

Ytringsfrihed og tolerance II

1763 – Voltaire: Tolerancens intolerante apostel. *Torben Mark Pedersen*

1789 - Religions- og ytringsfrihed som menneskerettigheder. *Torben Mark Pedersen*

1791 - Religionsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment. *Torben Mark Pedersen*

1791 - Ytringsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment. *Torben Mark Pedersen*

1798 - Ytringsfriheden under angreb. *Torben Mark Pedersen*

Uden for tema

Venezuela før Hugo Chavez og det 21. århundredes socialisme. *Niels Westy*

Frihandel og det nye højre. *Ryan Smith*

Den synlige hånd

Politik gør os dumme, vrede og tomme. *Johan J.R. Espersen*

LIBERTAS

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0903-9341. © Libertas

Tidsskriftet Libertas, som udgives af selskabet Libertas, er et uafhængigt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

Tidsskriftet Libertas postomdeles til medlemmer.

Tidsskriftet er indekseret i Dansk Artikelindeks.

Offentliggjort materiale – signeret eller usigneret – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger.

For indholdet hæfter alene forfatterne og redaktionen.

Redaktion

Torben Mark Pedersen (ansv.)

Johan J.R. Espersen

Ryan Smith

Jens Emil Eistrup

Otto Brøns-Petersen

Redaktionen kan kontaktes på:

torbenmarkp@hotmail.com

Indhold Tema: Ytringsfrihed og tolerance II

Temaindledning	3
1763 - Voltaire: Tolerancens intolerante apostel <i>Torben Mark Pedersen</i>	5
1789 - Religions- og ytringsfrihed som menneskerettigheder <i>Torben Mark Pedersen</i>	10
1791 - Religionsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment <i>Torben Mark Pedersen</i>	27
1791 - Ytringsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment <i>Torben Mark Pedersen</i>	39
1798 - Ytringsfriheden under angreb <i>Torben Mark Pedersen</i>	46
Uden for tema	
Venezuela før Hugo Chavez og det 21. århundredes socialisme <i>Niels Westy</i>	53
Frihandel og det nye højre <i>Ryan Smith</i>	56
Den synlige hånd	
Politik gør os dumme, vrede og tomme <i>Johan J.R. Espersen</i>	60

Temaindledning

LIBERTAS nr. 63 fortsætter temaet om Ytringsfrihed og tolerance fra *LIBERTAS* nr. 62.

Det er første gang i *LIBERTAS*' historie, at der har været planlagt et temanummer i to dele, men alligevel er der mange aspekter af temaet, som vi gerne ville have dækket – men ikke har fundet skribenter til.

Første del af temanummeret dækkede perioden fra efter reformationen til og med John Locke i slutningen af det 17. århundrede, og dette nummer dækker oplysningstiden med den amerikanske og franske revolution.

Idehistorisk var det i det 17. og 18. århundrede, at der først blev formuleret religiøse og filosofiske begrundelser for tolerance, religionsfrihed og ytringsfrihed, og med den amerikanske *first amendment*, der garanterede religionsfrihed og ytringsfrihed som rettigheder, var disse rettigheder blevet alment accepteret, i hvert fald i USA, selv om de ikke i praksis var realiseret fuldt ud.

USA var år foran de fleste europæiske lande, men selv i USA gik der mange år, før *first amendments* ord i praksis fik den betydning, den har i dag som værn om religionsfriheden, ytringsfriheden, pressefriheden og forsamlingsfriheden.

Voltaire er om nogen indbegrebet af den franske oplysning, og han var den fremmeste forkæmper for religiøs tolerance i Frankrig før revolutionen. Personligt udviste han dog ingen tolerance over for litteraturkritikere, der ikke beundrede hans skrivelser lige så meget, som han selv gjorde, skriver Torben Mark Pedersen.

Opfattelsen af religionsfrihed og ytringsfrihed som menneskerettigheder stammer fra den franske revolutions *Erklæring om menneskets og borgernes rettigheder* fra august 1789, men det er lidt paradoksalt i og med, at *Erklæringen* ikke ydede nogen substantiel beskyttelse af hverken religions- eller ytringsfrihed, og forsamlingsfrihed slet ikke er nævnt. Det skulle også vise sig i løbet af ganske kort tid – og

ikke kun under terrorregimet – at både religionsfriheden og ytringsfriheden blev krænket, og præster blev udsat for forfølgelser, fængslet, sendt i galejerne og henrettet. Og modstandere af revolutionen led samme skæbne, hvis de ytrede kritik af revolutionen, Nationalforsamlingen eller ”almenviljen”.

At det blev i USA, at religionsfrihed for første gang blev beskyttet forfatningsmæssigt, lå ikke i kortene, da de første engelske kolonister slog sig ned i den nye verden, for de var absolut ikke tolerante. I artiklen om ”Religionsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment” beskrives en række faktorer, der ledte frem til first amendments beskyttelse af religionsfriheden.

Artiklen om ”Ytringsfrihed i Amerika fra kolonitiden til first amendment” dækker samme problematik, blot for ytrings- og pressefrihed. Hvor alle de amerikanske founding fathers var tilhængere af religionsfrihed, havde de et problematisk forhold til pressefrihed, og oprindeligt var de ikke af den opfattelse, at *first amendment* beskyttede mod, at man kunne blive straffet for sine ytringer.

Ytringsfriheden kom under angreb i USA allerede i 1798, kun syv år efter vedtagelsen af Bill of Rights, da præsident Adams underskrev ”Sedition Act”, der kriminaliserede enhver form for kritik af regeringen. Jefferson og Madison, der var ledere af oppositionen, var af den opfattelse, at loven var forfatningsstridig, men *federalist party* havde flertal i Kongressen, så loven blev først ophævet, da den udløb ved udgangen af Adams præsidentperiode.

Uden for tema bringer *LIBERTAS* denne gang en artikel om Venezuela og deres fejlslagne økonomiske politik i årene før Hugo Chavez kørte Venezuelas økonomi helt i sæk. Artiklen er skrevet af Niels Westy.

Ryan Smith skriver om frihandel, der er kommet under angreb fra visse borgerlige side, der ellers traditionelt har været tilhængere af frihandel og anden form for økonomisk

frihed.

Den synlige hånd er skrevet af Johan J.R.
Espersen

Redaktøren beklager forsinkelsen med udgivelsen af dette nummer, men regner fortsat med at udgive de næste to numre af 2017-årgangen inden udgangen af året.

God læselyst

På redaktionens vegne
Torben Mark Pedersen

1763 - Voltaire: Tolerancens intolerante apostel

Torben Mark Pedersen

For mange står Voltaire som indbegrebet af den franske oplysning med dens dyrkelse af fornuften og opgør med religiøs dogmatik og intolerance, og hans toleranceskrift i forbindelse med Calasaffæren vakte berettiget opsigt i hele Europa. Han var dog selv ekstrem kristendomskritisk og har givet udtryk for en glødende antisemitisme, og privat har Voltaire i flere tilfælde forsøgt at knægte andre forfattere og publicisters ytrings- og trykkefrihed.

François-Marie Arouet (1694-1778), kendt under forfatternavnet Voltaire, er den mest fremtrædende af den franske oplysningstids *philosophes*. Han var tidens fremmeste fortalere for religiøs tolerance og pressefrihed, og hans afhandling om tolerance fra 1763 fik en enorm indflydelse i Frankrig alene i kraft af Voltaires navn og formidable litterære og polemiske evner.

Der var mange fortalere for tolerance i Frankrig i oplysningstiden, deriblandt Montesquieu, Turgot, Diderot, Rousseau og Condorcet, men Voltaire var den af de franske oplysningsfilosoffer, der kæmpede mest ihærdigt for religiøs tolerance og for pressefrihed, og hans betydning i den henseende kan næppe overvurderes.

”Jeg er uenig i hvad De siger, men jeg vil forsvare til døden Deres ret til at sige det”, er et citat, der ofte tilskrives Voltaire, men som stammer fra forfatteren Evelyn Beatrice Hall biografi fra 1906, *The Friends of Voltaire*. Det er det citat, der i den brede offentlighed har skabt billedet af Voltaire som alle tiders forkæmper for tolerance og ytringsfrihed.

Men bag den offentlige facade delte Voltaire den radikale oplysnings filosofiske intolerance over for kristendommen, og Voltaire gav flere steder udtryk for en glødende antisemitisme. Med hensyn til ytringsfrihed har Voltaire også udtalt, at censuren burde vende tilbage til fortidens strengere censur, og i et brev fra 1772

skrev han: ”Vi havde engang brug for, at forfattergerningen blev opmuntret, men i dag (...) har vi brug for, at den bliver undertrykt.”

Formastede litteraturkritikere eller forfatterkolleger sig til at kritisere hans værker, kunne det udløse et sandt raseri, og Voltaire holdt sig ikke for god til at forfølge kritikere med anonyme smædeskrifter og med de mest nedrige løgne og bagvaskelser.

Religiøs forfølgelse efter Nantesediktets ophævelse

Efter ophævelsen af Nantesediktet i 1685 genoptoges forfølgelsen af protestanter. Det var officiel politik, at der ikke fandtes protestanter i Frankrig; derimod var der nogle *nouveaux convertis*, som kongen legitimt kunne straffe for kætteri eller udvise nåde, om det passede ham.

”Erklæring om religion” fra den 14. maj 1724 lagde til grund, at romersk katolicisme var den officielle religion i Frankrig og forbød offentlige forsamlinger af enhver art for alle andre religioner. Overtrædelse kunne føre til fængsling, galejerne eller døden. Prædikanter til ikke-katolske religiøse sammenkomster kunne anklages for at anstifte oprør og dømmes til døden. Forældre skulle lade deres børn døbe, og ægteskaber kunne kun indgås i en katolsk kirke eller illegitimt, og i sidstnævnte tilfælde var det en straffelovsovertrædelse.

I løbet af 1750'erne begyndte både den offentlige mening og retspraksis at ændre sig til

fordel for en stærkt begrænset tolerance. Gudstjenester i det fri blev tolereret flere steder, og protestantiske præster undgik forfølgelse for at vie protestanter.

Voltaire, religion og tolerance

Allerede tidligt i sin karriere havde Voltaires læsning af historien fået ham til at drage den slutning, at religiøse forskelle udgjorde den vigtigste årsag til strid i verden, og det førte ham til en stærk modvilje mod enhver form for organiseret religion. Selv var han erklæret deist og troede på en ikke nærmere bestemt guddom, men som med alt andet Voltaire har skrevet om sig selv, er det svært at skelne sandt fra falskt. Under alle omstændigheder kastede han sig ud en krig mod religion, fanatisme og overtro og forsvarede fornuften og la philosophie.

Voltaires skarpe pen førte ham gentagne gange på kollisionskurs med censuren, og han blev fængslet og smidt i Bastillen for at gøre grin med den unge Louis XV. I årene 1726-29 drog han i eksil i England i to et halvt år for at undgå en længere fængselsstraf, og dér blev han overbevist om, at det var pga. deres ytringsfrihed, religiøse tolerance og et folkevalgt House of Commons, at England havde udviklet liberale politiske institutioner, økonomisk velstand og social stabilitet:

"If there were only one religion in England, there would be anger of tyranny; if there were two, they would cut each other's throats; but there are thirty, and they live happily together in peace", Voltaire (1734, Letter six).

I sine notesbøger fra opholdet i England tilskrev Voltaire Englands kommercielle succes deres større grad af religiøs tolerance: "Where there is not liberty of conscience, there is seldom liberty of trade, the same tyranny encroaching upon the commerce as upon Religion," citeret i Arblaster (1984, 178). Ytringsfrihed er altså den grundlæggende frihed, der betinger en lang række andre friheder. Uden ytringsfrihed, er der ingen andre friheder.

Da han vendte tilbage til Frankrig, fremhævede han i sine *Filosofiske breve* England som et eksempel til efterfølgelse, og det er blevet kaldt for den første bombe kastet mod *l'ancien régime*, Zagorin (2003, 294).

Voltaire havde forsøgt at få censurens tilladelse til at offentliggøre *Filosofiske breve*, men det endte med, at bogen blev trykt uden tilladelse. Det bidrog til skandalen, men det kan ikke forklare den furore, som bogen skabte, og som flere måneder senere var årsag til, at bogen blev brændt offentligt af den kongelige bøddel. Det bidrog til at skabe billedet af Voltaire som den forviste, offentlige intellektuelle, Shank (2015). Voltaire levede da også en stor del af sit liv i eksil. Først tre år hos Frederik den Store i Potsdam, en årrække i Geneve, hvorefter han i 1758 slog sig ned i den lille by Ferney lige over grænsen til Schweiz.

1763 – Afhandling om tolerance og Calasaffæren

Jean Calas var en protestantisk købmand fra Toulouse, der i 1762 blev falsk anklaget og henrettet for at have kvalt sin søn pga. dennes påståede konvertering til katolicismen, skønt sønnen havde begået selvmord. Voltaire tog sagen op, og i den forbindelse skrev han sin afhandling om tolerance. Det endte med, at Louis XV i 1765 omstødte dommen, bekræftede Calas' uskyld og udbetalte erstatning til de pårørende.

Voltaires essay om tolerance er ikke noget systematisk filosofisk forsvar for tolerance, og der er heller ikke meget nyt, men det er et lettilgængeligt, vittigt, ironisk og sine steder satirisk angreb på religiøs intolerance blandet med angreb på kristendommen.

Voltaire betragter tolerance som en moderne dyd, intolerance er gammeldags og barbarisk, og det hele sættes ind i en narrativ om det moderne kontra det gamle, hvor der spørges:

"But are this generation as barbaric as their fathers? Have not time, the progress of reason, good books, and the humanizing influence of society had an effect on the leaders of these people? And do we not perceive that the aspect of nearly the whole of Europe has been changed within the last fifty years?"

Voltaire bestræber sig også på at vise med eksempler fra Holland, England, Kina, Japan og Indien at tolerance ikke fører til stridigheder og borgerkrig, og han konkluderer, at "Thus the whole of our continent shows us that we must neither preach nor practice intole-

rance". Det er intolerance, der har ført til vold og ufred: "Toleration, in fine, never led to civil war; intolerance has covered the earth with carnage".

Ligesom Voltaire i *Filosofiske Breve* skrev om, hvordan religioner lever fredeligt side om side i England, fordi der er så mange forskellige trosretninger, så argumenterer Voltaire for, at "The more sects there are, the less danger in each. (...) They are all restrained by just laws which forbid disorderly meetings, insults, and sedition, and are ever enforced by the community". Og Voltaire spørger, om vi da ikke kan tolerere calvinister på samme betingelser, som katolikker tolereres i England?

Voltaire fremfører talrige argumenter imod intolerance, bl.a. det sekulære argument at det strider mod den naturlige lov, og det teologiske argument, at Jesus ikke selv var intolerant eller sagde noget, der kunne begrunde forfølgelsen af kættere. I den forbindelse kommenterer han på lignelsen om festmåltidet fra Lukasevangeliets, og han hævder, at lignelsen ikke kan retfærdiggøre intolerance eller forfølgelse af kættere.

Med talrige historiske eksempler forsøger Voltaire at vise, at religiøse uenigheder har været tolereret i andre kulturer i mange århundreder, og i den forbindelse bagatelliserer og fornægter han kristenforfølgelserne i Romerriget før 380. Til gengæld kritiseres kristendommen for århundreders intolerance, forfølgelser og kætterbrændinger:

"I say with a shudder, but it is true; it is we Christians who have been the persecutors, the executioners, the assassins. And who were our victims? Our brothers. It is we who have destroyed a hundred towns the crucifix or Bible in our hands, and have incessantly shed blood and lit flames from the reign of Constantine to the fury of the cannibals of the Cévenes".

Kritikken af kristendommen og sammenligningen med andre kulturer fylder så meget, at det giver indtryk af, at tolerancespørgsmålet for Voltaire er en kærkommen lejlighed til at angribe kristendommen.

Afhandlingen slutter af med et afsnit med overskriften "Of Universal Toleration", hvori Voltaire skriver, at "Christians ought to tolerate each other – nay, even to regard all men as brothers. Why, you say, is the Turk, the Chinese,

or the Jew my brother? Assuredly; are we not all children of the same father, creatures of the same God?"

Bandlyst, men...

Afhandling om tolerance blev færdiggjort i slutningen af januar 1763 og trykt i april samme år i Geneve. Kopier blev distribueret til udvalgte modtagere, bl.a. Madame de Pompadour, flere ministre, kongen af Prøjsen og nogle tyske prinser, og den begyndte at blive solgt i oktober 1763, hvorefter den hurtigt blev forbudt.

Voltaires toleranceskrift udkom alligevel i flere udgaver, og i en senere udgave sammen med Lockes *Brev om tolerance*.

På tidspunktet for udgivelsen af toleranceskriftet var Voltaire en af de kendteste kulturpersonligheder i Europa, og trods forbuddet fik Voltaires toleranceafhandling en enorm indflydelse i Frankrig i kraft af Voltaires navn og formidable litterære og polemiske evner.

Sirven affæren

Calasaffæren var ikke den eneste sag af den art, som Voltaire engagerede sig i. En lignende sag opstod, da Elizabeth Sirven, en konvertit til katolicismen, blev fundet død i en brønd ikke så langt fra Toulouse i januar 1762.

Hendes protestantiske familie blev anklaget for at have myrdet hende, men forældrene og to døtre nåede at flygte til Schweiz, før de kunne blive pågrebet af myndighederne. I deres fravær dømte dommerne dem alle undtagen én til døden. Efter rehabiliteringen af Calas går Voltaire ind i sagen, og i 1766 udkommer hans *Avis au public sur les parricides*. Det lykkedes at opnå en frifindelse i 1771 og fuldstændig rehabilitering i 1775.

Dictionnaire philosophique

I sin "Filosofiske ordbog" fra 1764 samler Voltaire flere argumenter for tolerance, der knyttes sammen med en skrap kristendoms-kritik. I artiklen om "Tolerance" argumenterer Voltaire bl.a. for, at tolerance følger af menneskets fejl og mangler, og da vi ikke med sikkerhed kan vide, hvad der er sandhed i religiøse spørgsmål, burde vi være tolerante over for hinanden, fordi vi alle er svage: "we ought to

be tolerant of one another, because we are all weak, inconsistent, liable to fickleness and error". Det er et argument, der var inspireret af Pierre Bayles begreb om "conscience errante", Pedersen (2016), og Voltaire havde da også genlæst Bayles *Commentaire Philosophique* året før under færdiggørelsen af sin *Afhandling om tolerance*.

Under opslaget "Liberty of the press" skriver Voltaire, at ytringsfrihed er en naturlig ret: "In general, we have as natural a right to make use of our pens as our language, at our peril, risk, and fortune. I know many books which fatigue, but I know of none which have done real evil."

Andre steder gav Voltaire udtryk for, at trykkefriheden kun skulle gælde for den intellektuelle elite, der skrev for hinanden og ikke truede samfundets stabilitet, Voltaire (1734).

Voltaires "filosofiske intolerance"

Voltaire deler den radikale oplysnings "filosofiske intolerance", som den havde arvet fra Spinoza, selv om Voltaire ifølge Israel (2001) ikke tilhører den radikale oplysning og i øvrigt var stærkt kritisk over for Spinozismen.

I artiklen om tolerance i *Dictionnaire philosophique* erklærer Voltaire, at "Of all religions, the Christian is without doubt the one which should inspire tolerance most, although up to now the Christians have been the most intolerant of all men".

Voltaire lancerede også krigsråbet: *Ecrasez l'Infame* (Knus den Infame) med hvilket han ikke blot henviste til den katolske kirke i almindelighed, men til "den hængte", og hans kors, "en galge, man har forgudet". Det er den samme Voltaire, der underskrev sine breve med Misoprist (den, som hader præsterne) og Christmoque (den, som håner Kristus), Papazu (2015), Hargreaves (2002).

Religionsfriheden skal ifølge Voltaire være begrænset af hensyn til den offentlige orden: "every citizen shall be free to follow his own reason, and believe whatever this enlightened or deluded reason shall dictate to him (...) provided he does not disturb the public order", Voltaire (1763).

På trods af sit indædte had til kristendom-

men, var Voltaire af den overbevisning, at Gud var nyttig for samfundsmoralen, særlig for de lavere klasser.

Voltaires antisemitisme

I talrige skrivelser og private breve gav Voltaire udtryk for en glødende antisemitisme. Om jøder skriver han bl.a.: "De er menneskeslægts fjender. Ingen civilisation, ingen videnskab, ingen udviklet kunst har nogensinde eksisteret hos denne afskyelige nation", og selv i artiklen om Tolerance i *Dictionnaire philosophique* skriver han: "Denne nation er i mange henseender den mest modbydelige, der nogensinde har besudlet Jorden" Papazu (2015).

Voltaire bag facaden¹

Privat var Voltaire alt andet end en forkæmper for ytringsfrihed. Han forsøgte i flere tilfælde og med held at sende forfatterkolleger i fængsel.

Om forfatteren La Beaumelle skrev Voltaire: "Han fortjener en frygtelig straf, fordi han har fornærmet Ludvig d. XIV, hertugen af Orleans og alle ministre. Dette er ikke en litterær tåbelighed, det er en forbrydelse". Beaumelle omtalte Voltaire som et dybt intolerant menneske "der hele tiden påberåber sig trykkefriheden, men samtidig uafbrudt forsøger at ophæve den for sine forfatterkolleger".

Voltaires raseri gik også ud over den konservative kultur- og litteraturkritiker Elie Fréron, der opponerede mod Voltaires "Ecrasez l'Infame", ateismen og deismen, foragten for fædrelandet, den moralske relativisme, og "filosofisternes" (Frérons betegnelse for alle encyklopædisterne) materialisme og determinisme. Og deres intolerance.

Voltaire kaster sig over Fréron med et blindt raseri, og såvel i skuespil som i anonyme smædeskrifter svinede han Fréron til med løgne og bagvaskelser. Voltaire henvender sig til ministeren, til direktøren for statscensuren, til politidirektøren og til førsteministeren for at få Fréron hængt. Tidsskriftet bliver flere gange suspenderet, og Fréron fængsles, men kun kortvarigt. Efter mange års anstrengelser lykkes det for Voltaire at få censuren til at trække

¹ Det følgende og alle citater er fra Papazu (2015).

trykketilladelsen til Frérons tidsskrift tilbage. På det tidspunkt havde kampagnen mod Fréron varet et kvart århundrede.

Også Jean-Jacques Rousseau kritiserede Voltaire og les philosophes for deres fanatisme og intolerance, og i et brev til Voltaire skriver Rousseau, at: De "intolerante vantro (...) vil gerne tvinge folket til intet at tro på (...). Som man kan dømme efter ivrigheden i deres beslutninger og bitterheden i deres satirer, havde de magt, som de har agt, ville de forfølge de troende på det grusomste."

Over for Rousseau anvendte Voltaire også alle sine karakteristiske metoder: Spot, ukvemsord, bagvaskelser og løgne, og han forfølger Rousseau med adskillige smædeskrifter. Hans "Le Sentiment des citoyens" fra 1764 er et højdepunkt i Voltaires mangeårige kamp mod forfatterkollegers ytringsfrihed.

I det skrift bifalder Voltaire ikke alene, at Rousseaus bøger er blevet brændt, men den straf er alt for mild for den hævngherrige Voltaire: "Man kan godt have medlidenhed med en sindssyg, Men når den sindssyge bliver rablende gal, binder man ham. Tolerancen, som ellers er en dyd, vil i sådanne tilfælde være en last."

Voltaire foreslår, at Rousseau kastes i fængsel for meninger, Voltaire selv har givet udtryk for: "Hvordan kan man ikke miste tålmodigheden, når han [Rousseau] (...) på det groveste fornærmer den kristne religion, den reformerte tro, han bekender sig til, alle det hellige Evangeliums præster."

Efter endnu en svada af løgne og nederdrægtigheder fra Voltaires side, når han til sin konklusion: "mens man i tilfælde af en ugudeligt romanforfatter godt kan nøjes med en let straf, må man, når det drejer sig om en ondskabsfuld oprører, udsige en dødsdom".

Det var ikke kun de nævnte enkeltpersoner, der blev udsat for Voltaires forfølgelse. Det antog til tider karakter af masseforfølgelser, der ramte hele bogmarkedet med forfattere, boghandlere og trykkere.

Litteraturforskeren Monica Papazu, der har forsket i Voltaires intolerance, hævder, at: "i hele litteraturhistorien findes der ikke noget lignede eksempel på en forfatter, som så konsekvent har kæmpet imod trykkefriheden,

så konsekvent og med så magtfulde midler (forbud mod bøger og arrestationer) har forsøgt at fratage de andre retten til at offentliggøre deres tanker."

Litteratur

Arblaster, Anthony (1984): *The Rise and Decline of Western Liberalism*. Oxford.

Hargreaves, Robert (2002): *The First Freedom. A History of Free Speech*. Sparkford.

Israel, Jonathan (2001): *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford.

Papazu, Monica (2015): "Voltaire bag facaden," i Mikael Jalving (red.): *Først med det værste*. Kbh.

Pedersen, Torben Mark (2016): "1686 – Pierre Bayle og den fejltagende samvittighed" *LIBERTAS* nr. 62.

Rosenblatt, Helena (2011): "Rousseau, Constant, and the modern notion of freedom of speech," Elizabeth Powers (ed.): *Freedom of Speech. The History of an Idea*. Lewisburg.

Shank, J.B. (2015): "Voltaire" *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/voltaire/>

Voltaire (1734): *Philosophical Letters. Letters Concerning the English Nation*. N.Y. 2003.

Voltaire (1763): *Treatise on Tolerance on the Occasion of the Death of Jean Calas*.

Voltaire (1764a): *Philosophical Dictionary*. 2010.

Voltaire (1764b): *The Works of Voltaire, Vol. VI (Philosophical Dictionary Part 4)*. Liberty Fund.

Zagorin, Perez (2003): *How the Idea of Religious Toleration Came to the West*. Princeton.

1789 - Religions- og ytringsfrihed som menneskerettigheder

Torben Mark Pedersen

Den franske Erklæring om menneskets og borgernes rettigheder fra 1789 var en ideologisk programerklæring, men de højstemte ord om "naturlige, uafhængelige og hellige" rettigheder var som dækningsløse checks, for den franske menneskerettighedserklæring ydede ikke nogen substantiel beskyttelse af religionsfrihed eller ytringsfrihed, og under den franske revolution viste det sig, at menneskerettighedserklæringen blot var et stykke papir, der ikke udgjorde noget værn om borgernes liv, frihed eller ejendom.

Menneskerettigheder har fået deres navn efter den franske Erklæring om menneskets og borgernes rettigheder fra den 26. august 1789, men det er historiens ironi, at der ikke blandt de franske revolutionære var nogen enighed om hvilke rettigheder, der angiveligt skulle være "naturlige, uafhængelige og hellige", hvorimod der var enighed om, at frihederne måtte begrænses af hensyn til den offentlige orden, nationen og almenviljen.

Med de skiftende politiske konjunkturer blev der udfærdiget først én, så to og i 1795 en tredje menneskerettighedserklæring. Mere uafhængelige var rettighederne ikke, end at de kunne sløjfes, og mere naturlige var de ikke end, at nye kunne tilføjes afhængig af de omskiftelige magtkonstellationer. De forskellige versioner er udtryk for, at menneskerettighedserklæringerne var ideologiske programskrifter og ikke et juridisk dokument som den amerikanske Bill of Rights.

De franske rationalister havde en utopisk forestilling om, at blot man højtideligt erklærer menneskets universelle rettigheder, så ville det sikre en lovgivning og regeringsførelse i overensstemmelse med de principper som følge af pres fra hele folket, men da revolutionen udviklede sig i totalitær retning, viste det sig, at menneskerettighedserklæringen ikke ydede nogen beskyttelse af borgernes liv, frihed og

ejendom.

Selv om censuren brød sammen efter stormen på Bastillen, og der opstod en lang række nye revolutionære aviser og tidsskrifter, blev ytringsfriheden begrænset på anden vis for dem, der ikke bakkede op om revolutionen, og *Erklæring om menneskets og borgernes rettigheder* ydede ikke nogen substantiel beskyttelse af ytringsfriheden. *Erklæringen* beskyttede også kun trosfrihed men ikke religionsudøvelse, og den hindrede ikke forfølgelsen af katolske præster eller afkristningskampagnen af det franske samfund med forbud mod religiøse symboler under terrorregimet.

I sidste ende var det ikke individets rettigheder, der var hellige, men derimod folkesuveræniteten og almenviljen. På trods af den liberale retorik var det ikke (negativ) frihed, der var det bærende princip i revolutionen, men lighed og folkesuverænitet.

Allerede Burke (1790) var inde på, at den franske revolutions primære årsag var ideologisk, og at den var: "a revolution of doctrine and theoretic dogma", og ifølge Israel (2012, 16) var "den radikale oplysning" "the only important direct cause of the French Revolution understood as a total transformation of the political, legal, cultural, and educational framework of French life, administration, and society", og "Radical Enlightenment was incontrovertibly the one "big" cause of the French revolution",

Israel (2014, 708).

Den ”radikale oplysning”, som Jonathan Israel behandler i en række monumentale værker, var fundamentalt forskellig fra den engelsk-skotsk-amerikanske ”moderate oplysning” med dens politiske liberalisme, og den amerikanske og den franske revolution kom da også til at forløbe vidt forskelligt. Det sociale og politiske udgangspunkt var naturligvis forskelligt: Der herskede ikke nogen liberal, individualistisk kultur i Frankrig før revolutionen som i de amerikanske kolonier før 1776, hvor de amerikanske kolonister nød større frihed og var lempeligere beskattet end noget sted i Europa, og i Amerika var der ingen adelige privilegier, intet hoveri, ingen undertrykkende statskirke eller absolut kongemagt at gøre oprør imod. Men hvis Israel har ret i, at alene den radikale oplysning var årsagen til revolutionen, så må vi også søge årsagerne til den ringe beskyttelse af ytringsfrihed og religionsfrihed i den radikale oplysning.

Det ligger uden for rammerne af denne artikel at gøre nærmere rede for den radikale oplysning og de idehistoriske strømninger, der gik forud for revolutionen, men der afsløres ingen hemmelighed ved at pege på, at den politiske kultur og den franske oplysningsfilosofi ikke var individualistisk og liberal, men indeholdt stærke kollektivistiske elementer. *Les philosophes* var mere optaget af frigørelse fra religiøs dogmatik (frihed i positiv forstand ifølge Berlin (1958)) og af at fremme fornuft og oplysning end af at forsvare individets negative frihedsrettigheder. Individuel frihed var i det hele taget ikke nogen fransk opfindelse. De kollektivistiske elementer i den franske oplysning kom især til udtryk i Diderots og Rousseaus begreb om ”almenviljen”,¹ og det var ifølge Constant en beklagelig omstændighed, at Rousseau var

den filosof, der ”had the most influence on our revolution”,² og ifølge Tocqueville (1856) var problemet, at Rousseau ”became and he was to remain the sole teacher of the Revolution.” Rousseau var tidens allestedsnærværende inspirationskilde, og alle parter gjorde krav på at repræsentere en del af arven fra Rousseau - han var den uovertrufne helt for både højre og venstre, skriver Israel (2014, 21).

Artiklens fokus er på udviklingen af den første franske menneskerettighedserklærings artikler om religionsfrihed og ytringsfrihed, og på religionsfriheden og ytringsfrihedens vilkår i de efterfølgende år.

Censur og religiøs undertrykkelse før revolutionen

Censuren i Frankrig var særlig hård indtil Ludvig XIV's død i 1715, men den blev lempet op gennem århundredet, selv om censurlovene forblev i kraft. Efter attentatforsøget på Ludvig XV i 1757 blev der indført dødsstraf til alle, der ”attack religion, agitate spirits, undermine our authority, or disturb the order and tranquility of our states”, citeret i Walton (2009, 75), men loven blev ikke håndhævet strengt. Der blev givet et stigende antal stiltiende godkendelser til trykning af bøger, ligesom der var rige muligheder for at omgå censuren.

I anden halvdel af det 18. århundrede begyndte censuren at blive undermineret af oplysningstidens ideer, og højtplacerede personer med forbindelser til hoffet, som Mdm. de Pompadour, beskyttede *les philosophes*, og den liberale Malesherbes (1721-94), der stod i spidsen for statens censur, tilbød i 1759 Diderot at gemme manuskriptet til Encyklopædien under en planlagt politirazzia. I det sidste årti før revolutionen steg udgivelsen af forbudt litteratur og aviser voldsomt, og myndighederne opgav nærmest at håndhæve censuren, Hargreaves (2002).

Før den franske revolution var der ikke nogen samlet kampagne for ytrings- eller pressefrihed. *Les philosophes* agiterede for pressefrihed i betydningen ophævelse af forhåndscensuren, men ingen af dem gjorde op

1 Begrebet ”almenviljen” går længere tilbage end Rousseau. Oprindeligt havde begrebet en teologisk betydning, og det er anvendt af Arnauld og Pascal. Malebranche gav det sin klassiske teologiske formulering, og det blev første gang anvendt i politisk sammenhæng af Bayle og senere af Montesquieu. Diderot anvender begrebet i Encyklopædiens opslag om naturlige rettigheder i 1755, men det var Rousseau, der gjorde almenviljen til det centrale begreb i sin politiske filosofi, Wright (1994).

2 Benjamin Constant: Principles of Politics Applicable to All Governments.

med lovene, der kriminaliserede bagvaskelser eller kritik af statsmagten eller kirken, Walton (2009), og ytringsfrihed skulle kun være for den intellektuelle elite.

Voltaire (1764) kunne hylde ytringsfrihed som en naturlig ret og samtidig mene, at trykkefriheden kun skulle være for den intellektuelle elite, der skrev for hinanden og ikke truede samfundets stabilitet, Voltaire (1734). Også den mere radikale kreds af filosoffer omkring Encyklopædien gik kun ind for en begrænset ytringsfrihed. D'Holbach mente, at filosoferne burde have ytrings- og trykkefrihed, fordi de alligevel ikke skriver for den brede offentlighed, hvorimod trykkefriheden skulle begrænses for forfattere, der skriver noget, der er "harmful to good morals" eller som er "corrupters of innocence" eller "vile slanderers", Rosenblatt (2011). Diderot var imod at afskaffe censuren, men ønskede mere kompetente censorer, der bedre kunne rådgive forfatterne angående deres ansvar over for offentligheden, Tortarolo (2016, 83). Og Rousseau (1762, bog 4, kapitel 7) forsvarede censursystemet som "nyttig til at bevare sæderne".

Religiøs undertrykkelse

Kun den katolske kirke var officielt anerkendt, men den religiøse tolerance var stigen- de op gennem det 18. århundrede. Alligevel var det først i 1787, at protestanter blev anerkendt og fik visse borgerlige rettigheder. Protestanter fik ret til at eje ejendom og til at forrette borgerlige vielser. Det sidste var et vigtigt skridt, for hidtil havde protestanter enten været tvunget til at blive viet katolsk eller viet i al hemmelighed af en protestantisk præst med den konsekvens, at myndighederne ikke anerkendte deres giftermål, og børn af illegitime ægteskaber var bastarder, der ikke havde nogen arveret.

Selv om ediktet af 1787 anerkendte protestanter, kunne de stadig ikke få offentlig ansættelse eller blive ansat som lærere, og de havde stadig ikke frihed til at dyrke deres religion i fuld offentlighed. Flere af de lokale parlamenter (domstole) nægtede tilmed at anerkende ediktet eller anerkendte kun dele af det, Birn (1994, 267).

1789 – Den franske revolution

Den franske revolution kom som en overraskelse for de franske oplysningstænkere,³ selv om de med deres vedvarende angreb på kirken og regeringssystemet havde undermineret *l'ancien régime* og banet vejen for revolutionen.

Den udløsende faktor var forværringen af en årelang finanspolitisk krise, og det var en truende statsbankerot, der tvang Ludvig XVI til at indkalde Stænderforsamlingen til møde den 5. maj 1789 i Versailles.

Frankrig var nærmest et absolut monarki i 1788, men kongen havde ikke ret til at opkræve skatter uden de beskattedes samtykke. Der var en traditionsbestemt ide om en grundlæggende lov eller "forfatning", som kongen skulle efterleve, herunder respektere ældgamle privilegier. Kun Stænderforsamlingen kunne afskaffe skatteprivilegier og vedtage de nødvendige beskatningslove.

Revolutionens begyndelse kan dateres til den 17. juni, hvor tredjestanden på Abbé Sieyès opfordring erklærede sig selv for at være Nationalforsamling. Det var det første af revolutionens politiske kup, for med den handling tilranede tredjestanden sig den suveræne magt i nationens navn. Ludvig den XVI var ikke længere den suveræne magt, der kun stod til regnskab over for Gud. Tredjestanden hævdede ikke bare folkets suverænitet, men også at de som tredjestand var nationen, og at de som sådan havde ret til at give Frankrig en ny forfatning.

Sieyès var af den opfattelse, at politisk undertrykkelse aldrig kan være retfærdig, og at oprør mod undertrykkelsen aldrig kan være forkert. Med pamfletten "Hvad er tredjestanden" fra januar 1789 havde Sieyès erklæret, at tredjestanden er den eneste retmæssige repræsentant for nationen, hvorfor tredjestanden kunne erklære sig som den suveræne magt i

³ Voltaire er undtagelsen. I et brev til en ven fra 1764 skriver han: "Everything I observe is sowing the seeds of a revolution that will inevitably come to pass and which I shall not have the pleasure of witnessing. The French always get there late but at least they do arrive. By degrees enlightenment has spread so widely that it will burst forth at the first opportunity, and then there will be a grand commotion," citeret i Himmelfarb (2004, 181).

landet. Præstestanden var ifølge Sieyès en del af nationen, adelen var det ikke som en privilegeret klasse, og de skulle udelukkes politisk. Sieyès mente også, at den lovgivende forsamlings magt skulle være ubegrænset.

Sieyès var uddannet præst, men valgt som deputeret til Stænderforsamlingen for tredjestanden, og han var Nationalforsamlingens førende filosofiske og politiske tænkere. Hans politiske tænkning overgik ifølge Forsyth (1987) alle sine samtidige i dybde og originalitet.

Abbé Sieyès tilhørte den radikale venstrefløj, og hans mål var at sætte fornuften og *la philosophie* på tronen og skabe en ny forfatning baseret alene på fornuft, Israel (2014, 36), hvorimod han afviste, at man kunne forlade sig på historiske erfaringer eller nogen udenlandsk model for en kommende fransk forfatning. Sieyès var stærkt inspireret af Quesnay rettidstænkning og af Rousseau, som Sieyès dog afveg fra i spørgsmålet om repræsentation.

Beslutningen den 17. juni satte den lavine af begivenheder i gang, der er den franske revolution. Den 20. juni aflagde tredjestanden på Jean-Joseph Mouniers opfordring "Boldhuseden", hvormed de forpligtede sig til ikke at skilles, før de havde udarbejdet en ny forfatning, og den 14. juli stormede bevæbnede borgere Bastillen.

Revolutionen gennemløb flere faser med kup og modkup, og med de skiftende faser skiftede den revolutionære politik. Der lå ikke noget samlet revolutionært program bag revolutionen, og de revolutionære var ikke på forhånd enige om et konkret politisk alternativ. Med undtagelse af Rousseau havde ingen af *les philosophes* udtænkt nogen systematisk politisk filosofi, der kunne lægges til grund for et nyt politisk system. *Les philosophes* var modstandere af et monarki af Guds nåde, men kun få af dem troede på demokratiet, og flertallet var tilhængere af et oplyst despoti.

Endnu før de revolutionære var blevet enige om principperne for en ny forfatning og i Sieyès' og Mirabeaus fravær, ophævede Forfatningskonventet natten mellem den 4. og 5. august den feudale orden med alle dens standsprivilegier og skattefritagelser, hoveri og

livegenskab, og ved samme lejlighed blev kirkens tiende afskaffet.

Nattens beslutninger førte en total omvæltning af samfundet med sig, og ordet "revolution" fik med de begivenheder en betydning, det ikke havde haft før.

Det tog en uge bare at nedskrive alle beslutningerne som et formelt dekret og yderligere et halvt år før alle de tekniske detaljer var udredet. Men detaljerne betød ikke så meget. Fra den 11. august ophørte bønder over hele Frankrig med at betale skatter og tiende til kirken, og det var bønderne snarere end Nationalforsamlingen, der afskaffede den feudale orden, Doyle (2002, 117).

Med afskaffelsen af alle privilegier afskaffedes også grundlaget for alle sociale relationer og politiske institutioner og med det grundlaget for den lokale forvaltning og skatteopkrævning, hvilket bragte revolutionsregeringen på randen af bankerot.

Efter at bønderne var sluppet for at betale skat og tiende, var de ikke indstillet på at skulle betale nye skatter til en revolutionsregering, der viste sig ikke at være mindre spendabel, end Kongen havde været.

Den mest nærliggende løsning på den finanspolitiske krise ville have været at misligholde monarkiets gæld med den begrundelse, at folket ikke bar noget ansvar for monarkiets gældsstiftelse, men revolutionens ledere respekterede gældsforpligtelserne for ikke at lægge sig ud med pengeudlånerne og banker. De lagde derfor ud med den 2. november at nationalisere kirkens jord og ejendom for at kunne stille kirkejord som sikkerhed for udstedelsen af en ny valuta, Assignater, Pedersen (2013).

Erklæring om menneskets og borgernes rettigheder

Den 7. juli stemte Nationalforsamlingen om at kalde sig for det Nationale Forfatningskonvent, og der blev nedsat en forfatningskomite, bestående af Mounier, Sieyès, biskoppen af Autun, Clermont-Tonnere, Lally-Tollendal, Le Chapelier, Bergasse, og ærkebiskoppen af Bordeaux og med Mounier som formand. Komiteen skulle forestå udfærdigelsen af en kommende forfatning, men som sin første opgave

skulle den forestå udarbejdelsen af en menneskerettighedserklæring efter amerikansk forbillede.

Ifølge fysiokratisk tænkning er offentlig viden om rationelle principper for den samfundsmæssige orden det afgørende middel til at afhjælpe magtmisbrug. Fysiokraterne havde en forestilling om, at så snart alle i samfundet var oplyst om deres rettigheder, ville det selvindlysende i principperne, umuliggøre et despotisk styre, hvorfor alle institutionelle principper for magtdeling og checks and balances var inderligt overflødige. I årtier havde fysiokrater argumenteret imod magtdeling, og havde erklæret, at autoriteten skulle være udelemt men rationel, Baker (1994).⁴

Marquis de Condorcet⁵ var påvirket af fysiokraternes rationalisme og rettighedstænkning, og han mente ligeledes, at magtdeling og checks and balances er unødvendige. Det drejer sig alene om at erklære menneskets universelle rettigheder, som man kan ræsonnere sig frem til med fornuften. Selve det at erklære rettighederne ville udgøre den grundlæggende modgift mod ethvert despoti, og selve offentliggørelsen var det afgørende: "The sole means of preventing tyranny, which is to say the violation of the rights of men, is to bring all these rights together in a declaration, to set them forth there clearly and in great detail, to publish this declaration with solemnity, establishing there that the legislative power, under whatever form it is instituted, can ordain nothing contrary to any of these articles." "The clearer and more precise it will be; the surer of being protected from any tyranny will be the nation that has recognized it and become attached to it by principle, by opinion. For any tyranny evidently attacking one of these rights would see general opposition arise against it."⁶

4 For omtale af fysiokraternes økonomiske teorier, se Eistrup (2013).

5 Condorcet var filosof, matematiker og politisk tænkner, han var økonomisk liberal, og tilhænger af kvinders valgret og slaveriets afskaffelse. Det lykkedes ikke for Condorcet at blive valgt til Stænderforsamlingen i 1789, men i 1791 blev han valgt til den lovgivende forsamling.

6 Fra Condorcets *Idées sur le despotisme*, citeret i Baker (1994).

Det er en både utopisk og konstruktivistisk ide, at det skulle være muligt at skabe et nyt samfund alene ved at formulere og offentliggøre nogle abstrakte rettigheder, der ikke er en del af en historisk tradition, og som ikke bakkes op af civilsamfundets normer eller af religionen. Det var i virkeligheden en form for "nationbuilding", de satte sig for at gennemføre i deres eget land, uden at de sociale, kulturelle og åndelige forudsætninger var til stede. De franske oplysningstænkere opfattede samfundet som en bevidst menneskeskabt konstruktion, og de troede på, at fornuften var den eneste nødvendige guide til at skabe et ordnet samfund og en rationel moral. En opfattelse, Hayek ofte har kritiseret og som står i klar modsætning til den evolutionære engelske liberalisme, se f.eks. Hayek (1970).

Inspirationskilder

Det var den sene oplysningstids tanker om naturlige rettigheder i en fransk version som især formuleret af Quesnay og fysiokraterne, samt de amerikanske staters rettighedserklæringer, der først og fremmest inspirerede de franske revolutionære til at udarbejde en menneskerettighedserklæring.

De amerikanske forfatninger var kendt i Frankrig gennem Alexandre de la Rochefoucaulds bog om og med oversættelse af de amerikanske staters forfatninger, *Constitutions des treize États-Unis de l'Amérique*, udarbejdet med assistance fra Benjamin Franklin, Birn (1994). Jefferson havde fået oversat sit udkast til *Virginia Statute of Religious Freedom*, og det er sandsynligt, at James Madisons forslag til den amerikanske Bill of Rights, der blev introduceret i New York den 8. juni 1789, har været kendt i Paris før den 26. august, da det sædvanligvis tog 6-8 uger for nyheder at krydse Atlanten.⁷

7 I et brev fra Jefferson til Madison fra den 28. august 1789 (to dage efter vedtagelsen af den franske menneskerettighedserklæring), kommenterer Jefferson på Madisons udkast til Bill of Rights, som Madison ifølge brevet formentlig har sendt den 13. juni, og da Jeffersons foregående brev til Madison var fra den 22. juli, må Jefferson have modtaget udkastet til Bill of Rights mellem den 22. juli og 28. august.

Menneskerettighedserklæringen fra august var heller ikke den første franske af slagsen. Den 3. maj året før havde parlamentet i Paris proklameret "Declaration of the rights of the nation", der var en rettighedserklæring, som Nationalforsamlingen henviste til i Boldhuseden, Baker (1994).

Condorcet havde år forinden advokeret for udfærdigelsen af en menneskerettighedserklæring, men han var kritisk over for de amerikanske staters rettighedserklæringer, og havde selv udarbejdet et udkast til en menneskerettighedserklæring i februar 1789, der havde et andet og mere rationalistisk udgangspunkt, Israel (2014, 78).

Der var en lille gruppe *américains*, deriblandt Lafayette, Rochefoucauld og Bailly, der var stærkt påvirket af de amerikanske erfaringer, og som nærmest ønskede at kopiere dem. Lafayette var i 1777 som 19 årig rejst til Amerika for at kæmpe i uafhængighedskrigen, og han blev en nær ven af Washington og Jefferson. Jefferson var fra 1785 den amerikanske regerings gesandt i Paris, og han hjalp Lafayette med et udkast til en menneskerettighedserklæring.

Processen

I et forsøg på at tage initiativet fremlagde Lafayette som den første den 11. juli et forslag til en menneskerettighedserklæring med 13 korte artikler,⁸ der var inspireret af de amerikanske staters rettighedserklæringer: "Naturen har skabt menneskene frie og lige. (...) Alle mennesker fødes med nogle uafhængelige og umistelige rettigheder. Disse er friheden til at tænke, hvad man vil, beskyttelsen af ens ære og liv, ejendomsretten, den fuldstændige rådighed over ens person, frugten af ens flid og alle ens evner, samt at meddele ens tanker ved alle tænkelige midler, at stræbe efter velvære og at gøre modstand mod undertrykkelsen."

I betragtning af, at Lafayette har haft de amerikanske staters rettighedserklæringer at støtte sig til og var rådgivet af Jefferson, var det en noget rudimentær rettighedserklæring, han

fremlagde. Religionsfrihed og forsamlingsfrihed nævnes ikke, ligesom der ikke er et ord om ret til retssag ved jury eller habeas corpus.

Lafayettes oplæsning af erklæringen blev mødt med stort bifald, men da Lafayette blev udnævnt til kommandant for Nationalgarden den 15. juli, var han udelukket fra at deltage yderligere i udfærdigelsen af menneskerettighedserklæringen.

Uden for kredsen af *américains* var der udbredt modstand mod at kopiere de amerikanske rettighedserklæringer i stil og indhold. De amerikanske staters rettighedserklæringer havde rødder i en engelsk frihedstradition, der var fremmed for Frankrig og ikke universel, og de amerikanske rettighedserklæringers henvisninger til Gud stred også imod i hvert fald de venstrerevolutionæres ønske om at begrunde menneskets rettigheder i fornuften og naturen.

Condorcet havde insisteret på, at menneskets natur logisk medførte principper om universelle rettigheder: "We call these rights natural because they derive from the nature of man, because from the moment that a sensible being capable of reasoning and of having moral ideas exists, it follows as an obvious and necessary consequence that he must enjoy these rights," citeret i Jennings (2011, 35).

Den franske ide om naturlige rettigheder havde således et andet filosofisk udgangspunkt end de Lockeinspirerede amerikanske, der var grundet i en protestantisk kristendomsforståelse og understøttet af en ældgammel engelsk frihedstradition og den engelske common law.

Nationalforsamlingen begyndte at debattere menneskerettigheder med udgangspunkt i et udkast af Abbé Sieyès, der blev fremlagt den 20. og 21. juli.

Sieyès (1789b) udkast var en længere filosofisk tekst med en lang række principielle betragtninger "based on fundamental principles", Israel (2014, 79).⁹ Ifølge artikel 1 bygger

⁸ Lafayette udarbejdede flere udkast, det første i januar 1789, og det seneste blev præsenteret for Nationalforsamlingen i juli.

⁹ Israel (2014) fremstiller Sieyès og Mirabeau som arvtagere af "den radikale oplysning", og han præsenterer dem som sande demokrater, republikanere, antimonarkister, sekulære, ubetingede fortalere for ytringsfrihed og religionsfrihed, kvinders rettigheder m.m. Det ligner lidt en idealisering for at få Israels tese til at passe, og han må da også indrømme (p. 70), at "Mirabeau and

samfundet på en samfundskontrakt: "Ethvert samfund kan kun være et resultat af alle medlemmernes frie overenskomst." Og selvejer-skabstanken formuleres i artikel 3: "Ethvert menneske ejer sin egen person helt alene, og denne ejendom er uafhængelig." Det fører til frihedsbegrebet i artikel 4: "Ethvert menneske kan frit udøve sine personlige evner, blot på den betingelse at det ikke skader andres rettigheder." Og det implicerer (artikel 6), at "enhver borger er på samme måde fri til at bruge sine hænder flid og sin kapital på en sådan måde, som han finder god og nyttig for sig selv" og (artikel 5): "Ethvert menneske har ret til at tale eller tie. Ingen måde at offentliggøre sine tanker og sine følelser på bør forbydes nogen, og alle er i særdeleshed fri til at skrive, trykke eller lade trykke det, som behager dem, men altid på den ene betingelse, at man ikke krænker andres rettigheder."

Det lyder meget som inspireret af Locke, men Sieyès var også inspireret af fysiokraterne, Rousseau, Diderot og den radikale oplysning, og for Sieyès var der et kollektivt mål, der kommer til udtryk i almenviljen. Det fremgår af artikel 26, at "Loven kan kun være udtryk for almenviljen", og loven kan "kun have den fælles interesse som mål". Det forudsætter, at borgerne er enige om målene, for "ét samfund kan kun have én fælles interesse". "Det er umuligt at skabe orden, hvis man hævdede at følge flere modsatrettede interesser. Samfundsorte-

Sieyès were constitutional monarchists, but only minimally". Acton (2002) og Doyle (2002) giver et andet billede og betegner Sieyès og Mirabeau som tilhængere af et konstitutionelt monarki. Forsyth (1987) skriver, at selv efter kongens flugt til Varennes, blev Sieyès ikke republikaner. Sieyès (1789b) omtaler kongen som hævet over loven og hans person som "altid hellig og ukrænkelig", og under udarbejdelsen af forfatningen støttede Mirabeau både et tokammersystem og det kongelige veto. Mirabeau gik i øvrigt i Kongens tjeneste og spionerede for ham i Nationalforsamlingen. Sieyès udelukkede kvinder som "aktive borgere" (i deres nuværende tilstand), hans begreb om ytringsfrihed var begrænset, og religions- og forsamlingsfrihed var end ikke omtalt i hans udkast til menneskerettighedserklæringen. Det var heller ikke Sieyès og Mirabeau men Robespierre, der gik ind for lige valgret uden krav om skattebetaling.

nen forudsætter nødvendigvis målets enhed og enighed om midlerne. En politisk sammenlutning er medlemmernes enige viljes værk". Og "Almenviljen er da dannet i kraft af flertallets vilje," oversat i Thorup m.fl. (2015).

Mirabeau var kritisk over for Sieyès filosofiske betragtninger, Jennings (2011, 37), og flertallet i Nationalforsamlingen ønskede at undgå abstrakte betragtninger om rettigheder, men alligevel var det Sieyès udkast, der kom til at få størst indflydelse på den endelige *Erklæring*.

Indtil midten af august bølgede debatten frem og tilbage mellem Sieyès udkast og et udkast af Mounier fra den 27. juli, der var leder af den monarkistiske gruppe, *Monarchiens*. Mouniers udkast endte med at blive afvist, hvorefter Mounier og Lalley-Tollendal hev Lafayettes sidste udkast frem.

Konventet nedsatte en komite af fem, ledet af Mirabeau, der skulle studere de forskellige udkast. Den 19. august fremlagde Mirabeau et kompromisudkast på vegne af *comité du cinq*, der i form og indhold tilstræbte at bygge bro mellem den korte form fra Lafayette og de amerikanske rettighedserklæringer og Sieyès filosofiske afhandling.

Der var ikke større tilslutning til *comité du cinq*s første seks artikler, men Mounier foreslog, hvad der i sidste ende blev til de tre første artikler i den endelige erklæring med formuleringer, der mindede om de amerikanske rettighedserklæringers korte form. Det var den første artikel, der mødte størst modstand fra venstrefløjen.

1. Mennesket fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. De sociale skel kan kun være begrundet i den fælles nytte.
2. Formålet med enhver politisk sammenlutning er bevarelsen af menneskets naturlige og umistelige rettigheder. Disse rettigheder er frihed, ejendom, sikkerhed og modstand mod undertrykkelsen.
3. Oprindelsen til al suverænitet ligger efter sit væsen i nationen. Intet organ, intet individ kan udøve nogen myndighed, som ikke udtrykkeligt udgår fra den.

Den 21. august tog venstrefløjen initiativet, og med udgangspunkt i *comité du cinq*s udkast blev den endelige *Erklæring*s artikel 4 og 5 for-

muleret.

4. Friheden består i at gøre alt det, som ikke skader andre: udøvelsen af hvert enkelt menneskes naturlige rettigheder har kun de grænser, som sikrer, at andre medlemmer af samfundet kan nyde de selv samme rettigheder. Disse grænser kan kun fastlægges ved lov.

5. Loven har kun ret til at forbyde de handlinger, der er skadelige for samfundet. (...)

Artikel 1, 2 og 4 er traditionelle liberale erklæringer, der er inspireret af de amerikanske rettighedserklæringer, og artikel 4 definerer nærmest negativ frihed.

Artikel 3 erklærer folkesuverænitetsprincippet, der i kombination med artikel 6 overlader al magt til folket eller dets repræsentanter. Formuleringen i artikel 6 blev foreslået af Talleyrand fra venstrefløj, og den stammede i hovedtræk fra Sieyès formulering af forholdet mellem almenvilje og repræsentation.

6. Loven er udtryk for almenviljen. Alle borgere har ret til personligt eller gennem sine repræsentanter at medvirke til dens dannelse. Den bør være den samme for alle, hvad enten den beskytter eller straffer. Idet alle borgerne i dens øjne er lige, har de alle lige adgang til alle offentlige æresposter, stillinger og embeder alt efter deres evner og uden nogen anden forskel end deres dyd og deres talenter.

Præambelen

Erklæringen indledes med en præambel, hvor den franske revolutions rationalisme og universelle rettighedstænkning kommer til udtryk:

”Det franske folks repræsentanter samlet i egenskab af Nationalforsamlingen, har i betragtning af at uvidenhed, glemsel eller foragt for menneskets rettigheder er de eneste årsager til samfundenes ulykker og regeringernes fordærv, besluttet at fremstille menneskets naturlige, uafhængelige og hellige rettigheder i en højtidelig erklæring, sådan at denne erklæring, idet den hele tiden er nærværende for alle medlemmer af samfundslegemet, uophørligt minder dem om deres rettigheder og pligter; sådan at den lovgivende magts og den udøven-

de magts handlinger, idet de hvert øjeblik kan sammenlignes med formålet for enhver politisk institution, på denne måde respekteres i højere grad; sådan at borgernes klager, der herefter er begrundet i nogle simple og ubestridelige principper, altid fører til opretholdelsen af Forfatningen og alles lykke.

Følgelig konstaterer og erklærer Nationalforsamlingen i det Højeste Væsens nærvær og under dets beskyttelse følgende rettigheder tilhørende mennesket og borgeren:”

Ordlyden i præambelen stammer næsten ordret fra Mirabeau, og sætningen ”uvidenhed, glemsel eller foragt for menneskets rettigheder er de eneste... “ var inspireret af fysiokraten, Francois Quesnay, der i sin *Droit naturel* skriver, at: “ignorance is the most general cause of the evils of the misfortunes of the human race”, citeret i Baker (1994, 165). Mirabeau var selv søn af en af fysiokratismens fremmeste fortalere.

Sieyès gav udtryk for en lignende opfattelse, og det er også en opfattelse, der genfindes hos Diderot og Rousseau, ifølge hvilken mennesket er født godt, men alt ondt stammer fra de eksisterende institutioner, monarkiet, den kirkelige moral og samfundet, Israel (2014, 19). Det er en opfattelse af mennesket og af samfundet, der kan begrunde en total omvæltning af alle sociale bånd og konventioner og nedrivning af samfundets bærende institutioner, og ikke bare Rousseau men en væsentlig gren af den radikale oplysning er grundlæggende revolutionær med dens opgør med alle autoriteter: monarkiet, kirken og traditionen, Israel (2012, 941).

Præambelen afspejler den rationalistiske forestilling om, at hvis blot menneskets naturlige rettigheder erklæres for alle, så vil det fjerne årsagerne til samfundenes ulykker. Institutioner, kultur og sædvaner spiller ingen rolle, ligesom det negligeres, at mennesker oftest forfølger deres egeninteresse, og at magt har det med at korrumpere. Hvad den franske revolution måske er det klareste eksempel på.

Religionsfrihed

Debatten om religionsfrihed fandt sted den 22. og 23. august og blev hurtigt tumultarisk, Walton (2009).

Sieyès havde ikke nævnt religionsfrihed i sit udkast, og Mounier havde formuleret en artikel, der ikke afveg væsentligt fra 1787 ediktet. Det var det sjette kontors udkast, der dannede udgangspunkt for debatterne den 22. og 23. august. Det var imidlertid et udkast, der i forhold til religionsfrihed forekom endnu mere restriktivt end Mouniers udkast, og som var helt uacceptabelt for venstrefløjen.

Et af stridspunkterne var, om der eksplicit skulle nævnes begrænsninger på religionsfriheden. Protestanterne ønskede absolut religionsfrihed, og det blev støttet af Mirabeau, der argumenterede for, at trosfrihed er en iboende rettighed: "To me religious liberty is a right so sacred that the word tolerance, which is intended to express it, seems itself to be tyrannical, for the existence of the authority which has the power to tolerate is oppressive to liberty of thought by the very fact that it *tolerates*, and therefore would be capable of not tolerating," Luttrell (1990, 276).

Flertallet i Forfatningskonventet ønskede indsat en klausul om, at religionsudøvelsen ikke måtte true den offentlige orden, hvilket alle opfattede som ensbetydende med opretholdelsen af den ortodokse religion. Mirabeau og Saint-Étienne tog skarpt afstand fra enhver omtale af en officiel religion, og Saint-Étienne krævede fuld religionsfrihed for alle protestanter og jøder.

Så langt ville flertallet i Forsamlingen ikke gå, og efter en intens debat endte det med et kompromis, der garanterer trosfriheden, men som udså det til senere at præcisere, hvor grænserne skulle gå for den offentlige religionsudøvelse:

Artikel 10: "Ingen bør forulempes for sine meninger, selv ikke de religiøse meninger, givet at deres tilkendegivelse ikke forstyrrer den offentlige orden, således som den er fastlagt ved lov."

Første halvdel af artiklen beskytter trosfriheden men ikke religionsudøvelsen, der i anden del af sætningen er begrænset af hensynet til "ikke af forstyrre den offentlige orden".

Opfattelsen af, hvad der er den offentlige orden, var fundamentalt anderledes i 1789 end i dag. Det omfattede en religiøs og moralsk

orden og samfundsmoral, som revolutionen havde arvet fra, og som var blevet understøttet af institutioner og normer fra *l'ancien régime*, Walton (2009), og formuleringen i artikel 10 udelukkede ikke, at "offentlige orden" kunne betyde en katolsk moralsk orden.

I realiteten afveg artikel 10 ikke meget fra Ediktet fra 1787, der tolererede protestanter men ikke sikrede dem retten til offentligt at udøve deres religion. Artikel 10 gav ikke nogen substantiel beskyttelse af religionsudøvelsen, for hvis det besluttes ved lov, at katolicismen er Frankrigs officielle religion, og at protestanter forstyrrer den offentlige orden, så ville det være helt i overensstemmelse med artiklen.

I det hele taget sætter *Erklæringen* ikke nogen klare grænse for statsmagten i modsætning til den amerikanske *First Amendment*, og det er måske et resultat af den radikale oplysnings tvetydige forhold til frihed for religionsudøvelse, der gik tilbage til Spinozas politiske filosofi ifølge hvilken, trosfrihed er en individuel ret, fordi staten ikke fuldt ud kan kontrollere den enkeltes tanker, men hvor staten har ret som den har magt til at regulere og undertrykke religionsudøvelsen, se Pedersen (2016). Ifølge Rosenblatt (2011) er det netop den radikale oplysnings svage og fundamentalt fejlbehæftede og modsætningsfyldte tilslutning til religions- og ytringsfrihed, der var problemet.

Ytrings- og pressefrihed

Debatten om ytringsfrihed den 24. august forløb roligt sammenlignet med debatten de foregående dage, og udgangspunktet var som der *sixieme bureau's* udkast, hvori det hed, at: "The free communication of ideas being a right of the citizen, it must not be restricted in so far as it does not infringe on the rights of others," men som med debatten om religionsfrihed dagen før blev henvisningen til andres rettigheder afvist, Walton (2009).

Der opstod hurtigt enighed om første del af artiklen, der afskaffede forhåndscensuren, men igen var det formuleringen af begrænsningerne på ytringsfriheden, der skabte intens debat. Robespierre var imod enhver begrænsning og mente, at begrænsninger i stedet skulle indsættes i forfatningen.

Mirabeau gav debatten en ny drejning ved at argumentere for, at begrænsninger på ytringsfriheden ikke bør have karakter af forhåndscensur men efterfølgende straf: "We give you a desk to write a calumnious letter, a press for libel; you must be punished once the crime is committed: it is a matter of repression, not restriction; it is the crime one punishes, and the freedom of men should not be hampered under the pretext that they might want to commit crimes," citeret i Walton (2009, 91).

I den endelige version stammer formuleringen i første del af artikel 11 fra Mirabeau, mens den anden del er fra La Rochefoucaulds forslag. Det fremhæves, at skribenter og trykkere må stå til ansvar for det, de skriver og trykker, og det med love, der endnu ikke var udfærdiget:

Artikel 11: "Den frie meddelelse af tanker og meninger er en af menneskets mest værdifulde rettigheder; alle borgere kan da frit tale, skrive og trykke, hvad de vil med den undtagelse, at de må stå til ansvar for misbruget af denne frihed i de tilfælde, som loven fastsætter," oversat i Thorup m.fl. (2015).

Formuleringen om at stå til ansvar for misbrug er vag, fordi der ikke kunne opnås enighed om præcis hvor, grænserne for ytringsfriheden skulle gå, og hvordan ytringsfriheden skulle afvejes i forhold til andre kerneværdier som almenviljen, nationen, religionen, sædvaner og ære. Men ingen mente, at ytringsfriheden skulle være uden grænser.

Det forblev uklart, om "misbrug" kun omfattede krænkelser af andre individer som injurier, eller om det også kunne omfatte verbale angreb på almenviljen og nationen, den offentlige moral, religionen og regeringen. Det blev udskudt til en senere udfærdigelse af straffeloven, som kom i 1791, at definere grænserne for denne "naturlige, uafhængelige og hellige" rettighed.

Artikel 11 ydede dermed ikke nogen substantiel beskyttelse af ytringsfriheden, og det skulle da også vise sig efterfølgende, at *Erklæringen* ikke hindrede vedtagelsen af love, der krænkede ytrings- og pressefriheden. Der opstod ellers en "kvasi-libertariansk" opfattelse af ytringsfrihed blandt Robespierre og Jacobinerne hen mod sommeren 1791, men det lykke-

des ikke at få de synspunkter til at dominere i udfærdigelsen af forfatningen og straffeloven i 1791.

Den endelige erklæring

Den *Erklæring om Menneskets og Borgernes Rettigheder*, der blev vedtaget af Forfatningskonventet den 26. august, var ufærdig, men det blev besluttet at vedtage udkastet af tidsnød for at kaste sig over den mere presserende opgave med at udfærdige en forfatning. Ludvig XVI underskrev *Erklæringen* den 5. oktober.

Forholdet mellem individ og stat i den franske *Erklæring* er ikke klart defineret, og individuelle rettigheder beskyttes ikke som i den amerikanske Bill of Rights ved at sætte grænser for statsmagten. Der er således en besynderlig modstrid mellem den højtidelige erklæring om menneskets naturlige, uafhængelige og hellige rettigheder på den ene side og fremhævelsen af begrænsningerne af den personlige frihed ved lov (artikel 4, 5, 6, 10 og 11).

Filosofisk er der også en modstrid mellem påstanden om den suveræne almenvilje og individets rettigheder. Hvis almenviljen er suveræn, har individer ingen rettigheder og omvendt.

Den modsætningsfyldte og uklare menneskerettighedserklæring, der kom ud af måneders filosofiske debatter i Nationalforsamlingen afspejler dels den radikale oplysnings inkonsistente tilslutning til principper om personlig frihed, og dels politiske interesses modsætninger imellem grupperne i Nationalforsamlingen. Venstrefløjen var så begejstret for folkesuverænitetsprincippet, at de opponerede mod, at rettigheder skulle beskytte individerne mod den lovgivende magt, og fra højre side blev det ønsket at koble borgernes rettigheder sammen med deres pligter, Dunn (1999, 145). Begge fløje opererede med kollektivistiske begreber om et fælles mål, samfundsordenen, nationen og almenviljen, og de kunne enes om ikke at sætte individets rettigheder først.

Lighed, borgerrettigheder og slaveriets afskaffelse

Menneskerettighedserklæringen var et ideologisk skrift, der ikke i sig selv sikrede nogen

rettigheder juridisk, men *Erklæringen* fik sin egen dynamik, og menneskerettigheder blev et kampråb for dem, der krævede lige rettigheder for alle.

Inden for kort tid blev spørgsmålet rejst om protestanternes stemmeret og dernæst om jøders, og inden der var gået to år, havde alle religiøse minoriteter fået religionsfrihed og stemmeret ved lov.

Professioner kunne heller ikke længere udelukkes, så også bødler og skuespillere fik stemmeret. I 1792 fik frie sorte mænd stemmeret, og i 1794 blev slaveriet afskaffet i Frankrigs kolonier, Hunt (2007).

Det var ikke en udvikling, der var støttet af folket, men var et resultat af det revolutionære lederskabs filosofiske ideer, Israel (2012).

Der kom således noget værdifuldt ud af den franske menneskerettighedserklæring, men der gik ikke længe, før både ytringsfriheden og religionsfriheden blev massivt krænkert.

Det ligger uden for rammerne af denne artikel at omtale hele forløbet af den franske revolution, fokus her er alene på ytringsfriheden og religionsfrihedens vilkår i årene umiddelbart efter 1789.

Ytringsfriheden under pres

I juli 1788 havde kongen suspenderet censuren forud for det kommende møde i Stændersforsamlingen, men i april 1789 fornyede kongen alle tidligere love og regler om pressen, og den 23. juni mindede Nationalforsamlingen kongen om, at der skulle findes en løsning på spørgsmålet om pressefrihed.

Det løste nærmest sig selv, for umiddelbart efter stormen på Bastillen brød censursystemet sammen, og reguleringen af boghandlen og af trykkerivirksomhed blev ophævet, Israel (2014, 43). I en årrække var der næsten fuld trykkefrihed (i betydningen fravær af forhåndscensur), og hurtigt opstod en række revolutionære aviser og tidsskrifter, der kom til at spille en katalyserende rolle under revolutionen ved at opflamme de letpåvirkelige parisiske folke-masser. Der udkom over 515 aviser i Paris alene mellem maj 1789 og oktober 1791, hvoraf flertallet dog fik en levetid på under en måned, Israel (2014, 46).

I modsætning til, hvad de revolutionære havde forventet, betød afskaffelsen af feudalismen og den nye politiske lighed ikke, at folket forenede sig i én almenvilje. Tværtimod delte befolkningen sig efter anskuelser og i ofte fjendtlige fraktioner, og tonen i den offentlige debat blev betragtet som en trussel mod revolutionen, nationen og lovene.

De revolutionære ledere delte *les philosophes'* begrænsede syn på trykkefrihed. Selv i den tidlige og stadig relativt liberale fase af den franske revolution blev det betragtet som preserende at sætte grænser for ytringsfriheden, og de revolutionære havde ikke noget ønske om at afskaffe love om ærekrænkelser eller kritik af regeringen eller kirken, Rosenblatt (2011). Det er Waltons (2009) tese, at der i l'ancien régime herskede en "culture of calumny and honor", der levede videre efter revolutionen, og hvis der var tale om angreb på statsmagten eller på de moralske værdier, som staten byggede på, kunne der være tale om forræderi. Ifølge Walton bidrog denne krænkelsekultur til radikaliseringen af revolutionen og banede vej for terroren.

De revolutionære betragtede ikke forbud mod ærekrænkende udtalelser som en begrænsning af ytringsfriheden, og de ikke alene bevarede men udstrakte gamle love om krænkende ytringer til at omhandle kritik af nationen, almenviljen, kirken, moralske værdier og det sociale og politiske hierarki.

Så tidligt som i juli 1789 begyndte de revolutionære at kopiere l'ancien régimes forbrydelse for læse-majesté (krænkende ytringer over for monarkens autoritet) til læse-nation, og der blev etableret specielle domstole for at dømme i de sager. Der eksisterede ikke noget eksplicit lovgrundlag for at kriminalisere læse-nation, og selve begrebet var ikke veldefineret. Hverken forfatningen eller straffeloven fra 1791 omtaler læse-nation.

Det betød imidlertid ikke, at forbrydelsen blev betragtet som mindre alvorlig, og Robespierre, der ellers på dette tidspunkt hørte blandt de liberale, hvad angår ytringsfrihed, betragtede det som forræderi at ytre sig krænkende om nationens rettigheder eller love.

Retstilstanden måtte nødvendigvis være ar-

bitrær, når der ikke var et lovgrundlag, og når forbrydelsen ikke var veldefineret, hvilket gjorde det så meget desto farligere at skrive efter 1789. Under den kongelige censur kunne en forfatter få vished om, hvorvidt en bog kunne trykkes eller ej, men med censurens afskaffelse kunne ingen vide sig sikker på, om de kunne blive retsforfulgt for en eller anden kritisk bemærkning om regeringen, revolutionen, forfatningen, lovene m.m., og vilkårligheden lagde op til politisk magtmisbrug.

Efter monarkiets afskaffelse i september 1792, blev *lèse-nation* domstolene afskaffet og sagerne overdraget til Nationalkonventet, hvilket udsatte dem endnu mere for politisk magtmisbrug, Walton (2009).

Ifølge mange revolutionære var ytrings- og pressefrihed af afgørende betydning under et absolut monarki, men unødvendig i en republik udsprunget af folkesuveræniteten, fordi en regering af folket umuligt kan undertrykke folket. Det var en Rousseausk tanke, at eftersom almenviljen udsprang fra alle, så behøvede individerne ikke noget værn mod den suveræn, de i fællesskab udgjorde.

Der gik ikke lang tid, før der blev foreslået nye begrænsninger på ytrings- og trykkefriheden, Rosenblatt (2011). Den 20. januar 1790 præsenterede Sieyès og Condorcet en presselov, der på trods af liberale argumenter opretholdt mange af *l'ancien régimes* love, og det var ikke Condorcets og Sieyès hensigt at afskaffe lovene mod oprørske eller krænkende ytringer. Forslaget blev dog forkastet, men manglen på en egentlig presselov hindrede ikke myndighederne i fortsat at undertrykke pressen i foråret og sommeren 1790.

Snart fulgte nye krav om begrænsninger af pressefriheden, så bagvaskelser kunne straffes, og den offentlige regulering af det trykte ord fortsatte af hensyn til det almene vel.

Efter massakren på Champ de Mars d. 17. juli 1791, hvor Lafayette gav Nationalgarden ordre til at skyde på overvejende ubevæbnede republikanske demonstranter, forbød Forfatningskonventet den 18. juli al oprørske tale for at undertrykke de republikanske agitatorer, hvilket indledte "den lille terror". Revolutionære "ekstremister" blev arresteret, og Cordelier-

nes aviser, deriblandt Marats og Desmoulins aviser, blev lukket, og det samme blev Cordelierklubben, som Danton var præsident for.

Oprørsloven fra den 18. juli fik en kort levetid, og den 14. september udstedte kongen en generel amnesti, men de forfatningsændringer, der blev vedtaget den 22. og 23. august fik en mere permanent karakter.

I straffeloven fra 1791 var der 31 forbrydelser mod staten, der kunne udløse dødsstraf, og det blev strafbart at opfordre til eller anspore andre til at begå forbrydelser mod staten. Robespierre var modstander af dødsstraf på dette tidspunkt, og han argumenterede for, at staten ikke kunne have nogen ret (til at dræbe), som borgerne ikke havde, men han fik ikke opbakning til den linje. Straffeloven var dog en partiel sejr for Robespierres liberale linje mht. pressefrihed, idet det kun var ytringer, der eksplicit opfordrede til oprør, der kunne straffes.

Efter udbruddet af revolutionskrigene i april 1792 kom pressefriheden dog yderligere under pres.

Den 30. maj 1792 foreslog Gensonné, der tilhørte gruppen af girondinere, at etablere en ny national overvågningkomite, *comité de surveillance*, der skulle overvåge forbrydelser mod nationen, inklusiv ytringsforbrydelser. Han opfordrede politiet til at undertrykke ytringer, og hvis der var tale om alvorlige forhold, skulle de henvises til Nationalforsamlingen, der kunne retsforfølge dem for *lèse-nation*. Brissot bifaldt Gensonnés plan og erklærede, at alle der taler nedsættende om Nationalforsamlingen eller arbejder imod nationens værdighed er at betragte som nationens fjender, Walton (2009, 127).

Nye presselove fra 4. december 1792 og januar 1793 straffede opfordringer til at genindføre monarkiet, opløse regeringen eller true folkets suverænitæt med døden, og flere tusinde blev henrettet for at have givet udtryk for pro-royalistiske eller regeringskritiske holdninger eller bare for at give udtryk for pessimisme mht. krigens udvikling. Antallet af aviser, der udkom i Paris, blev mere end halveret, Rosenblatt (2011).

Loven fra 29. marts 1793 åbnede op for arrestation og summarisk rettergang af kontra-

revolutionære, og det var op til den sigtede at bevise sin uskyld. Der var ingen ret til retssag med en jury eller nogen appelmuligheder. Til gengæld havde de arresterede krav på en hurtig rettergang. Arrestation og henrettelse skulle ske inden for 24 timer. Med loven af 29. marts 1793 var revolutionen hastigt på vej mod terroren.

Terroren

Efter udrensningen af girondinerne i juni 1793, kom Montagnardgruppen til magten, og derefter blev situationen yderligere forværret. På det tidspunkt havde Robespierre opgivet sine tidligere liberale holdninger.

Terror blev officiel politik fra den 5. september, og den 17. september 1793 vedtoges den berygtede "Lov om de mistænkte", der kriminaliserede kritiske ytringer over for republikken og revolutionen. Alene mistanke om kontrarevolutionære holdninger var grund til arrestation, og tusinder blev arresteret for deres ytringer, Walton (2009). I december suspenderedes alle individuelle rettigheder, og den 10. juni 1794 vedtoges en lov, der fratog anklagede retten til et forsvar og fjernede brug af vidner.

Efter Robespierres fald

Undertrykkelsen af ytringsfriheden stoppede ikke med Robespierres fald i juli 1794, selv om den aftog noget. De drakoniske love var stadig i kraft.

I forbindelse med fremsættelsen af en ny forfatning i 1795 blev der udarbejdet en ny menneskerettighedserklæring, der hverken nævner pressefrihed, forsamlingsfrihed eller religionsfrihed. Væk er også al tale om naturlige rettigheder; rettigheder er dem, som borgerne har i samfundet. Forfatningen garanterer pressefrihed, men den autoriserede også, at den kunne suspenderes i tilfælde af social uro, og at der kunne vedtages provisoriske love, der indskrænker pressefriheden.

I april 1796 vedtoges en streng presselov, ifølge hvilken der var dødsstraf eller deportation for enhver, der i ord eller på skrift forsøgte at ændre forfatningen.

Straffeloven fra april 1797 indførte dødsstraf for enhver, der advokerede for ændrin-

ger i forfatningen, og efter kuppet i september 1797 ophævedes pressefriheden, og adskillige aviser blev forbudt.

Pressefriheden blev afskaffet i 1799/1800 efter Napoleons magtovertagelse i november 1799, og i januar 1800 blev 60 aviser forbudt.

Censur blev genindført og ophævet adskillige gange efter Napoleons fald, indtil den definitivt blev ophævet af den Tredje Republik i 1881. Den ophævede dog ikke andre restriktioner på ytringsfriheden, og ærekrænkende udtalelser om politikere embedsmænd og oprørske tale fortsatte med at være kriminaliseret. Først i 1980'erne løsnede den franske stat grebet om pressen, Jennings (2011, 18).

Undertrykkelse af religionsfriheden

Revolutionens første ledere var langt overvejende troende katolikker, og kun få forestillede sig en adskillelse af kirke og stat eller at ligestille forskellige kirkesamfund. Den religiøse politik skiftede imidlertid hurtigt, og da det kom til stykket, var religionsfrihed ikke et spørgsmål, der optog revolutionens ledere.

Før revolutionen var den katolske kirke nærmest en stat i staten, men i løbet af kort tid blev den en del af staten. Tiende blev afskaffet den 4. august 1789, og den 2. november blev kirkens ejendom nationaliseret for at stille sikkerhed for udstedelsen af assignater, Pedersen (2013). Dermed blev de gejstlige afhængige af løn fra staten, men hvornår ville betalingen begynde? Nationalforsamlingen havde beordret, at betalingen af tiende skulle fortsætte, men de fleste steder stoppede bønderne med at betale.

Den 13. februar 1790 blev alle klostre med undtagelse af dem, der var dedikeret til uddannelse, opløst og nye religiøse løfter blev forbudt.

Efter næsten et års debat vedtoges en ny kirkeordning den 12. juli 1790, hvormed kirken blev underlagt staten og organiseret efter samme mønster som den civile forvaltning med valgte biskoper og præster. For de fattigste præster betød lønnen på 1.200 livres en betydelig lønstigning, men for de bedrestillede og for biskopperne var der tale om en markant nedgang.

Den nye kirkeordning kastede Frankrig ud

i en blodig konflikt, og der var udbredt utilfredshed blandt de gejstlige. Det var ifølge abbé Sieyès og Talleyrand den første store fejl, og det blev kun værre af, at Forfatningskonventet den 27. november 1790 udstedte et dekret om, at alle præster offentligt skulle sværge troskab til nationen, kongen og loven, hvis de ikke ville miste deres ansættelse, løn og pension. Robespierre var tilhænger af disse dekreter, idet han betragtede præster som offentligt ansatte, hvis pligt det er at varetage offentlig religionsudøvelse, Scurr (2006, 113).

Næsten halvdelen af alle præster nægtede. Det var et samvittighedsspørgsmål, og efter længere tids tøven fordømte paven den 13. april 1791 eden. Mange af de edsnægtende emigrerede. Mistroen til den katolske kirke voksede, og kirken blev mistænkt for at støtte de antirevolutionære kræfter.

Kravet om, at præsterne skulle sværge troskab til republikken og revolutionen, var ifølge Doyle (2002, 144) en afgørende begivenhed i revolutionen og en af de største fejltagelser, fordi det tvang gejstlige til at træffe et valg mellem at støtte revolutionen eller ej.

I november 1791 stoppede staten udbetaling af lønninger og pensioner til de præster, der nægtede at sværge troskab og forbød deres brug af religiøse bygninger.

Efter udnævnelsen til ministre i marts 1792 forfulgte Brissots venner i regeringen en politik med religiøs forfølgelse. Den 6. april blev enhver form for religiøs klædedragt forbudt, den 24. maj godkendte Forfatningskonventet et dekret om at deportere alle edsnægtende præster. Det førte til en landsdækkende jagt på præster, men kongen var uvillig til at godkende forfølgelsen af katolske præster.

Efter afsættelsen af kongen den 10. august 1792 blev det dekretet, at alle edsnægtende præster skulle forlade landet inden for to uger eller blive deporteret til Guiana, og mange præster blev arresteret. Flere hundrede præster og nonner endte med at blive dræbt, da sans-culottes brød ind i fængslerne mellem den 2. og 7. september og henrettede indsatte efter en summarisk rettergang.

Der var reelt tale om en ikke-planlagt afkristningskampagne, der under terrorregimet

blev voldelig i en hidtil uhørt grad. I oktober 1793 blev offentlig udøvelse af kristendommen forbudt, og i de følgende måneder blev alle kristne symboler fjernet. Præster blev fængslet, sendt i galejerne, deporteret og henrettet, og den 23. november blev alle kirker lukket.

Der blev indført en ny revolutionær kalender, der daterede sig fra monarkiets afskaffelse den 21. september 1792, med tolv 30 dages måneder, og hver måned havde tre 10-dages uger. Søndage forsvandt dermed og dermed den kristne helligdag.

Rousseau (1762) havde argumenteret for, at staten skulle indstifte en borgerlig religion bestående af nogle få grundsætninger – en idé han formentlig havde lånt fra Spinoza.

Under terrorregimet blev der indført nye borgerlige kulturer, der dyrkede fornuften, og den franske revolution er et interessant eksempel på, at dyrkelsen af fornuft som en religion, kan være præcist lige så undertrykkende som den værste form for religiøs fanatisme.

Culte de la Raison var en borgerlig kult defineret af Jacques Hébert og andre radikale revolutionære. Målet var en perfektionering af menneskeheden gennem opnåelse af sandhed og frihed, og det skulle ske gennem udøvelse af fornuft. Dyrkelsen af fornuften havde religiøs karakter, og den 10. november 1793 blev der afholdt en national fest for fornuften, *Fête de la Raison*. Kirker over hele landet blev omdannet til templer for fornuften, og i Notre Dame Katedralen i Paris blev alteret erstattet af et alter for frihed og med ordene "Til filosofi" indgraveret i sten over katedralens døre.

Den 6. december bekræftede Konventet princippet om religionsfrihed, men da var det for sent.

Selv om Robespierre var modstander af paven og den katolske kirkes magt, var Robespierre imod Héberts antikristelige kult, og efter Héberts fald blev Fornuftskulten den 7. maj 1794 afløst af en "Kult for den Øverste Væren" (*Culte de l'Être suprême*) som ny statsreligion, og der blev over hele landet holdt en festival for den Øverste Væren den 8. juni, hvor Robespierre påtog sig rollen som ypperstepræst til festen i Paris.

Kulten var et forsøg på at etablere en rati-

onel religion med en tro på eksistensen af en gud og på menneskets udødelige sjæl. Den var ikke i direkte modstrid med kristendommen, men målet var at dyrke en republikansk borgerdyd. Den bedste måde at dyrke dyden som det Højeste Væsen på, "er ved at gøre sin pligt som menneske", og blandt de vigtigste af de pligter er: "At afsky vantro og despoti, at straffe tyranner og forrædere, at støtte de ulykkelige, at respektere den svage, at forsvare den undertrykte, at gøre alt det gode, man kan mod sin nabo og at handle retfærdigt mod alle mennesker". Ved lanceringen citerede Robespierre Rousseau som arkitekten bag den nye borgerlige religion.

Efter Robespierres fald mistede kulten sin officielle støtte og opløstes. Undertrykkelsen af religionsfriheden var derimod ikke slut.

Den 21. februar 1795 blev offentlig religionsudøvelse igen tilladt, og der blev for første gang indført en formel adskillelse mellem kirke og stat. De edsnægtende præster blev løsladt fra fængslerne, men religion blev fortsat betragtet som en trussel, og nye dekreter forbød alle ydre tegn på religion. Klokkringning, religiøse processioner og udstilling af det kristne kors var fortsat forbudt.

Direktoriet fra 1795-99 forsøgte at introducere alternativer til katolicismen, især den nye kult for Theophilantropi, men de fik ikke nogen folkelig støtte.

Efter kuppet den 4. september 1797 blev tusindvis af edsnægtende præster igen arresteret, og så sent som i slutningen af 1799 blev præster fængslet eller sendt til fangekolonierne.

Da Napoleon kom til magten i 1799, genindsatte han Paven som kirkens overhoved inden for nærmere afgrænsede rammer, og præsterne blev på ny lønnet af staten. Kirken blev således igen underlagt staten, men fuld tolerance for andre religioner blev anerkendt.

Napoleon fortsatte dog revolutionens politik med at lukke klostre og beslaglægge kirkejord, og det kom til en åben konflikt med Rom i 1808, hvor Paven ekskommunikerede Napoleon, hvorefter Napoleon lod paven arrestere og føre til Frankrig som fange.

Afslutning

Som en direkte udløber af Menneskerettighedserklæringen fra august 1789 fik protestanter og jøder fulde borgerrettigheder, men den katolske kirke og al offentlig religionsudøvelse blev hurtigt undertrykt.

Revolutionen var båret af en tro på og et krav om, at nationen og almenviljen var én og udelt, og enhver form for dissens, der truede denne enhed blev undertrykt. Præster, der ikke ville sværge troskab til revolutionen, blev afskediget og mange blev fængslet, sendt i galejerne eller henrettet, ligesom kritik af revolutionen kunne straffes med fængsel eller døden.

Den drivende kraft i den franske revolution var ikke frihed men lighed, og de revolutionære synes at have forestillet sig, at når alle standsprivilegier var afskaffet, og alle var lige som borgere, ville alle også enige om målene og forene sig i almenviljen.

Det følger altid af krav om enhed, at dem, der bryder enheden, skal ekskluderes, og det endte da også med, at republikken indførte dødsstraf for at true *la République une et indivisible*. Som Dunn (1999, 24) skriver: "Unity represented the revolution's highest goal but also explained its calamitous descent into repression and terror".

De revolutionære anerkendte ikke det uundgåelige i et konstitutionelt monarki, at borgerne deler sig i partier efter anskuelser. De var drevet af en Rousseausk tro på, at der er én almenvilje, hvorfor enhver form for dissens blev betragtet som en illegitim sammensværgelse mod folket.

I modsætning til de franske revolutionære, var de amerikanske *founding fathers* bevidste om, at mennesker ikke er forenet af et fælles mål, og at "stræben efter lykke" er noget individuelt, og eftersom mennesker forfølger lykken på hver deres måde, vil de også være uenige om alt andet, socialt, religiøst og politisk. Hvad der kunne forene amerikanerne var det minimale: At respektere alles lige rettigheder under en stat, der fik stærkt begrænsede beføjelser.

Der var også en anden vigtig forskel mellem den amerikanske og franske revolution: I de amerikanske kolonier før revolutionen var der en liberal, individualistisk kultur, der baserede sig på udbredt privat ejerskab af jord,

en puritansk protestantisme med dens religiøse individualisme og tradition for dissens, og den engelske frihedstradition med dens ideer om en begrænset statsmagt og rule of law, som havde sin oprindelse i Magna Carta (1215) og den engelske common law tradition.

Der fandtes ikke en tilsvarende individualistisk eller liberal kultur i Frankrig før revolutionen, og flertallet af de franske oplysningsfilosoffer var ikke liberalister i den engelsk-skotsk-amerikanske forstand, med Montesquieu som en mulig undtagelse. Ideen om individuel frihed slog aldrig rod i Frankrig som i England og Amerika. Der var bestemt liberale elementer i den franske oplysning, men de franske oplysningstænkere var ikke optaget af negativ frihed, og rule of law var et fremmed begreb i Frankrig, hvis juridiske tradition byggede på romersk lov.

Litteratur

- Acton, J.E.E.D. (1902): *Lectures on the French Revolution*. New York, 2015.
- Baker, Keith Michael (1994): "The Idea of a Declaration of Rights" i Dale Van Kley (ed.): *The French Idea of Freedom. The Old Regime and the Declaration of Rights of 1789*. Stanford.
- Baker, Keith Michael (2006): "Political languages of the French Revolution," *The Cambridge History of the Eighteenth-Century Political Thought*. Cambridge.
- Berlin, Isaiah (1958): "Two Concepts of Liberty". 2nd ed., 1969. Optrykt i Isaiah Berlin: *Liberty*. Henry Hardy (ed.). Oxford 2002.
- Birn, Raymond (1994): "Religious Toleration and Freedom of Expression," i Dale Van Kley (ed.): *The French Idea of Freedom. The Old Regime and the Declaration of Rights of 1789*. Stanford.
- Burke, Edmund (1790): *Reflections on the Revolution in France*. New Haven, 2003.
- Doyle, William (2001): *The French Revolution. A Very Short Introduction*. Oxford.
- Doyle, William (2002): *The Oxford History of the French Revolution*. 2nd ed. Oxford.
- Doyle, William (2012): *France and the age of Revolution*. Oxford.
- Dunn, Susan (1999): *Sister Revolutions. French Lightning, American Light*. N.Y.
- Eistrup, Jens Emil (2013): "Fysiokraterne" *LIBERTAS* nr. 56, 26-31.
- Forsyth, Murray (1987): *Reason and Revolution. The Political Thought of the Abbé Sieyès*. N.Y.
- González, Justo L. (2010): *The Story of Christianity. Volume II. The Reformation to the Present Day*. 2nd ed. N.Y.
- Hargreaves, Robert (2002): *The First Freedom. A History of Free Speech*. Sparkford.
- Hayek, F.A. von (1970): "The Errors of Constructivism," *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*. London.
- Hibbert, Christopher (1980): *The French Revolution*. N.Y.
- Himmelfarb, Gertrude (2004): *The Roads to Modernity. The British, French and American enlightenments*. N.Y.
- Hunt, Lynn (1996): *The French Revolution and Human Rights*. New York.
- Hunt, Lynn (2007): *Inventing Human Rights*. New York.
- Israel, Jonathan (2001): *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford.
- Israel, Jonathan (2012): *Democratic Enlightenment. Philosophy, Revolution and Human Rights 1750-1790*. Oxford.
- Israel, Jonathan (2014): *Revolutionary Ideas. An Intellectual History of the French Revolution from the Rights of Man to Robespierre*. Princeton.
- Jefferson, Thomas (1789): "To James Madison from Thomas Jefferson, 28 august 1789". The Founders Online.
- Jennings, Jeremy (2011): *Revolution and the Republic. A History of Political Thought in France since the Eighteenth Century*. Oxford.
- Lafayette (1789): "Tale i Nationalforsamlingen, 11. juli 1789" i Thorup m.fl. red): *Den franske revolution*. Oxford.

- lution. Århus, 2015.
- Linton, Marisa (2006): "Robespierre and the Terror" *History Today* 56, 8.
- Luttrell, Barbara (1990): *Mirabeau*. Carbondale.
- Pedersen, Torben Mark (2013): "Revolution, inflation og monetære sammenbrud," *LIBERTAS* nr. 56.
- Pedersen, Torben Mark (2016): "1670 – Spinoza og 'Libertas philosophandi'" *LIBERTAS* nr. 62.
- Rosenblatt, Helena (2011): "Rousseau, Constant, and the modern notion of freedom of speech," Elizabeth Powers (ed.): *Freedom of Speech. The History of an Idea*. Lewisburg.
- Rousseau, Jean-Jacques (1750): *Discourse on the sciences and the arts. (The first discourse)*. <http://records.viu.ca/~johnstoi/rousseau/firstdiscourse.htm>
- Rousseau, Jean-Jacques (1762): *Samfundskontrakten*. København, 2007.
- Scurr, Ruth (2006): *Fatal Purity. Robespierre and the French Revolution*. London.
- Sieyès, Abbé (1789a): "Hvad er tredjestanden?" oversat i uddrag i Thorup m.fl. red): *Den franske revolution*. Århus, 2015.
- Sieyès, Abbé (1789b): "Indledning til den franske forfatning: fornuftsmæssig anerkendelse og udlægning af menneskets og borgerens rettigheder" i Thorup m.fl. red): *Den franske revolution*. Århus, 2015.
- Thorup, Mikkel, B. Nygaard, J.R. Kjærgård, N. von Eggers og M.H. Jessen (red.) (2015): *Den franske revolution*. Århus.
- Tocqueville, Alexis de (1856): *The Old Regime and the Revolution*. N.Y., 1955.
- Tortarolo, Edoardo (2016): *The Invention of Free Press: Writers and Censorship in Eighteenth Century Europe*. Springer.
- Walton, Charles (2009): *Policing Public Opinion in the French Revolution. The Culture of Calumny and the Problem of Free Speech*. Oxford.
- Wright, J.K. (1994): "National Sovereignty and the General Will" i Dale Van Kley (ed.): *The French*

1791 - Religionsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment

Torben Mark Pedersen

"First Amendment" – den første tilføjelse til den amerikanske forfatning fra 1791 – er stadig i dag enestående i beskyttelsen af religionsfrihed og ytringsfrihed, men i 1791 var den direkte revolutionerende. Det var første gang, en forfatning sikrede religionsfrihed for alle trosretninger mod indgreb fra statens side.

Den amerikanske "first amendment" revolutionerede forholdet mellem kirke og stat og mellem individ og stat, idet den for første gang satte grænser for statsmagten, der beskyttede alle borgeres religionsfrihed, ytringsfrihed, pressefrihed, forsamlingsfrihed og ret til at henvende sig til regeringen for at få klager hørt.

At det netop skulle blive i Amerika, at religionsfriheden først blev sikret forfatningsmæssigt, lå ikke i kortene, da de første engelske kolonister kom til Amerika. Religionsfrihed var ikke en arv, de bragte med sig til Amerika, og selv de, der selv var flygtet fra religiøs forfølgelse, ønskede ikke at etablere samfund med religionsfrihed men derimod at etablere samfund, hvor de selv havde frihed til at dyrke deres tro uden at give andre samme frihed.

Religiøs intolerance i kolonitiden

Det er en myte, at pilgrimmene ombord på Mayflower flygtede fra religiøs forfølgelse og søgte religionsfrihed i den ny verden. De flygtede først og fremmest fra de fristelser, ungdommen kunne blive udsat for: "the great licentiousness of youth in that country and the manifold temptations of the place", Coffy (2000). I Plymouth Rock etablerede de i 1620 et strengt religiøst samfund med en statskirke og obligatorisk kirkegang. Kun medlemmer af kirken kunne få et offentligt embede, og væl-

gere skulle erklæres at være "orthodox in the fundamentals of religion", Keating (2001). De indførte love mod kvækere og kættere, og da en anglikansk præst ønskede at etablere en alternativ søndagsgudstjeneste, blev han deporteret. En generation senere forbød kolonien fejring af jul, som de betragtede som en katolsk højtid, Hasson (2010).

Hvis pilgrimmene i Plymouth var strenge, så var puritanerne i nabokolonien Massachusetts Bay Colony direkte hensynsløse. Massachusetts Bay Colony blev etableret i 1630 af John Winthrop ifølge med 1.000 mænd, kvinder og børn. Puritanerne var flygtet fra den anglikanske kirkes forfølgelse, og den "shining city upon a hill", som Winthrop ønskede at bygge, skulle være "a new Jerusalem" dedikeret til Guds ære og baseret på Guds love og i Guds billede. I modsætning til Pilgrimmene i Plymouth var puritanerne i Massachusetts ikke separatister men puritanere inden for Church of England, González (2010, 280).

Massachusetts Bay Colony tiltrak en del kvækere, der ikke anerkendte andre religiøse autoriteter end deres eget "indre lys", og det chokerede puritanerne. Først forsøgte de at fordrive dem, kom de tilbage, fik de venstre øre skåret af. Ved anden forseelse det højre øre. Ved tredje blev tungen gennemboret af en rødglødende jernstang, og hjalp disse torturmetoder ikke, kunne udviste dømmes til døden.

Adskillige blev hængt, inden den engelske kong greb ind og satte en stopper for barbariet, Hasson (2010).

De første engelske kolonister i Amerika havde ingen intention om at indføre religionsfrihed, og der fandt religiøs forfølgelse sted i mange kolonier indtil langt op i det 18. århundrede. Især blev baptister og kvækere udsat for forfølgelse. Så sent som i 1774 blev 18 baptister fængslet i Massachusetts for at nægte at betale skat til støtte for andre kirkesamfund.

Når det alligevel blev i de amerikanske kolonier, at religionsfrihed for første gang blev forfatningsmæssigt beskyttet, og kirke og stat blev adskilt, så skyldes det en række særlige forhold ved koloniseringen af de britiske kolonier i Nordamerika. Her skal peges på tre forklaringer: den religiøse pluralisme, kolonisternes protestantiske tro og oplysningstidens liberalisme. De tre forklaringer har spillet sammen. De protestantiske kolonisters religiøse individualisme gjorde dem modtagelige for oplysningstidens liberale budskaber om religionsfrihed som en naturlig rettighed og adskillelse af kirke og stat, og i et religiøst pluralistisk samfund var der stærke interesser knyttet til religionsfrihed.

Religiøs pluralisme

Der opstod en religiøs pluralisme i de amerikanske kolonier, der ikke havde sin lige noget sted i Europa, og som gjorde det praktisk umuligt at gennemføre religiøs uniformitet.

Det skyldes for det første, at de kolonister, der koloniserede de britiske kolonier i Amerika, tilhørte mange forskellige primært protestantiske trosretninger, så der ikke var nogen fælles statsreligion i kolonierne. Næsten alle kolonier blev etableret med officielle kirker,¹ Beale (1951), men med forskellige trosretninger, og Church of England var en minoritetsreligion mange steder. De engelske myndigheder udstedte chartre til kolonierne uden at diskriminere religiøst: I Maryland til en katolik, i Rhode Island til en baptist, og i Pennsylvania til en kvæker. En række kolonier blev som Carolina etableret af private selskaber, for hvem det ville være en hindring for at tiltrække eg-

¹ Undtagelser er Providence Plantations and Rhode Island samt Pennsylvania og Delaware.

nede bosættere, om de ville gennemtvunge en religiøs uniformitetspolitik, Keating (2001), González (2010).

Church of England var den etablerede kirke i de sydlige kolonier, Virginia, North og South Carolina, Georgia og efter 1691 også i Maryland. Selv om Church of England var den officielle kirke i Carolina, garanterede koloniens charter fra 1669 (som John Locke havde været med til at skrive) trosfrihed for alle protestantiske trosretninger. Carolina tiltrak derfor kolonister af mange forskellige trosretninger, deriblandt en del kvækere.

New Amsterdam på sydspidsen af Manhattan blev etableret af hollandske calvinister i 1624 med den Hollandsk Reformerte Kirke som officiel kirke men med en udstrakt grad af religiøs tolerance. Da der i 1657 ankom 23 jøder til kolonien, der var flygtet fra portugisisk forfølgelse i Brasilien, gjorde Generaldirektøren for New Netherlands det klart, at de ikke var velkomne, men det var det Hollandske Vestindiske Kompagni, der havde det sidste ord, og da der var jødiske storaktionærer i selskabet, fik jøderne lov til at etablere sig, "provided the poor among them shall not become a burden to the company or to the community, but be supported by their own nation," Meacham (2006, 59). Da englænderne erobrede kolonien i 1664 og gav den navnet New York, blev Church of England officiel kirke, men den udbredte tolerance hindrede, at den anglikanske kirke blev enerådig, Miller (2012, 5).

For det andet gjorde geografien med de enorme vidtstrakte landområder det umuligt at gennemtvunge religiøs uniformitet andet end lokalt, når dissidenter blot kunne rejse hundrede kilometer væk og etablere deres eget samfund.

For det tredje var der en række bemærkelsesværdige personligheder, der etablerede kolonier med fuld eller næsten fuld religionsfrihed på et tidspunkt, hvor religiøs forfølgelse stadig var udbredt i Europa.

I 1636 etablerede Roger Williams kolonien, Providence Plantations (få år senere: Providence Plantations and Rhode Island), med politisk demokrati, religionsfrihed og en adskillelse af kirke og stat. Øvrigheden havde kun magt i civile spørgsmål, og jøder fik snart fulde borger-

rettigheder, Pedersen (2016b).

Den katolske Lord Baltimore etablerede i 1632 kolonien Maryland som et eksperiment med religiøs tolerance, og med *Act of Toleration* fra 1649 garanteredes trosfrihed for alle kristne, der tror på treenigheden.

Pennsylvania blev etableret i 1681 af kvækeren William Penn som et fristed for religiøst forfulgte og med religionsfrihed for alle trosretninger. Da nogle landområder langs Delaware River var en del af Pennsylvania, før det i 1704 blev til den selvstændig koloni Delaware, prægede Penn direkte kirke-stat relationen i Delaware såvel som i New Jersey.

Eksperimenterne i Providence Plantations and Rhode Island, Pennsylvania, Delaware osv. var en stor succes, og de viste ikke bare, at stærkt troende af vidt forskellig religiøs observans kan leve fredeligt sammen, men også at religiøs tolerance førte til stigende velstand.

I årene umiddelbart før den amerikanske revolution var det især eksemplet fra Pennsylvania, der udgjorde et lysende eksempel og var forbillede for dem, der gik ind for religionsfrihed og en adskillelse af kirke og stat. William Penn var langt mere kendt end Roger Williams på den tid, og det var først og fremmest Penn, der inspirerede "the founding fathers".

Endelig opstod der hurtigt konkurrerende trossamfund i hver koloni, selv i de kolonier, der havde en etableret kirke, og tilhængerne af minoritetsreligioner havde alle steder en naturlig interesse i religiøs tolerance og i en adskillelse af kirke og stat.

Den store vækkelse

Pietismen kom fra Europa omkring 1720'erne og var med til at skabe den religiøse vækkelse i 1740'erne, der kaldes for "the great awakening".

Vækkelsesprædikanter som Jonathan Edwards, John og Charles Wesley og George Whitefield kunne nærmest bringe deres menigheder i ekstase, og det forlyder, at da Whitefield holdt sin første prædiken i England i 1736, klagede flere til biskoppen over, at han havde drevet 15 mennesker i ekstase, Pearse (2006).

Under sin prædikantturne i kolonierne i efteråret 1740 kunne Whitefield hver dag i en måned samle op mod 8.000 tilhørere til uden-

dørs prædikener. I de små og tyndtbefolkede samfund var det nærmest samtlige voksne i mange miles omkreds af byerne, der kom for at høre ham tale, Pearse (2006), og pressen over hele østkysten dækkede hans turne.

Den nye evangeliske vækkelse var med til at undergrave de officielle kirkers autoritet ved at lægge vægt på den personlige religiøsitet og den enkeltes personlige religiøse erfaringer snarere end på overholdelse af kirkens traditionelle former

Kolonisternes protestantiske rødder

Kolonisterne i britisk Nordamerika var langt overvejende protestanter, og en meget stor del af dem var "dissidenter", dvs. de tilhørte forskellige trosretninger, der var i opposition til Church of England og som af historiske eller teologiske grunde var imod statslig indblanding i religiøse spørgsmål.

Det var disse dissidenter, der bragte den engelske frihedstradition og en stærk frihedstrang med til kolonierne. De var stærkt præget af de politiske og religiøse konflikter i England i det 17. århundrede med den puritanske revolution og de engelske borgerkrige, se Pedersen (2016a), og deres frihedstrang udsprang dels af deres historiske erfaringer med religiøs forfølgelse og dels af deres religiøse individualisme.²

² Burke (1775) omtaler de amerikanske kolonisters frihedstrang: "In this character of the Americans, a love of freedom is the predominating feature (...) This fierce spirit of liberty is stronger in the English Colonies probably than in any other people of the earth." De engelske kolonister forlod ifølge Burke England på et tidspunkt, hvor frihedstrangen var stærk, og den var stærkest blandt de puritanske dissidenter, der immigrerede. Burke tilskriver det, at de var protestanter af "that kind which is the most adverse to all implicit submission of mind and opinion. This is a persuasion not only favorable to liberty, but built upon it. I do not think, Sir, that the reason of this averseness in the dissenting churches from all that looks like absolute government is so much to be sought in their religious tenets, as in their history." Det handlede altså mere om puritanernes historie end om teologi, men omvendt er: "All Protestantism, even the most cold and passive, is a sort of dissent. But the religion most prevalent in our Northern Colonies is a refinement on the principle of resistance; it is the

En af de protestantiske tænkere, der fik stor indflydelse i kolonierne, var digteren John Milton, der havde støttet Cromwell under den puritanske revolution. Det var især gennem digterværket "Paradise Lost", at Milton formidlede sine ideer om protestantisk frihed, men også Miltons "Treatise on civil power" blev læst af den uddannede elite og kom til at påvirke regeringsdannelsen i flere kolonier, ligesom Miltons angreb på censuren i *Areopagitica*³ inspirerede de amerikanske founding fathers, især Adams og Jefferson, Frye (1989), Miller (2012). I udarbejdelsen af sit udkast til *Virginia Statute of Religious Freedom* var Jefferson influeret af Miltons argumenter om, at kirken bliver svækket af at få status som officiel statskirke, Frye (1989).

Det er Millers (2012) tese, at det var protestanternes religiøse individualisme, ideen om det personlige gudsforhold og det protestantiske krav om retten til selv at fortolke Biblen, der følger af Luthers doktrin om det universelle præsteskab af troende, der førte til en respekt for den enkeltes samvittighed i religiøse spørgsmål, hvilket igen (under påvirkning af oplysningstidens liberalisme) førte til opfattelsen af trosfrihed som en naturlig rettighed. Det var således individualismen i Luthers protestantisme, der skulle vise sig at blive politisk revolutionerende.

Også Luthers toregimentelære, der indførte en magtdeling mellem det verdslige og det åndelige regimente, fremmede ideen om at adskille kirke og stat, selv om det ikke var Luthers intention. Det verdslige og det åndelige regimente er ifølge Luther begge måder, hvorpå Gud regerer i denne verden, men det verdslige regimente skal alene tage vare på de lovgivningsmæssige, sociale og politiske forhold, og kirken skal ikke blande sig i den verdslige magt. I det åndelige regimente hersker Guds ord suverænt, og det må den verdslige øvrighed ikke blande sig.

Puritanerne i Massachusetts indførte en formel institutionel adskillelse mellem kirke og stat. Ifølge puritanerne er både kirken og staten indstiftet af Gud men for at tjene forskel-dissidence of dissent, and the protestantism of the Protestant religion."

3 Se Holm (2016).

lige mål, og de skal derfor være adskilt, men "close and compact". Religiøse ledere måtte ikke have politiske embeder, ligesom politiske ledere ikke måtte varetage religiøse funktioner. Ægteskabet var også reguleret af civile og ikke kirkelige love, og Puritanerne udviklede demokratiske processer inden for deres kirker.

Det protestantiske syn på mennesket som grundlæggende syndefuldt og fejlbarligt fik også politiske konsekvenser, idet det udviklede en skepsis over for mennesker med magt, hvilket igen påvirkede opfattelsen af, at statsmagten skal være begrænset og delt, Frye (1989). Dette syn på mennesket står i skærende kontrast til de ideer, der prægede den franske revolution, og som bl.a. stammede fra Rousseau, nemlig opfattelsen af, at mennesket er født godt, og at alt ondt stammer fra de eksisterende institutioner. Der er tale om fundamentalt forskellige ideer, der udspringer af en grundlæggende forskellig mentalitet, religiøs og politisk kultur.

Den religiøse individualisme betød ikke, at alle de protestantiske trosretninger gik ind for religionsfrihed, men det var en logisk følge af deres egne teologiske opfattelser, så det gødede jorden for oplysningstidens idealer om trosfrihed.

Kvækere og baptister gik af religiøse grunde ind for religionsfrihed og en adskillelse af kirke og stat. Roger Williams, der etablerede Providence Plantations, var medlem af baptistkirken i en kort årrække, og i 1644 – midt under de engelske borgerkrige – skrev han en bog, hvori han argumenterede for, at åndsfrihed er et kristent princip, at religiøs forfølgelse er i strid med Jesus' lære, og at religionsfrihed er Guds vilje. Med religiøse argumenter og Bibelciterer argumenterede Williams for, at staten skal være sekulær, og at der af hensyn til kirkens renhed skal være en "wall of separation" mellem kirke og stat, Pedersen (2016b).

Kvækeren William Penn skrev i 1670 - 16 år før Lockes "Letter on toleration" – et bemærkelsesværdigt forsvar for religionsfrihed, *The Great Case of Liberty of Conscience*. Penn forsvarede ikke specifikt kvækerstandpunkter, og hans mål var at overbevise alle ikke-kvækere om vigtigheden af samvittighedsfrihed. Han tog derfor udgangspunkt i almene protestantiske doktriner såvel som i den tidlige oplys-

nings idéer om naturlige rettigheder: "Liberty of Conscience is every Man's natural Right" og folket har aldrig opgivet denne naturlige ret til nogen regeringsmagt i nogen oprindelig kontrakt, så ingen regering har nogen legitim magt til at krænke individets religionsfrihed.

Den store vækkelse fik også betydning for adskillelsen af kirke og stat. Når det kun er Gud, der råder over ens samvittighed, så kan tro kun være baseret på frivillighed, hvilket må føre til en afvisning af enhver form for tvang og etableringer af officielle kirker, Keating (2001), Pearse (2006).

Naturlige rettigheder og konstitutionalisme

Det er vanskeligt at adskille oplysningstidens naturretstænkning fra dens protestantiske rødder, og både John Locke og de amerikanske founding fathers henviste til Gud for oprindelsen af menneskets naturlige rettigheder.

De engelske kolonister bragte en engelsk frihedstradition med sig, der ikke eksplicit omfattede religionsfrihed, men som byggede på Magna Carta og common law som et værn om individets rettigheder.

Mange af de amerikanske founding fathers var uddannede jurister, deriblandt Adams, Jefferson, Madison, Mason, Livingston, Otis, Jay og Hamilton, og de havde alle lært om engelsk common law fra sir Edward Cokes "Institutes" (lovsamling) fra 1628, der skabte opfattelsen af common law som et værn om folkets rettigheder, og fra Coke lærte de, at "the law of nature is part of the law of England," og at "The Law of nature was before any judicial or municipal law [and] is immutable. The law of nature is that which God at the time of creation of the nature of man infused into his heart for his preservation and direction; and this is the eternal law, the moral law, called also the law of nature." Citeret i Manion (1949), Wu (1954).

For Coke udgjorde den naturlige lov et værn om folkets rettigheder, men han taler ikke om naturlige rettigheder eller udleder dem fra den naturlige lov, som John Locke gør godt et halvt århundrede senere.

Locke, naturlige rettigheder og tolerance

Locke politiske filosofi har et religiøst ud-

gangspunkt og bygger på mange måder videre på Cokes opfattelse af den naturlige lov. For Locke er mennesket skabt af Gud, og hele Jorden er givet til mennesker i fællesskab, og der findes ifølge Locke en fundamental naturlov, der siger, at så meget som muligt skal bevares af det, Gud har skabt, så den naturlige lov pålægger mennesket ikke at dræbe eller skade andre mennesker eller ødelægge nogen ejendom. Modstykket til den naturlige lov er, at mennesket har en naturlig ret til liv, frihed og ejendom, Locke (1689a).

Staten er hos Locke sekulær i sin oprindelse, idet den er resultatet af en samfundskontrakt indgået borgerne imellem, og i kontrakten overlader borgerne suverænitet til staten i et begrænset omfang, så statens eneste mål er at beskytte borgernes liv, frihed og ejendom.

Med dette udgangspunkt udvikler Locke sin teori om tolerance i "Et brev om tolerance", Locke (1689b), se også Espersen (2016).

Locke er den første til at rejse spørgsmålet om religiøs tolerance på et ikke-teologisk grundlag, og som den første gør han det til et spørgsmål om en afgrænsning af statens magt. Når statens eneste formål er at beskytte borgernes liv, frihed og ejendom, så skal staten ikke blande sig i borgernes gudsyndelse, for den enkeltes fortabelse af sin evige frelse krænker ikke andre borgeres liv, frihed eller ejendom: "Eftersom det politiske samfund kun er dannet for at beskytte hver enkeltes besiddelse af sine jordiske ejendele, og ikke med noget andet formål, er omsorgen for ens sjæl og det himmelske, som ikke vedrører staten og ikke kan høre under den, reserveret og forbeholdt hver enkelt," Locke (1689b, 95).

Kirke og stat skal være adskilt for at sikre, at staten ikke har noget at skulle have sagt i religiøse spørgsmål, og at kirken ikke har nogen verdslig magt, for: "Ingen steder kan der herske fred og sikkerhed, og der kan heller ikke være og næres noget venskab mellem menneskene, hvis den opfattelse måtte vinde indpas, at herskermagten er funderet i nåden, og at religionen skal udsprede med våbenmagt," Locke (1689b, 71).

Både Lockes politiske liberalisme og hans teori om tolerance og adskillelse af kirke og stat fik stor indflydelse i de amerikanske kolonier.

Locke var selv opvokset i et puritansk hjem, og hans politiske filosofi er forenelig med en puritansk protestantisme. Locke skriver også som en protestantisk filosof, når han henvender sig til andre protestanter og i indledningen erklærer, at "den gensidige tolerance mellem kristne (...) er det vigtigste kriterium på den sande kirke", Locke (1689b, 56).

Der er ikke langt fra puritanernes insistensen på den enkeltes ret til at dømme i religiøse spørgsmål til Lockes ide om religionsfrihed som en naturlig rettighed, og hans begrundelse for at adskille kirke og stat kan også ses som en sekulær version af Luthers toregimentelære med den afgørende forskel, at den verdslige øvrighed hos Locke har en sekulær oprindelse i samfundskontrakten og ikke er indstiftet af Gud.

Der er næppe tvivl om, at John Locke er den politiske tænker, der fik størst indflydelse i kolonierne før uafhængigheden. Det var naturligvis ikke sådan, at Lockes værker blev læst i bjælkehytterne i skovene eller i småbyerne; de fleste husstande ejede ikke andre bøger end Biblen og måske Foxes "Book of Martyrs", men hans tanker blev spredt via prædikestolene, Miller (2012, 86), via pressen og her især formidlet af Trenchard og Gordons *Cato's Letters* og via jurister for hvem Lockes teori om naturlige rettigheder lå i forlængelse af Cokes traditionelle opfattelse af common law.

Naturlige rettigheder

Den engelske jurist William Blackstone taler om "absolute rights" og "natural liberty" i sin "Commentaries on the laws of England" fra 1765-69: "This law of nature being coeval with mankind, and dictated by God himself (...) it follows that the first and primary end of human laws is to maintain (and regulate) these absolute rights of individuals. (...) This natural liberty consists properly in (...) acting (...) without any restraint or control unless by the law of nature," citeret i Manion (19??).

Den amerikanske revolution var en konservativ revolution, der var motiveret af ønsket om at bevare kolonisternes historiske rettigheder som englændere. Beskatningslovene fra 1764 og 1765 stred mod princippet om "no taxation without representation", der gik tilbage til Mag-

na Carta og Bill of Rights fra 1689, og i konflikten med England henviste kolonisterne oftest til deres historiske "rights as Englishmen" og ikke til nogle abstrakte "naturlige" rettigheder.⁴

Det er formentlig først i 1770'erne, at det bliver mere udbredt at tale om "naturlige rettigheder", men det er værd at bemærke, at det er i en juridisk sammenhæng, hvor oplysnings-tidens ideer om naturlige rettigheder er fusioneret med common law traditionen.

Den første kendte offentlige udtalelse om naturlige rettigheder fra Jeffersons side falder i en retssag i 1770, *Howell v. Netherland*: "Under the law of nature all men are born free, every one comes into the world with a right to his own person which includes the liberty of moving and using it at his own will. This is what is called personal liberty, and is given him by the author of nature..."

Nogle år senere, da han er dybt involveret i konflikten med England, omtaler Jefferson i "A Summary View of the Rights of British America": "those right which God and the laws have given equally and independently to all", og: "our ancestors (...) possessed a right which nature has given to all men..." og "The god who gave us life, gave us liberty at the same time," Jefferson (1774).

James Mason, der forfattede Virginias Bill of Rights, udtalte i en retssag i 1772: "all acts of legislation apparently contrary to natural rights and justice are in our laws and must be in the nature of things, considered as void. The laws of nature are the laws of God, whose authority can be superseded by no power on earth," citeret i Manion (1949).

Der kunne anføres mange flere citater for at underbygge, at the founding fathers i årene umiddelbart forud for revolutionen gav udtryk for den opfattelse, at individer besad nogle naturlige rettigheder, deriblandt religionsfrihed, og at disse rettigheder har deres oprindelse i Gud, Manion (1949), Wu (1953).

På tidspunktet for den amerikanske uafhængighed var tanken om, at mennesker be-

⁴ Burke (1775) skriver, at kolonisterne "are therefore not only devoted to liberty, but to liberty according to English ideas, and on English principles. Abstract liberty, like other mere abstractions, is not to be found."

sidder nogle uafhængelige rettigheder, der er givet af Gud, så udbredt, at Thomas Jefferson i Uafhængighedserklæringen kunne hævde, at det er "selvindlysende", at alle mennesker er skabt lige og med visse uafhængelige rettigheder, og langt senere skriver han i tilbageblik, at "All American Whigs thought alike on these subjects", Jefferson (1825).

Konstitutionalisme og afgrænsning af statens magt

Opfattelsen af common law som et værn om ældgamle rettigheder var knyttet til forestillingen om en "ancient constitution", der går tilbage til de angelsaksiske kongers tid. Coke fortolkede Magna Carta som en del af en ældgammel engelsk forfatning, og ifølge Coke udspringer Magna Cartas rettigheder ikke af King Johns vilje, men bekræfter allerede eksisterende friheder: Magna Carta er "declaratory of the principal grounds of the fundamental Laws of England", Turner (2003, 147).

Det var via Coke, at Magna Carta blev opfattet som en garant for ældgamle engelske friheder, og skriftlige forfatninger blev i kolonitiden betragtet som nødvendige for at sætte grænser for statsmagten, Hazeltine (1917). Massachusetts, der ellers i ringest omfang respekterede religionsfrihed, var de første til at beskytte en række af friheder med *Massachusetts Body of Liberties* fra 1641. Et par år før, i 1638, havde den koloniale forsamling i Maryland vedtaget, at Magna Carta skulle være en del af provinsens lovgivning, og i 1639 fik Connecticut med "Fundamental Orders of Connecticut" den første skrevne forfatning i moderne forstand (hvorfor Connecticut kaldes for "The Constitution State").

Selv efter at England i 1689 havde adopteret doktrinen om parlamentets suverænitæt, holdt de amerikanske kolonister fast ved common law traditionen og konstitutionalismen fra Magna Carta, og det var derfor de opfattede det engelske parlaments beskatningslove i 1764-65 som en krænkelse af deres historiske "rights as Englishmen".

Revolutionsårene

Det var en udbredt opfattelse omkring 1776, at staten ikke skulle begrænse eller blan-

de sig i den enkeltes samvittighedsfrihed, men det krævede ikke nødvendigvis en adskillelse af kirke og stat eller afskaffelse af koloniernes praksis med at støtte kirkesamfund.

Konføderationsartiklerne fra 1777 overlod spørgsmålet om religion til staterne, og ingen af dem indførte umiddelbart en adskillelse af kirke og stat eller ophævede de etablerede kirkers særstatus. Det gjorde forfatningen fra 1789 heller ikke. Den indeholdt alene et forbud mod religiøse krav til offentlig ansættelse, forfatningens artikel 4, VI.

Indtil ratificeringen af Bill of Rights i 1791 var det ene og alene op til staterne at beskytte religionsfriheden og adskille kirke og stat, og især Madison og Jefferson spillede en vigtig rolle i årene mellem uafhængigheden og ratificeringen af Bill of Rights for beskyttelsen af religionsfriheden og adskillelsen af kirke og stat.

Madison og Jefferson om kirke og stat

For Madison var religionsfrihed den mest grundlæggende form for frihed uden hvilken andre friheder ville være truet, Brant (1951), og sikring af religionsfriheden hang for Madison uløseligt sammen med en adskillelse af kirke og stat. De holdninger kom tydeligst til udtryk under Virginias forfatningskonvent i 1776.

Virginia havde erklæret sig uafhængig allerede den 15. maj 1776 – altså knap halvanden måned før Uafhængighedserklæringen, og Virginias forfatning og Bill of Rights vedtaget den 12. juni 1776 var den første statsforfatning efter uafhængigheden.

James Mason havde i sit udkast til Bill of Rights forslået: "all men should enjoy the fullest toleration in the exercise of religion", men Madison mente, at "toleration" kunne lyde som et privilegie, som staten kunne trække tilbage igen. Madison ønskede, at Bill of Rights skulle garantere religionsfrihed som en rettighed og foreslog derfor den formulering, der blev den endelige artikel XVI i Virginias Bill of Rights: "alle mennesker derfor er frit stillet til at udøve deres religion efter deres samvittigheds forskrifter", Meacham (2006, 69).

Madison og Jefferson var meget enige i spørgsmålet om religionsfrihed og adskillelse af kirke og stat, men på tidspunktet for Virgi-

nias debat om deres Bill of Rights, sad Jefferson i den anden kontinentale kongres i Philadelphia. Jefferson havde fremsendt et udkast til en forfatning, og det hedder deri, at: "All persons shall have full and free liberty of religious opinion; nor shall any be compelled to frequent or maintain any religious institution," Jefferson (1776).

Madison forsøgte også at få indføjet en sætning, der skulle udelukke støtte til trossamfund, og han havde foreslået formuleringen: «and therefore that no man (..) ought, on account of religion to be invested with peculiar emoluments or privileges," Miller (2012, 144). Vendingen "and therefore" viser, at Madison betragtede en adskillelse af kirke og stat som afgørende, men det lykkedes ikke at få vedtaget tilføjesen, så Virginia adskilte ikke kirke og stat, afskaffede ikke Church of England som officiel kirke og ophævede ikke praksis med økonomisk at støtte kirkesamfund.

Året efter udfærdigede Jefferson et forslag til *Virginia Statute of Religious Freedom*, der skulle afskaffe den anglikanske kirke som statskirke samt afskaffe al støtte til kirkesamfund. Det hedder i udkastet til loven, at "ingen person skal være tvunget til at frekventere eller støtte nogen som helst religiøs tilbedelse, sted eller kirke; ej heller skal nogen være tvunget, begrænset, forulempet eller bebyrdet på sin krop eller ejendom, eller på anden måde lide på grund af sine religiøse meninger eller tro. Tværtimod skal alle mennesker være frie til at udøve og med argumenter fastholde deres meninger om religion, og det skal på ingen måde mindske, forstørre eller påvirke deres borgerlige muligheder."

Spørgsmålet om støtte til trossamfund i Virginia dukkede op igen i slutningen af 1784, da Patrick Henrys fremsatte et lovforslag om at opkræve skatter til støtte for religiøs uddannelse. Det var ikke noget vidtgående forslag, for de beskattede kunne selv vælge, hvilken kirke eller religiøs skole, de ville støtte, der var en undtagelse for kvækere og menonister, og ikke-troende kunne give støtten til en almen fond.

Alligevel blev det forslaget, der kom til at afskaffe Church of England som officiel kirke i Virginia. I første omgang kunne der ikke samles flertal imod lovforslaget, bl.a. fordi grup-

per af presbyterianere støttede Henrys forslag, men det lykkedes at få udskudt afstemningen indtil den næste samling. I mellemtiden håbede Madison at kunne skabe opbakning til en afvisning af loven, og Madison udfærdigede en protestskrivelse, *Memorial and Remonstrance against Religious Assessments*, der var det mest detaljerede forsvar for religionsfrihed og adskillelse af kirke og stat forfattet af nogen af Amerikas founding fathers.

Madison taler om trosfrihed som en uafhængelig rettighed: "The Religion then of every man must be left to the conviction and conscience of every man; and it is the right of every man to exercise it as these may dictate. This right is in its nature an unalienable right. It is unalienable, because the opinions of men, depending only on the evidence contemplated by their own minds cannot follow the dictates of other men: It is unalienable also, because what is here a right towards men, is a duty towards the Creator," Madison (1785).

Mens debatten rasede over spørgsmål om adskillelse af kirke og stat i Virginia, var Jefferson igen fraværende. Denne gang sad han i Paris, hvor han skrev en del af sin *Notes on the State of Virginia*. Deri omtaler Jefferson (1784) religionsfrihed som en uafhængelig rettighed: "But our rulers can have authority over such natural rights only as we have submitted to them. The rights of conscience we never submitted, we could not submit. We are answerable for them to our God. The legitimate powers of government extend to such acts only as are injurious to others. But it does me no injury for my neighbour to say there are twenty gods, or no god. It neither picks my pocket nor breaks my leg."

Madisons "Memorial and remonstrance" blev underskrevet af omkring 1500 borgere, men baptisternes protestskrivelse havde fået næsten femtusinde underskrifter, og tilsammen fik de forskellige religiøse protestskrivelser næsten 10 gange så mange underskrifter som Madisons, Miller (2012). Baptisterne henviste i øvrigt til "the Great Mr. Locke" i deres protestskrivelse.

Da presbyterianerne i 1785 skiftede side og sluttet sig til baptisterne, var der flertal imod Lees lov, og Madison hev Jeffersons "Bill for

religious liberty” frem fra gemmerne. Det endte med, at størstedelen af loven blev vedtaget i 1786 uden en eneste tilføjelse.

Baptister spillede en central rolle for ”disestablishment” af de officielle kirker i flere stater, deriblandt Vermont, New Hampshire og Connecticut, og flere kirkeorganisationer, deriblandt presbyterianerne og anglikanerne skiftede frem mod 1800 holdning til spørgsmål om adskillelse af kirke og stat, Miller (2012, 152).

1791 – Bill of Rights

I tidsrummet mellem udarbejdelsen af forfatningen i sommeren 1787 og dens ratificering i 1789 udspandt der sig en livlig debat mellem antiføderalisterne, der var imod en stærk føderal regering, og føderalisterne, der gik ind for en stærk føderal stat. Antiføderalisterne stillede krav om, at forfatningen skulle indeholde en Bill of Rights som betingelse for at ratificere forfatningen, selv om de i mange tilfælde var mere optaget af staternes rettigheder end af borgernes.

Adams, Madison, Hamilton og de andre føderalister opfattede forfatningen som en Lockesk samfundskontrakt, hvor der kun var overladt rettigheder til staten i et nærmere bestemt omfang, og det var efter deres opfattelse unødvendigt med en Bill of Rights, fordi forfatningen ikke overlod det til den føderale regering at begrænse den personlige frihed på nogen måde.

Madison var også stærkt skeptisk over for effekten af ”parchment barriers”, og det havde jo vist sig i revolutionsårene, at Virginias Declaration of Rights ikke beskyttede Torier. Jefferson indvendte, at en Bill of Rights kunne have en vigtig funktion ved at give domstolene til opgave at håndhæve forfatningen.

I løbet af efteråret 1788 ændrede Madison holdning, og den 8. juni 1789 fremlagde han et udkast til en Bill of Rights for Repræsentanternes Hus.

Bill of Rights var – i modsætning til den franske Erklæring om Menneskets og Borgerens Rettigheder – helt fri for ideologiske programerklæringer om ”naturlige, uafhængelige og hellige” rettigheder, og den var formuleret i et juridisk sprog, der skulle kunne holde i en retssag. Individets rettigheder beskyttes ved at

sætte grænser for statsmagten. Det hedder flere steder ”Kongressen skal ikke...” og så med en tilføjelse om, at Kongressen ikke må forbyde dette eller hint.

First amendment

Den første kongres fremlagde 12 tilføjelser til staterne til ratificering, men de to første blev ikke vedtaget, så det var en tilfældighed, at dét, der nu er den første tilføjelse til forfatningen, blev den, der beskytter religionsfriheden, ytringsfriheden, pressefriheden, forsamlingsfriheden og retten til at henvende sig til regeringen for at få klager hørt. De fem friheder hænger dog logisk sammen, for man kan ikke have religionsfrihed uden ytrings- og forsamlingsfrihed og omvendt, men de fem friheder var ikke oprindeligt samlet i én tilføjelse. Det var Kongressens ønske om en kort liste, der førte til, at de blev samlet i én:

”Kongressen skal ikke vedtage nogen lov, der respekterer etableringen af en religion eller forbyde den frie udøvelse heraf; eller mindske ytringsfriheden eller pressefriheden; eller folkets ret til fredeligt at forsamle sig og til at henvende sig til regeringen for at få klager hørt”.

Første del af ”first amendment” betegnes ”establishment” eller ”disestablishment clause”, idet den omhandler etableringen af religioner. Anden del af sætningen betegnes ”free exercise clause”, idet den omhandler religionsudøvelsen.

I dag er kirke og stat adskilt i USA, og forfatningens første tilføjelse fortolkes gerne derhen, at hverken den føderale regering eller enkeltstaterne må støtte nogen religioner. Læst bogstaveligt siger tilføjelsen imidlertid intet om at adskille kirke og stat, der er ingen henvisninger til nogen officiel religion, og der er intet om, at staten ikke må understøtte en eksisterende kirke økonomisk eller skal holde sig neutral i forhold til religion og ikke-religion.

Ifølge Levy (1999, 85) kan ordlyden i den første tilføjelse ikke tages bogstaveligt: ”They do not mean what they say nor say what the Framers meant.”

Madison gik ind for en adskillelse af kirke og stat og var imod enhver form for statsstøtte til religion. Han mente, det var bedst for både kirken og staten, om de var adskilte. I officielle

dokumenter, selv da han var præsident, fejlciterede han ofte *First Amendment* og talte om "religious establishment" frem for "establishment of religion", hvilket viser, at han forstod tilføjjelsen på den måde, at den føderale regering ikke har autoritet til at lovgive i religiøse spørgsmål overhovedet, Brant (1951), Levy (1999, 86).

Forfatningsfædrene var alle enige om, at forfatningen ikke gav den føderale regering ret til at lovgive om religion; spørgsmålet var, hvordan det bedst kunne formuleres.

I Madisons første udkast hed det, at: "The civil rights of none shall be abridged on account of religious belief or worship, nor shall any national religion be established, nor shall the full and equal rights of conscience be in any manner, or on any pretext, infringed", Levy (1999, 84).

I løbet af processen blev formuleringerne ændret mange gange. New Hampshire foreslog: "Congress shall make no laws touching Religion, or to infringe the rights of Conscience," men det forslag faldt, fordi det ikke nævnte etablering af religion.

I stedet foreslog Fisher Ames fra Massachusetts: "Congress shall make no law establishing religion, or to prevent the free exercise thereof, or to infringe the rights of conscience."

I sidste ende blev det Madison, der formulerede den endelige version: "Congress shall make no law respecting an establishment of religion or prohibiting the free exercise thereof," Brant (1951)

Men hvad mente forfatningsfædrene egentlig med "establishment of religion"? De forskellige statsforfatninger afslører ikke, hvad de måtte have ment, og staternes praksis var meget forskellig. Ingen af staterne havde statskirker som Danmark, Sverige, England, Skotland eller Spanien.

Rhode Island, Pennsylvania, Delaware og New Jersey havde aldrig støttet etableringen af nogen religion, og efter 1776 støttede ingen af staterne kun én etableret kirke. "Establishment" betød økonomisk støtte til flere kirker uden nogen juridisk diskrimination, Levy (1999, 92), så den første tilføjelse til forfatningen forbød Kongressen at gøre det, som halv-

delen af staterne gjorde, nemlig at støtte kirker på en ikke-diskriminerende måde.

Også "free exercise" klausulen er tvetydig, for den taler kun om, at Kongressen ikke må vedtage nogen love, der forbyder den frie udøvelse af religion, men den udelukker strengt taget ikke, at Kongressen kan vedtage love, der indskrænker religionsudøvelsen.

Afslutning

Det var oprindelig Madisons ønske, at Bill of Rights' beskyttelse af religionsfriheden også skulle gælde for staterne, og blandt de tilføjjelser til forfatningen, som Madison først sendte til Kongressen i 1789 hed det, at "no state should violate the equal rights of conscience, freedom of the press or trial by jury in criminal cases."

Sådan gik det ikke, og First Amendment forbyder kun Kongressen at krænke religionsfriheden, og i de følgende 150 år var det op til staterne at indrette sig kirkepolitisk.

Massachusetts bevarede sin statskirke indtil 1832, og New Jersey tillod ikke katolikker at have noget offentligt embede indtil 1844, men for flertallet af staterne fandt "disestablishment" sted i løbet af det halve århundrede mellem 1776 og 1830. *First Amendment* har givetvis påvirket staternes lovgivere, men det var ifølge Miller (2012) primært religiøse hensyn og skift i holdningen til en adskillelse af kirke og stat hos de store kirkeorganisationer, der blev afgørende.

Med højesteretsdommen *Gitlow v. New York* i 1925 anvendtes *First Amendment* for første gang på staterne, og det skete ved at fortolke forfatningens 14. tilføjelse fra 1868 til at gælde for staterne. Siden 1940'erne har højesteret fortolket den 14. tilføjelse til forfatningen som en garanti for alle borgere, således at Bill of Rights også gælder for staterne og alle offentlige myndigheder i USA.

Litteratur

Adams, Arlin M. (1993): "William Penn and the American Heritage of Religious Liberty" *Proceedings of the American Philosophical Society* vol. 17, no. 4, 516-23.

Antieau, Chester J. (1960): "Natural Rights and the

- Founding Fathers – The Virginians,” *Washington and Lee Law Review* 17, 43-79.
- Beale, Howard K. (1951): “Religious Freedom in American History” *The Historian* 14, 45-69.
- Brant, Irving (1951): “Madison: On the Separation of Church and State,” *The William and Mary Quarterly* 8, 3-14.
- Burke, Edmund (1775): “Speech on Conciliation with America.”
- Coffey, John (2000): *Persecution and Toleration in Protestant England, 1558-1689*.
- Espersen, Johan J.R. (2016): “1686 - John Locke om tolerance” *LIBERTAS* nr. 62, 39-43.
- Frye, Roland M. (1989): “The Dissidence of Dissent and the Origins of Religious Freedom in America: John Milton and the Puritans,” *Proceedings of the American Philosophical Society* 33, 475-488.
- González, Justo L. (2010): *The Story of Christianity. Volume II. The Reformation to the Present Day*. 2nd ed. N.Y.
- Hamilton, M.A. and R. Steamer (2006): “The Religious Origins of Disestablishment Principles” *Notre Dame Law Review* vol. 81 no. 5.
- Hargreaves, Robert (2002): *The First Freedom. A History of Free Speech*. Sparkford.
- Hasson, Samus (2010): ”Religious freedom and the American Inheritance,” i Scruton (ed): *Liberty and Civilization. The Western Heritage*. N.Y.
- Haynes, C.C., S. Chaltain and S.M. Glisson (eds.) (2006): *First Freedoms. A documentary history of first amendment rights in America*. Oxford.
- Hazeltine, H.D. (1917): “The influence of Magna Carta on American constitutional development,” *Columbia Law Review* XVII, 1-33.
- Holm, Katrine Winkel (2016): “1644 - John Miltons fornemmelse for Frihed” *LIBERTAS* nr. 62, 21-25.
- Jefferson, Thomas (1774): *A Summary View of the Rights of British America*. Thomas Jefferson: Writings. The Library of America, 1984.
- Jefferson, Thomas (1776): *Draft Constitution for Virginia*. Thomas Jefferson: Writings. The Library of America, 1984.
- Jefferson, Thomas (1777): *A Bill for Establishing Religious Freedom*. Thomas Jefferson: Writings. The Library of America, 1984.
- Jefferson, Thomas (1784): *Notes on the State of Virginia. Query 17*. Thomas Jefferson: Writings. The Library of America, 1984.
- Jefferson, Thomas (1788): “To James Madison from Thomas Jefferson, 31 July 1788”. The Founders Online.
- Jefferson, Thomas (1789): “To James Madison from Thomas Jefferson, 28 august 1789”. The Founders Online.
- Jefferson, Thomas (1802): “To Messrs. Nehemiah Dodge and Others, a Committee of the Danbury Baptist Association, in the State of Connecticut” M.D. Peterson (ed.) (1984): *Thomas Jefferson Writings*.
- Keating, Corey (2001): “The factors that allowed the development of religious freedom and pluralism in colonial America” *Working Paper*.
- Levy, Leonard W. (1999): *Origins of the Bill of Rights*. New York.
- Locke, John (1689a): *Anden afhandling om styreformen*. København 2016.
- Locke, John (1689b): *Et brev om tolerance*. København 2003.
- Madison, James (1785): “Memorial and Remonstrance against Religious Assessments.” *James Madison: Writings*. The Library of America, 1999.
- Manion, Clarence E. (19??): “The Natural Law Philosophy of Founding Fathers”.
- Manion, Clarence E. (1949): “The Founding Fathers and the Natural Law: A Study of the Source of Our Legal Institutions,” *American Bar Association Journal* 35, 461-64, 529-30.
- Meacham, Jon (2006): *American Gospel. God, the Founding Fathers, and the Making of a Nation*. N.Y.
- Miller, Nicholas P. (2012): *The Religious Roots of the First Amendment*. Oxford.

- Patrick, J.J. and G.P. Long (1999): *Constitutional Debates on Freedom of Religion. A Documentary History*. Westport, Conn.
- Pearse, Meic (2006): *The Age of Reason. From the Wars of Religion to the French Revolution, 1570-1789. Volume five*. Grand Rapids, Mi.
- Pedersen, Torben Mark (2016a): "1641/44 – John Lilburne, den puritanske revolution og presse- og religionsfrihedens fødsel i England" *LIBERTAS* nr. 62, 9-20.
- Pedersen, Torben Mark (2016b): "1644 – Roger Williams' 'Wall of separation' mellem kirke og stat" *LIBERTAS* nr. 62, 26-31.
- Pedersen, Torben Mark (2016c): "1776 – Den amerikanske uafhængighedserklæring" *LIBERTAS* nr. 62, 53-66.
- Penn, William (1670): "The Great Case of Liberty of Conscience Once more briefly Debated and Defended, by the Authority of Reason, Scripture, and Antiquity: Which may serve the Place of a General Reply to such late Discourses; as have Oppos'd a Toleration" *The Political Writings of William Penn*. Liberty Fund 2002.
- Thorup, M., N. Eggers og M.H. Jessen (red.) (2012): *Den amerikanske revolution*. Århus.
- Trenchard, John and Thomas Gordon (1995): *Cato's Letters. Or Essays on Liberty, Civil and Religious, And other Important Subjects*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Turner, R.V. (2003): *Magna Carta. Through the Ages*. London.
- Wu J.C.H. (1954): "The Natural Law and Our Common Law" *Fordham Law Review* 23, 13-48.
- Zagorin, Perez (2003): *How the Idea of Religious Toleration Came to the West*. Princeton.

1791 - Ytringsfrihed i Amerika fra kolonitiden til First Amendment

Torben Mark Pedersen

I Danmark kan vi misunde amerikanerne deres "First Amendment" – den første tilføjelse til den amerikanske forfatning fra 1791 – der giver en substantiel beskyttelse af ytringsfriheden, som den danske grundlov ikke yder. I USA vil det i dag være forfatningsstridigt at vedtage love som "racismeparagraffen" og "blasfemiparagraffen", men sådan har det ikke altid været, og det var faktisk ikke de amerikanske "founding fathers" intention, at det skulle være strafrit at kritisere, håne, spotte eller latterliggøre offentlige myndigheder.

Med hensyn til aviser og trykkerivirksomhed sakkede de amerikanske kolonier hundrede år efter udviklingen i England. Kolonierne var tyndt befolket, så der var ikke kundeunderlag for et større antal aviser, og så sent som i 1682 fandtes der kun tre trykkerier i kolonierne, alle i Massachusetts. Samme år kom der et trykkeri i Maryland og i 1685 i Pennsylvania. Virginia fik sit første trykkeri i 1729 og sin første avis i 1733, Levy (1985, 58), og Boston fik først sin anden avis, Boston Gazette, i 1719.

De få trykkerier gjorde det let for myndighederne at kontrollere, hvad der blev trykt, Copeland (2006), og der gik mere end 25 år efter afskaffelsen af forhåndscensuren i England i 1695, før amerikanske kolonimyndigheder ophørte med at censurere alt.

Myndighedernes kontrol med, hvad der blev sagt eller skrevet, foregik imidlertid primært ved at håndhæve common law forbrydelsen om *sedition libel*,¹ ifølge hvilken enhver

1 Loven om *sedition libel* gik tilbage til en common law fra 1275 om *Scandalum Magnatum*, hvor enhver diskussion af kongen eller regeringen var forbudt, og kun sandheden af en udtalelse kunne fritage en person fra straf. I en dom i Court of the Star Chamber fra 1606 fjernedes sandhedsforsvaret, så enhver udtalelse, der kritiserede eller

kritik af, udvisning af foragt for eller latterliggørelse af regeringsmagten, forfatningen, lovene, embedsmænd eller den førte politik (herunder skattepolitik) eller kirken samt falske nyheder kunne straffes for at true staten. Common law definitionen på pressefrihed betød alene fravær af forhåndscensur, men ikke frihed fra at blive retsforfulgt efterfølgende.

I løbet af det 17. århundrede blev over 1200 dømt for *sedition libel*, primært for mundtlige udtalelser, da der stort set ikke eksisterede nogen presse, og i forhold til politiske spørgsmål var ytringsfrihed ifølge Levy (1985) nærmest ikke-eksisterende i det 17. århundrede.

Eldridge (1994) er uenig i den konklusion, og i studiet af samtlige domme om *sedition libel* i det 17. århundrede når han frem til, at der i hvert fald var evidens for, at myndighederne blev stadig mere tilbageholdende med at retsforfølge for *sedition libel*. Straffene blev mildere, og antallet af sager, hvor den anklagede blev idømt pisk, øreafskæring, gennemboring af tungen, træhesten eller offentlig ydmygelse i gabestok faldt dramatisk mod slutningen af latterliggjorde kongen, regeringen eller kirken var strafbar, og såvel forfatteren som trykkeren kunne straffes. Sandhed var ikke en formildende omstændighed: "the greater the truth, the greater the libel." Forbrydelsen lå i at nedsætte offentlighedens respekt for myndighederne, Pedersen (2016).

århundrede. Anvendelsen af fængselsstraf var begrænset af økonomiske årsager.

Cato om ytringsfrihed

I kampen for pressefrihed i Amerika kom to englændere til at spille en vigtig rolle, nemlig John Trenchard og Thomas Gordon, der i årene 1720-23 i London under pseudonymet "Cato" udgav en række essays om bl.a. ytringsfrihed og *sedition libel*.

Cato's Letter nr. 15 fra den 4. februar 1720 om ytringsfrihed fik en enorm betydning for de amerikanske founding fathers, idet det var et af de første skrifter, der forsvarede ytringsfrihed – og ikke bare pressefrihed – som hver mands ret:

"Uden tankefrihed kan der ikke eksistere nogen visdom; og ingen offentlig frihed uden ytringsfrihed: Det er hver mands ret, så længe han ikke dermed skader eller kontrollerer andres rettigheder, og dette er den eneste begrænsning, der bør være, den eneste grænse, ytringsfriheden skal kende."

Catos budskab var også banebrydende ved for første gang at tage udgangspunkt i ytringsfrihedens funktion og udtrækning i et folkestyre, og forfatterne fremhæver, hvordan ytringsfrihed er af afgørende betydning for at sikre alle andre friheder:

"Dette hellige privilegium er så essentielt for en fri regeringsform, at ejendomsrettens sikkerhed og ytringsfrihed altid er forbundet, og i de elendige lande, hvor man ikke kan kalde sin stemme for sin egen, kan man knap nok kalde noget som helst sit eget. Hvem der end vil omvælte en nations frihed, må begynde med at undertrykke ytringsfriheden, der er noget forfærdeligt noget for folkets forrædere."

Trenchard og Gordon erklærer med en formulering, der ofte er blevet citeret, at: "Freedom of speech is the great bulwark of liberty; they prosper and die together". Ytringsfrihed er altså et værn mod tyranniet, og det indebærer retten til at kritisere regeringsmagten, når den træder ved siden af: "mennesker bør tale pænt om deres ledere, når deres ledere fortjener at blive omtalt pænt; men at begå offentlige ugeringer uden at høre for det, er kun tyranniens prærogativ og lykke: Et frit folk vil vise, at de er frie ved at benytte deres ytringsfrihed."

I senere essays tager Trenchard og Gordon "seditious libel" under behandling, men selv om forfatterne erklærer sig som stærke modstandere af uretmæssig kritik af regeringsmagten, argumenterer de for, at fordelene ved en fri presse overstiger ulemperne ved "libel", og at "libel" i øvrigt sjældent skaber grundløs utilfredshed med regeringsmagten. Der er en risiko ved at tillade ytringsfrihed, men at begrænse borgernes ret til at give udtryk for deres meninger, vil resultere i "Injustice, Tyranny, and the most stupid Ignorance. They will know nothing of the Nature of Government beyond a Servile Submission to Power," Cato (1722).

Trenchard og Gordon skriver dog også, at "Libels against the Government (...) are always base and unlawful", Cato (1721), og at det bør være strafbart, når "libels" er resultatet af kriminelle hensigter, Cato (1722b). Det er dog kun under ekstreme omstændigheder, at Cato bifalder retsforfølgelse for "seditious libel", og forfatterne argumenterer for, at sandheden af ens påstande bør være frifindelsesgrund.

Cato's Letters om ytringsfrihed siges at være citeret "in every colonial newspaper from Boston to Savannah", Levy (1999, 113). Benjamin Franklin optrykte det, da hans bror var blevet fængslet. Zengers avis publicerede to gange Catos essay on ytringsfrihed såvel som hans essays om "libel". Boston Gazette optrykte Catos essay on ytringsfrihed mindst syv gange, og mellem 1768 og 1787 optrykte Maryland Gazette syv af Cato's letters, og dette er langt fra en udtømmende opremsning af publiceringen af Cato's Letters, Levy (1999).

Flere af "the founding fathers", som Dickinson, Adams og Jefferson, citerer Cato's Letters, og Jefferson havde en kopi i sit private bibliotek. Ifølge Levy (1999, 114) er der ikke "in the history of political liberty as well as of freedom of speech and press, no eighteenth century work exerted more influence than Cato's Letters."

1735 – Retssagen mod Zenger

Johan Peter Zenger var en tyskfødt trykker i New York, der udgav *New York Weekly Journal*, den første politisk uafhængige avis i Amerika. Avisens redaktør var James Alexander, og i 1734 offentliggjorde Zenger en serie anonyme politiske pamfletter forfattet af Alexander,

der kritiserede den engelske guvernør, William Cosby. Cosby fik Zenger arresteret og anklaget for *seditious libel*, og sagen kom for retten i 1735.

Retssagen mod Zenger var en *cause célèbre*, der tiltrak en enorm opmærksomhed, og Zengers forsvarer var en af tidens mest succesfulde og respekterede forsvarsadvokater, Andrew Hamilton.

Hamilton ville gøre gældende, at der kun kunne være tale om bagtalelser, såfremt påstandene er usande, og at de fremførte påstande var "notoriously known to be true," Copeland (2006, 156), men lovgivningen på området var klar, og dommeren nægtede Hamilton ret til at bevise sandheden af de krænkende ytringer: "You cannot be admitted, Mr. Hamilton, to give the truth of a libel in evidence. This court is of the opinion that you ought not to be permitted to prove the facts in the papers," Hargreaves (2002).

Det var ydermere sådan, at alene dommeren skulle tage stilling til de juridiske aspekter af sagen, hvorimod juryen kun kunne afgøre, om Zenger var trykkeren.

Da Hamilton ikke måtte argumentere for sandheden af Zengers udtalelser, holdt han en forsvarstale om pressefrihed og om at leve i frihed kontra under slaveri, og han gjorde gældende, at nævningene havde ret til at tage stilling til skyldsspørgsmålet:

"The question before the Court and you gentlemen of the jury is not of small nor private concern. It is not the cause of one poor printer, nor of New York alone, which you are now trying. No! It may in its consequence affect every freeman that lives under a British government on the main of America. It is the best cause. It is the cause of liberty. (...) every man who prefers freedom to a life of slavery will bless and honor you as men who have baffled the attempt of tyranny; and by an impartial and uncorrupt verdict, have laid a noble foundation for securing to ourselves, our posterity, and our neighbors that to which nature and the laws of our county have given us a right – the liberty – both of exposing arbitrary power (...) by speaking and writing truth."²

Takket være Hamiltons tale, erklærede
2 Citeret i Copeland (2006, 159).

nævningene Zenger uskyldig.

Dommen vakte opsigt i hele den angelsaksiske verden, men på kort sigt fik dommen ikke den store betydning, og i juridisk forstand skabte den ikke præcedens. Alligevel indvarslede dommen begyndelsen på kampen for pressefrihed i Amerika.

Hamilton gjorde sit for at udbrede kendskabet til dommen med offentliggørelsen af *A brief narrative of the case of John Peter Zenger* i 1736, og efter Zenger-dommen blev anvendelsen af et nævneting normen i krænkelsessager, hvilket var en fordel, da nævningene var mere uafhængige af regeringen end dommerne. For det andet banede dommen vejen for, at sandhed blev et gyldigt forsvar over for anklager om *seditious libel*, selv om det først var i 1798, at loven om sandhedsbevis i krænkelsessager blev ændret.

Også James Alexander udgav en række artikler om ytringsfrihed, hvori han stiller pressens funktion i et absolut monarki op over for dens stilling i et begrænset. I et absolut monarki vil pressefrihed være i strid med selve statsformen, hvorimod regeringsmagten i et konstitutionelt monarki skal stå til regnskab over for borgerne, og der må pressefrihed være en integreret del af forfatningen.

I en række retssager i kølvandet på Zengers frifindelse blev de anklagede frikendt med henvisning til sandheden af det skrevne. I 1742 blev Boston trykkeren Thomas Fleet frikendt, fordi han kunne frembringe et vidne, der kunne bekræfte hans historie.

Det var kun meget gradvist, at der opstod en forståelse for pressefrihedens betydning, men i 1747 nægtede en South Carolina grand jury at rejse sag mod en trykker med det argument, at det ville være "destructive of the liberty of the press," Copeland (2006).

The Great Awakening og syvårskrigen

"The great awakening" førte til opblomstringen af en offentlig debat om religiøse spørgsmål. Især fik prædikanten George Whitefield, der turnerede kolonierne tynde med sine prædikener, stor betydning ved aktivt at benytte pressen til at skabe forhåndsomtale. Whitefields assistent sendte pressemeddelelser i forvejen til de byer, hvor Whitefield skulle

tale, og talerne blev intensivt dækket i aviser langs hele østkysten. Det var første gang, pressen blev anvendt systematisk i kampagneøjemed.

Den store vækkelse førte til en enorm vækst i udgivelsen af religiøs litteratur og offentlig debat om religiøse spørgsmål, og da de religiøse skrifter og debatter ikke direkte truede myndighederne, opstod der en fri debat, som det senere blev svært at undertrykke. Det førte også til udviklingen af en debatkultur, hvor det blev accepteret, at pressen skulle dække begge sider af en debat, også selv om den ene side nødvendigvis måtte opfattes som falsk.

Den store vækkelse fik også politiske konsekvenser, idet det var den første bevægelse, der omfattede alle 13 kolonier, og der begyndte at opstå en fællesskabsfølelse, der blev forstærket under Syvårskrigen, Gozález (2010, 290).

Under Syvårskrigen (1754-63) mellem England og Frankrig voksede behovet for nyheder, og antallet af aviser fordobledes. Det var nu den politiske debat, der blomstrede op, og der opstod en politisk partisk presse. Før krigen havde avisredaktører gjort en dyd ud af, at en fri presse betød en upartisk presse, hvor aviserne lagde spalteplass til alle synspunkter – mod kontant betaling, Levy (1985, 86). Det ændrede sig under syvårskrigen, og denne tendens fortsatte under revolutionsårene.

Revolutionsårene

Syvårskrigen efterlod England med en stor gæld, og det førte til en ny imperiepolitik, hvor det engelske parlament ville have kolonisterne til at betale for en stående engelsk hær. Det førte til indførelsen af en sukkerskat (1764) og en stempelafgift (1765), der afstedkom et regulært skatteoprør.

Ved at pålægge alle trykte medier en afgift lagde England sig ud med pressen, og PR-mæssigt var det en katastrofal beslutning. Pressen holdt sig ikke tilbage fra at publicere ærekrænkende skrivelser mod dem, der støttede Kolonimagten, og pressens magt var så stor, at myndighederne følte sig tvunget til at være tilbageholdne med at retsforfølge oprørske bagtalelser. I 1765 skrev guvernør-løjtnant Colden til den engelske minister, at pres-

sen var "exciting the people to disobedience of the laws and to sedition", men anbefalede, at det ikke var det rette tidspunkt at retsforfølge nogen pga. "the present temper of the people", Levy (1985).

I 1768 havde "Boston Gazette" trykt et anonymt indlæg, der bagvaskede den engelske guvernør Francis Bernard. Bernard appellerede til Repræsentanternes Hus om at retsforfølge skribenten ved en grand jury, men underhuset bestemte for første gang ikke at retsforfølge, og de citerede Cato's Letters, at "The liberty of the press is a great bulwark of the Liberty of the People," Levy (1985, 66).

Pressefriheden var blevet større i det 18. århundrede, men forståelsen af ytringsfrihed havde ikke ændret sig siden 1640'erne. Hverken Levellers, Milton eller Locke havde gjort op med common law kriminaliseringen af "seditious libel", og det var konsensusopfattelsen, at pressefrihed alene betød fravær af forhåndscensur.

Selv de mest liberale i 1776 udfordrede ikke denne konsensusopfattelse. De mente, at der ikke skulle være forhåndscensur, og de tilsluttede sig Zengerprincipperne om, at sandhedsbevis skulle være frifindelsesgrund i sager om *seditious libel*, og at nævningene burde have ret til at dømme om skyldsspørgsmålet, ligesom det måtte være et krav at bevise og ikke bare antage en forfatters onde hensigter, men de mente ikke, at det skulle være straffrit at skrive hvad som helst.

Cato's Letters havde taget et stort skridt i retning af at formulere en demokratisk teori om ytringsfrihed, men havde ikke gjort op med den grundlæggende forudsætning, at ord alene ikke bør straffes. En lille gruppe liberale stemmer i debatten begyndte at tage opgøret med kriminaliseringen af *seditious libel*. Pseudonymet "Junius Wilkes" argumenterede for, at "government officials, as servants of the people, could not be libeled by criticism of their performance, even by false statements," Feldman (2008, 55). Oswald, udgiver af *Independent Gazetteer* i Philadelphia, skrev i et essay, at: "The doctrine of libels [is] a doctrine incompatible with law and liberty, and at once destructive of the privileges of free country in the commu-

nication of our thoughts,” Feldman (2008, 55), men det var enlige stemmer i debatten.

Pressefrihed kun for “the speech of liberty”

Stamp Act krisen satte fornyet fokus på pressefrihed, og kampen om det frie ord blev en del af kampen mod kolonimagten. Der var ubegrænset pressefrihed til at hylde koloniernes sag, men “liberty of speech belonged solely to those who spoke the speech of liberty.”³ Pressefriheden blev ikke udstrakt til toryer, der støttede den engelske sag. I foråret 1776 fik alle trykkere i New York en kopi af et manifest, der lød:

“Sir, if you print, or suffer to be printed in your press anything against the rights and liberties of America, or in favor of our inveterate foes, the King, Ministry, and Parliament of Great Britain, death and destruction, ruin and perdition, shall be your portion. Signed by order of the Committee of tarring and feathering. Legion.” Levy (1999). Ingen trykkere i New York turde derefter trykke noget, der støttede Storbritanniens sag.

I 1776 opfordrede kongressen staterne til at vedtage lovgivning, der skulle hindre folk i at blive “deceived and drawn into erroneous opinion”. Rhode Island vedtog en lov: “to punish persons who shall acknowledge the King of Great Britain to be their sovereign.” Virginia vedtog en lov mod “crimes injurious to the Independence of America, but less than treason,” der i 1780 fik en strafframme på op til 100.000 pund tobak og fem års fængsel for den, der “by writing or by printing, or by open preaching, or by express words should maintain that the United States or any part of it was dependent upon the British Crown or Parliament, or should acknowledge the king to be sovereign or himself a subject of the king, or should attribute to Great Britain any authority over the United States, or should wish health, prosperity, or success to the king, or should induce anyone to express any of the prohibited sentiments.”

Støtter af den engelske krone blev i mange tilfælde truet, chikaneret, angrebet, arresteret

og tvunget væk fra deres erhverv – og i flere tilfælde jaget ud af byen dyppet i tjære og rullet i fjer. Torier kunne miste alle deres borgerlige rettigheder, deres ret til at eje land, og selv Virginias Declaration of Rights beskyttede ikke Torier mod vilkårlig fængsling. Alle stater nægtede toryer stemmeret, og offentligt ansatte skulle sværge en loyalitetsed.

Statsforfatningerne og pressefrihed

Konføderationsartiklerne fra 1777 indeholdt ikke nogen beskyttelse af ytringsfriheden, pressefriheden eller religionsfriheden. Det var spørgsmål, der hørte under staterne, og alle staterne havde efter uafhængigheden tilføjet rettighedserklæringer til deres statsforfatninger, der beskyttede religionsfriheden. Der var 10 af staterne, der beskyttede pressefriheden, men kun Pennsylvania (og Vermont, der først blev medlem af Unionen i 1791) beskyttede eksplicit ytringsfriheden.

I Virginias forfatning fra 1776 hedder det i artikel 12: “At pressefriheden er et af frihedens vigtigste bolværker, og at den aldrig kan indskrænkes af andre end despotiske regeringer”, men der er ikke nogen nærmere bestemmelse af, hvad pressefrihed betyder, eller hvad der menes med “indskrænkes”, ligesom hverken ytringsfrihed eller forsamlingsfrihed nævnes.

I Pennsylvania’s Declaration of Rights hedder det: “That the people have a right to freedom of speech, and of writing, and publishing their sentiments; therefore, the freedom of the press ought not to be restrained.”

Udtrykket “ought not” er mere et moralsk bud end en juridisk forpligtende betegnelse, og “not to be restrained” fritog ikke ifølge den almene forståelse en skribent fra at blive straffet for *sedition libel*.

Der var ingen af statsforfatningerne, der gjorde op med konsensusopfattelsen af pressefrihed, grænserne blev ikke flyttet, og de ydede ikke nogen substantiel beskyttelse af ytringsfriheden. Der findes da heller ikke eksempler på, at domstole har erklæret, at beskyttelsen af pressefriheden skulle betyde en ophævelse af common law kriminaliseringen af *sedition libel*.

Jefferson accepterede konsensusopfattelsen

³ Arthur M. Schlesinger: *Prelude to Independence*. NY 1958, citeret i Levy (1999, 173).

af, at regeringskritiske ytringer skulle kriminaliseres. I hans udkast til Virginias forfatning i 1783 foreslog han som en tilføjelse, at pressen "shall be subject to no other restraint than liability to legal prosecution for false facts printed and published."

I 1788 skriver Jefferson i et brev til Madison, at: "A declaration that the federal government will never restrain the presses from printing any thing they please, will not take away the liability of the printers for false facts printed. The declaration that religious faith shall be unpunished, does not give impunity to criminal acts dictated by religious error", Jefferson (1788).

Efter at Madison havde sendt sit udkast til Bill of Rights til Jefferson, ønskede Jefferson at få tilføjet: "the people shall not be deprived or abridged of their right to speak or write or otherwise to publish anything but false facts affecting injuriously the life, liberty, property, or reputation of others or affecting the peace of the confederacy with foreign nations," Jefferson (1789)

1791 – Bill of Rights

Den endelige udgave af den første tilføjelse til forfatningen, der beskytter ytrings- og pressefriheden kom til at lyde:

"Kongressen skal ikke vedtage nogen lov, der respekterer etableringen af en religion eller forbyde den frie udøvelse heraf; eller mindske ytringsfriheden eller pressefriheden; eller folkets ret til fredeligt at forsamle sig og til at henvende sig til regeringen for at få klager hørt".

I dag opfattes *First Amendments* beskyttelse af ytrings- og pressefriheden som næsten absolut, men det var ikke forfatningsfædrenes opfattelse eller intention i 1791.

For dem indebar den første tilføjelse, at Kongressen ikke kunne indføre forhåndscensur, men det var ikke deres opfattelse, at det skulle være straffrit at skrive hvad som helst. Ingen af forfatningsfædrene gik på dette tidspunkt ind for at afskaffe common law kriminaliseringen af seditious libel, heller ikke Jefferson og Madison.

De mest liberale i samtiden mente, at sandhed skulle være frifindelsesgrund i sager om

seditious libel, og at juryen skulle kunne dømme om skyldsspørgsmålet, men den første tilføjelse til forfatningen nævner intet om dette.

Der var heller ikke nogen af staterne, der umiddelbart efter 1791 opgav common law kriminaliseringen af *seditious libel*, og ingen af staterne gjorde sandhed til et forsvar i den slags sager.

Pressen havde i praksis en betydelig frihed til at lade borgerne komme til orde i ophedede og kritiske debatter om alle spørgsmål af offentlig interesse og tilmed i et sprogbrug, der ikke var for de sarte, så man kan sige, at den teoretiske forståelse for pressefrihed ikke var fulgt med udviklingen i den offentlige debat, Levy (1999, 123-24).

Afslutning

First Amendment var ikke oprindelig det værn om ytrings- og pressefriheden, som den er i dag.

First Amendment betød alene, at Kongressen ikke måtte vedtage føderale love, der indskrænkede ytrings- og pressefriheden; copyrightlove eksplicit undtaget i forfatningen, så *First Amendment* ændrede ikke på retspraksis i 1791, og den flyttede sådan set ikke grænserne for ytrings- og pressefriheden. I den forstand var first amendment ikke nogen stor sejr for ytringsfriheden.

Blot syv år senere blev selv denne beskyttelse udfordret, da flertallet i Kongressen vedtog *Alien and Sedition Acts*, og som så mange gange før, blev det statsmagtens overgreb, der fik oppositionen med Madison og Jefferson i spidsen til at udvikle en ny opfattelse af, hvad *First Amendment* egentlig skulle beskytte og gennemtænke forbindelsen mellem demokrati og ytringsfrihed.

Litteratur

Copeland, David A. (2006): *The Idea of a Free Press*. Evanston.

Eldridge, Larry D. (1994): *A Distant Heritage. The Growth of Free Speech in Early America*. N.Y.

Feldman, Stephen M. (2008): *Free Expression and Democracy in America*. Chicago.

Hargreaves, Robert (2002): *The First Freedom*. A

History of Free Speech. Sparkford.

Jefferson, Thomas (1788): "To James Madison from Thomas Jefferson, 31 July 1788". The Founders Online.

Jefferson, Thomas (1789): "To James Madison from Thomas Jefferson, 28 august 1789". The Founders Online.

Levy, Leonard W. (1985): *Emergence of a Free Press*. Chicago.

Levy, Leonard W. (1999): *Origins of the Bill of Rights*. New York.

Pedersen, Torben Mark (2016): "1641/44 – John Lilburne, den puritanske revolution og presse- og religionsfrihedens fødsel i England" *LIBERTAS* 62, 9-20.

Powers, Elizabeth (ed.) (2011): *Freedom of Speech. The History of an Idea*. Lewisburg.

Thorup, M., N. Eggers og M.H. Jessen (red.) (2012): *Den amerikanske revolution*. Århus.

Trenchard, John and Thomas Gordon (1720): "Of Freedom of Speech: That the same is inseparable from publick Liberty." *Cato's Letters no. 15, February 4, 1720. Cato's Letters. Or Essays on Liberty, Civil and Religious, And other Important Subjects*. Indianapolis: Liberty Fund, 1995.

Trenchard, John and Thomas Gordon (1721): "Reflections upon Libelling" *Cato's Letters no. 32, June 10, 1721. Cato's Letters. Or Essays on Liberty, Civil and Religious, And other Important Subjects*. Indianapolis: Liberty Fund, 1995.

Trenchard, John and Thomas Gordon (1722a): "Discourse upon Libels" *Cato's Letters no. 100, Oct. 27, 1722. Cato's Letters. Or Essays on Liberty, Civil and Religious, And other Important Subjects*. Indianapolis: Liberty Fund, 1995.

Trenchard, John and Thomas Gordon (1722b): "Second Discourse upon Libels" *Cato's Letters no. 101, Nov. 3, 1722. Cato's Letters. Or Essays on Liberty, Civil and Religious, And other Important Subjects*. Indianapolis: Liberty Fund, 1995.

1798 - Ytringsfriheden under angreb

Torben Mark Pedersen

Mindre end syv år efter ratificeringen af Bill of Rights vedtog Kongressen Alien and Sedition Acts, der kriminaliserede kritik af præsidenten, regeringen og Kongressen. Det var et alvorligt angreb på ytringsfriheden, og det var et forsøg på at indføre en ét-parti presse og ultimativt et ét-parti politisk system. Det satte oppositionen under pres for at formulere, hvad de mente med ytringsfrihed, hvad First Amendment egentlig skulle beskytte, og hvor grænserne bør gå for ytringsfrihed i et demokrati.

First Amendments med dens beskyttelse af ytrings- og pressefriheden var blevet ratificeret i 1791, men under USA's anden præsident, John Adams, vedtog Kongressen i 1798 *Sedition Act*, der kriminaliserede kritik af præsidenten, regeringen og Kongressen, og det udviklede sig til en krise, der var tæt på at kaste USA ud i en borgerkrig.

Jefferson og Madison, der ledede oppositionen, var ikke i tvivl om, at *Sedition Act* var i strid med *First Amendment*, men det var åbenbart, at *First Amendment* ikke var klar nok, og den udelukkede ikke de enkelte stater fra at begrænse pressefriheden, og ej heller udelukkede den, at den udøvende magt kunne retsforfølge borgerne for overtrædelse af common law om *seditious libel*. Og var common law overhovedet gældende på føderalt niveau?

På et tidspunkt, hvor USA's højesteret endnu ikke havde påtaget sig opgaven som en forfatningsdomstol, var det op til politikerne at fortolke, hvad forfatningen betød, og i den sammenhæng var det afgørende at kunne "tælle til 90".

Hidtil havde forfatningsfædrene ikke forstået andet ved pressefrihed end fravær af forhåndscensur, men den forståelse kom under pres, for gav det mening at forbyde forhåndscensur for blot efterfølgende at kunne retsforfølge borgerne for deres ytringer eller skrivelser? Og hører den slags lovgivning overhovedet

til i et politisk system med en republikansk¹ forfatning? Og giver det mening at tale om, at man kan skade en regering med rene ytringer?

Krisen om *Sedition Act* tvang oppositionen til at genoverveje, hvad de måtte mene om ytrings- og pressefrihed, og i den proces opstod en ny og mere liberal forståelse af ytringsfrihed. Det fik ikke lovgivningsmæssige konsekvenser eller ændrede retspraksis, men det lagde grunden for en mere liberal opfattelse af ytringsfrihed i et repræsentativt demokrati.

Forspil: XYZ-affæren²

Den amerikanske forfatning var trådt i kraft i foråret 1789, og George Washington tiltrådte som præsident kun uger før den franske revolution brød ud. De revolutionære begivenheder på den anden side af Atlanten kom til at påvirke den unge republiks første år. Truslen om krig med England og Frankrig var overhængende, og republikkens første år var præ-

¹ "Republik" er ikke bare modsætningen til monarki. Ordet stammer fra det latinske *res publica*, der betyder fællesskab, fælles anliggender eller ligefrem stat, og ordet republik anvendes om en regeringsform, der afspejler samfundets vilje og tilstræber det fælles bedste, og hvor borgerne kan deltage aktivt i den politiske proces. Madison brugte nærmest ordet som synonym for et stort repræsentativt demokrati.

² X, Y og Z – samt W var den amerikanske delegations anonymiserende betegnelser for franske diplomater.

get af en konstant krisestemning.

Washington havde officielt erklæret USA for neutral i revolutionskrigene,³ men at være neutral viste sig vanskeligt i praksis. Både England og Frankrig beslaglagde skibe fra neutrale lande, der handlede med fjenden. Washington havde sendt John Jay til England for at forhandle en aftale i 1795, the Jay Treaty. Traktaten forværrede forholdet til Frankrig, og i begyndelsen af 1797 var amerikanske skibe blevet opbragt af franske flådefartøjer i Caribien. Inden udgangen af året havde Frankrig opbragt over 300 amerikanske skibe.

John Adams efterfulgte George Washington som USA's anden præsident i januar 1797. Hvor Washington havde holdt sig hævet over partipolitik, var Adams leder af *Federalist Party*, der var stiftet af Alexander Hamilton i begyndelsen af 1790'erne for at skabe opbakning til en stærk føderal regering. Adams var ikke den store demokrat, og hans respekt for menigmands evne til at tænke rationelt var begrænset. Lederne af *Federalist Party* var af den opfattelse, at de alene havde evnerne til at regere landet, for hvor folket hersker, har friheden det med at forsvinde, som begivenhederne i Frankrig havde vist. *Federalist Party* havde flertal i begge Kongressens kamre, og over for dem stod Jeffersons republikanske parti (*Democratic-Republican Party*).⁴

For at undgå åben krig med Frankrig sendte USA en diplomatisk delegation til Frankrig, men de formelle forhandlinger endte, før de begyndte, fordi den amerikanske delegation ikke ville betale bestikkelse på 250.000 \$ til den franske udenrigsminister, Talleyrand, og yde den franske stat et lån på 12 mio. \$ blot for at indlede formelle forhandlinger. Den amerikanske delegation afviste denne form for pay-for-play med et "Not a sixpence".

De fejlslagne forhandlinger skabte et vold-

somt politisk postyr i USA, og en bølge af patriotisme og anti-franskhed skyllede hen over landet. Adams optrådte i fuld militær uniform, mens 12.000 patrioter paraderede forbi hans hjem i Philadelphia med marchmusik. George Washington blev kaldt tilbage fra sin pensionisttilværelse for at lede en amerikansk hær, om det blev nødvendigt, føderalisterne krævede krig, men Adams ville ikke bede Kongressen om en krigserklæring, bl.a. for ikke at give Hamilton for stor magt som hærens næstkommanderende og reelle leder i felten pga. Washingtons alder. Kongressen godkendte bestillingen af 12 fregatter og traf foranstaltninger for at øge det militære beredskab, og den 7. juli 1798 annullerede Kongressen Alliancetraktaten med Frankrig fra 1778. To dage senere godkendte Kongressen angreb på franske flådefartøjer. Krigen var en søkrig, der overvejen- de blev udkæmpet i Karibien, og den betegnes en "Quasi-War", fordi den forblev uerklæret.

Federalist Party benyttede den oppiskede stemning til at angribe Jeffersons republikanske parti for dets pro-franske sympatier og Jefferson for hans begejstring for den franske revolution.

Det var under denne krise med truende krig og under påskud om at forsvare sig mod ydre og indre fjender i samarbejde med en stærkt kritisk presse, at Adams parti fremsatte forslag om fire love, samlet betegnet *Alien and Sedition Acts*. Lovene skulle gøre det sværere for immigranter at opnå indfødsret (Naturalization Act), tillade præsidenten at fængsle og deportere ikke-statsborgere, der betragtedes som farlige (Alien Friends Act of 1798), eller som var fra en fjendtlig nation (Alien Enemy Act of 1798).

1798 – Sedition Act

Sedition Act kriminaliserede ikke bare op- rør mod statsmagten, men også enhver form for kritik:

"...if any person shall write, print, utter or publish, (...) any false, scandalous and malicious writing or writings against the government of the United States, or either house of the Congress of the United States, or the President of the United States, with intent to defame the said government, or either house of the

³ Revolutionskrigene brød ud, da Frankrig erklærede krig mod Østrig i april 1792.

⁴ Jeffersons og Madisons *Democratic-Republican party* er en forløber for det senere demokratiske parti, der blev stiftet i 1828 af Andrew Jackson. Det nuværende republikanske parti blev stiftet i 1854 af aktivister, der var modstandere af slaveriet, hvor det demokratiske parti var partiet for tilhængere af slaveriet.

said Congress, or the said President, or to bring them, or either of them, into contempt or disrepute; or to excite against them, or either or any of them, the hatred of the good people of the United States, or to stir up sedition within the United States, or to excite any unlawful combinations therein, for opposing or resisting any law of the United States, or any act of the President of the United States, done in pursuance of any such law, or of the powers in him vested by the constitution of the United States, or to resist, oppose, or defeat any such law or act, or to aid, encourage or abet any hostile designs of any foreign nation against United States, their people or government...”

Det kunne være vanskeligt nok at definere, hvad ”seditious libel” er, når det drejer sig om kritik af regeringen eller offentlige myndigheder, men ”scandalous, and malicious writing” med henblik på at udsætte regeringsmagten for ”contempt or disrepute” gjorde loven til en gummiparagraf, der kunne bruges til at kriminalisere enhver form for kritik af regeringen eller bare stille spørgsmål ved lovgivernes intentioner eller ved, hvorvidt en lov er forfatningsstridig eller ej.

Sedition Act var reelt et forsøg på at skabe en ét-parti presse og ultimativt et ét-parti system, og det kunne ligne en tanke, at loven beskyttede præsidenten, regeringen og begge Kongressens kamre men ikke vicepræsidenten, Thomas Jefferson, ligesom det heller ikke var tilfældigt, at loven indeholdt en solnedgangsklausul, så den udløb den 3. marts 1801 med udløbet af John Adams’ præsidentperiode. På den måde sikrede føderalisterne sig imod, at de selv kunne blive retsforfulgt efter *Sedition Act* i tilfælde af, at John Adams ikke skulle blive genvalgt.

Fremsættelsen af *Sedition Act* fremkaldte voldsom kritik fra republikanerne, og mange var ikke i tvivl om, at loven var forfatningsstridig. Edward Livingston fra N.Y. fremsatte forslag om at afvise loven, men det blev nedstemt, og i stedet fokuserede republikanerne på at begrænse skaden. Loven fik tilføjet et afsnit med en række liberale elementer inspireret af Zenger-retssagen, idet det blev tilladt at føre sandhedsbevis i sagen, ligesom juryen fik kompetence til at afgøre skyldsspørgsmålet i

disse sager.⁵ Denne ændring blev vedtaget med stemmerne 67-15, Slack (2015).

John Adams underskrev loven den 14. juli 1798, og det var ifølge Slack (2015, 91) en ”tragedy because it represents a stark, personal betrayal of his deepest held beliefs, one of those moments when a great man under pressure contradicts his conscience.”

Føderalisterne, der havde stemt lovene igennem i Kongressen, erklærede, at de ikke havde gjort andet end at bekræfte statsmagts autoritet til at forsvare sig mod undergravende virksomhed, og da oprørske og injurierende ord var en forbrydelse ifølge engelsk *common law*, hævdede de, at der ikke kunne være tale om en krænkelse af forfatningen.

Mod en ny opfattelse af ytringsfrihed

Vedtagelsen af *Sedition Act* tvang oppositionen til at gennemtænke, hvad de egentlig mente med ytringsfrihed og pressefrihed, og hvad *First Amendment* skulle beskytte.

Som ledere af oppositionen var Madison og Jefferson dem, der skulle lede kampen, men Jeffersons rolle i *Sedition Act* kontroversen var ikke just glorioværdig. Han var frihedens store apostel, og det var hans parti, der var den primære genstand for *Sedition Act*, men Jefferson trak sig tilbage til Monticello for at skrive en historie om Angelsaksisk grammatik, og hans modstand kom kun til udtryk i privat korrespondance. Offentligt holdt han sin mund. Ikke en eneste gang i sin politiske karriere satte Jefferson sin egen karriere eller omdømme på spil for at kæmpe for ytringsfrihed – eller for den sags skyld nogen anden frihedsrettighed, Levy (1999).

Jefferson talte med Madison om, hvilke tiltag de i hemmelighed kunne udføre for at bekæmpe loven. Det resulterede i Kentuckyresolutionerne fra 1798, som Jefferson i hemmelighed skrev udkast til, og Virginiaresolutionen fra 1798, som Madison forfattede.

Oppositionens hovedargument var, at det kun var staterne men ikke den føderale rege-

⁵ I England havde Fox’s *Libel Act* fra 1793 ladet det være op til juryen at afgøre skyldsspørgsmålet, men først med *Lord Campbell’s Act* fra 1843 blev det i England tilladt at føre sandhedsbevis for ens påstande, Levy (1985).

ring, der havde ret til at straffe for *sedition libel*, hvorfor *Sedition Act* er forfatningsstridig. Den: "exercises (...) a power not delegated by the Constitution, but, on the contrary, expressly and positively forbidden by one of the amendments thereto..." Madison (1798).

Kentuckyresolutionen fokuserede på staternes rettigheder, og Jefferson gjorde sig til talsmand for, at hver stat har ret til at nægte at håndhæve en føderal lov, som den opfatter som forfatningsstridig ("nullification"). Det underliggende budskab var, at hver stat må forbeholde sig ret til at forlade Unionen, hvis dens rettigheder krænkes. Det var et budskab, der årtier senere i årene forud for borgerkrigen skulle blive brugt som et intellektuelt dække for retten til at løsrive sig fra Unionen.

Der var her en modsætning mellem Jeffersons tilslutning til en føderal, republikansk statsdannelse og hans forslag om "nullification", men ifølge Meacham (2012, 318) var Jefferson "always in favor of whatever means would improve the chances of his cause of the hour. (...) He was not intellectually consistent, but a consistent theme did run through his politics and statecraft: He would do what it took, within reason, to arrange the world as he wanted it to be."

Madison tog et lidt andet udgangspunkt, men ifølge Virginiaresolutionen har staterne i fællesskab ret til at tage skridt for at beskytte borgerne mod den føderale regerings håndhævelse af en lov, som staterne opfatter som forfatningsstridig.

Forfatningsretsligt var begge påstande mere end tvivlsomme, og hverken Kentucky- eller Virginia-resolutionerne vandt tilslutning blandt de øvrige stater.

Nationen var splittet i spørgsmålet om forfatningsstridigheden af de nye love, og i Virginia blev der talt åbent om løsrivelse fra unionen. Det var kendt, at Hamilton ønskede militær indgriben for at undertvinge de oprørske sydstater, og med henvisning til at kunne forsvare sig mod en mulig fransk invasion begyndte Virginia at forberede sig militært. En krise om ytringsfrihed truede med at blive en krise for unionens enhed, Hargreaves (2002, 185).

Hverken Kentucky- eller Virginiaresolution-

erne erklærede *Sedition Act* for ugyldig, fordi en republikansk regering ikke kunne straffe borgerne for kritik, og både Madison og Jefferson var på dette tidspunkt af den opfattelse, at det kun var den føderale regering, der ikke måtte begrænse pressefriheden, men at staterne godt måtte.

Madison

Madison skiftede imidlertid opfattelse i løbet af 1799. I 1794 havde Madison været inde på, at *First Amendment* skulle beskytte holdninger, men det var ikke en opfattelse, Madison havde givet udtryk for tidligere, så det var formentlig en efterrationalisering. I begyndelsen af 1799 accepterer Madison staternes ret til at retsforfølge for *sedition libel*, men i slutningen af året, hvor han skriver "Report on the Alien and Sedition Acts" gør Madison op med definitionen af ytringsfrihed som blot og bar fravær af forhåndscensur.

I rapporten, som Madison (1800) skrev for Virginia House of Delegates, gør Madison sig til talsmand for, at en folkevalgt regering ikke kan blive bagvasket, at den føderale regering ikke har nogen jurisdiktion over common law forbrydelser, at *First Amendment* står over common law, og at beskyttelsen i *First Amendment* er absolut.

I forlængelse af Cato stiller Madison den amerikanske republikanisme op over for det engelske arvelige monarki, og han argumenterer for, at den engelske definition af ytringsfrihed ikke passer til USA. I Amerika besidder folket den absolutte autoritet, alle dele af regeringsmagten er begrænset af forfatningen, og alle politiske poster er folkevalgte. Følgelig må pressen i en republik være fri fra såvel forhåndscensur som efterfølgende straf: "this idea of the freedom of the press can never be admitted to be the American idea of it." "It would seem a mockery to say that no law should be passed preventing publications from being made but that laws might be passed for punishing them in case they should be made," Madison (1800).

Common law definerer altså ikke ytringsfrihed i Amerika, og Madison gør ligeledes op med "sofisteriet" med at skelne mellem "liberty" og "licentiousness".

Begge argumenter underminerer selve

grundlaget for at retsforfølge nogen for *sedition libel*, og Madison argumenterede for, at amerikanernes tradition for "dissent" var mindst lige så vigtig som loven, men Madison siger aldrig direkte, at staterne ikke havde ret til at straffe for *sedition libel*.

Jefferson

Selv om Jefferson var af den opfattelse, at *Sedition Act* udgjorde en trussel mod pressefriheden, ændrede han ikke opfattelse af ytringsfrihed, som Madison gjorde, og det var ifølge Jefferson kun den føderale regering, der ikke måtte begrænse pressefriheden. Staterne måtte godt.

I et brev til Abigail Adams i 1804, da Jefferson var præsident, skriver han, at: "While we deny that Congress have a right to control the freedom of the press, we have ever asserted the right of the states, and their exclusive right to do so." Som præsident afholdt Jefferson sig heller ikke fra at opfordre staterne til at retsforfølge kritikere af regeringen.

Liberala stemmer

Madison var ikke den eneste republikaner, der gjorde op med grundlaget for common law om *sedition libel*. Den senere højesteretsdommer, George Hay (1765-1830), var en af de første til at offentliggøre en analyse af, hvad *First Amendment* måtte beskytte med udgangspunkt i en Lockesk liberalisme. Han argumenterede for, at *First Amendments* beskyttelse af ytringsfriheden må være absolut, for det ville være en absurditet, om den første tilføjelse kun skulle forbyde forhåndscensur men lade Kongressen vedtage love, der kriminaliserer ytringer, som i England, hvor *sedition libel* kunne straffes med ørefasker, pisk, og henrettelse. Ytringsfriheden må være absolut, så: "A man might say anything which his passions suggest; he may employ all his time, all his talents, if he is wicked enough to do so, in *speaking* against the government matters that are false, scandalous and malicious," Hay (1799). Selv om konteksten her er en diskussion af *First Amendment*, mente Hay, at det også skulle gælde for staterne, Levy (1985).

Hay (1799) definerer ytringsfrihed som "the power uncontrolled by law, of speaking

either truth or falsehood at the discretion of the individual, provided no other individual be injured." Sandhed kan ikke nyde større beskyttelse end "fake news", og holdninger kan i sagens natur ikke bevises. Der er tilmed mange sandheder, der heller ikke vil kunne bevises i en retssal, så hvis falske nyheder kriminaliseres, vil trykkere også være tilbageholdne med at trykke sande nyheder, fordi de ikke vil kunne løfte den bevisbyrde, der kræves i en retssal.

Hays skrift var blot en kort pamflet, men advokaten Tunis Wortman udgav en bog om politisk filosofi, hvori han systematisk præsenterer argumenter for ytringsfrihed. Ifølge Wortman er hele lovgivningen om *sedition libel* et levn fra monarkiet, der aldrig kan forenes med "the genius and constitution of a Representative Commonwealth." Wortman støttede heller ikke staternes ret til at straffe *sedition libel*.

John Thomson argumenterede for, at i USA er folket suverænt, så "why should they who are the servants or agent of the people; who are paid by the people for their services, why ought they to impose restrictions upon the thoughts, words, or writings of their sovereign?" Feldman (2008, 97).

Dommeren og juraprofessoren St. George Tucker udgav en kommenteret udgave af Blackstones lovsamling, hvor han afviste common law fortolkningen af ytringsfrihed og argumenterede for, at ytringsfrihed må være absolut. Tucker fik stor indflydelse, fordi hans kommenterede lovsamling blev læst af alle advokater og dommere.

Der var ydermere en række af i dag mindre kendte navne, der efter Hay udviklede libertarianske ideer om at forkaste selve begrebet om *sedition libel*, men som spillede en stor rolle i samtiden. Blandt disse kan nævnes Thomas Cooper, James Sullivan, og John Nicholas, Levy (1985, kapitel X), Feldman (2008, kapitel 4).

Jefferson som præsident

Federalist Party tabte ikke bare præsidentvalget i 1800 men også regeringsmagten for altid. Det republikanske parti dominerede i de næste to årtier.

Sedition Act udløb den 3. marts 1801 med Adams afgang som præsident, ligesom *Natura-*

lization Act og *Alien Friends Act* blev ophævet.⁶ Jefferson gav amnesti til fængslede efter *Sedition Act*, og Kongressen tilbagebetalte flere af de dømtes bøder. Jeffersons gamle allierede, James Thomson Callender, som Jefferson havde betalt for at skrive smædeskriverier om John Adams under *Sedition Act* kontroversen, fik amnesti den 16. marts 1781, men Callender fik ikke medhold i sit krav om at få tilbagebetalt sin bøde. Callender tog hævn ved at offentliggøre en i hovedtræk sand historie om, hvordan Thomas Jefferson havde fået flere børn med sin kvart-sort slave, Sally Hemings, der som 14-årig havde fulgt hans datter, Polly, til Paris i 1786.

På ytringsfrihedens område ændrede retspraksis sig ikke med udløbet af *Sedition Act*, og loven blev aldrig kendt forfatningsstridig af højesteret, der på det tidspunkt endnu ikke havde påtaget sig funktionen som forfatningsdomstol. Det skete først efter sagen *Marbury v. Madison* i 1803.

Jeffersons tiltrædelsestale som præsident indeholdt et blændende forsvar for ytringsfrihed: "If there be any among us who would wish to dissolve this Union or change its republican form let them stand undisturbed as monuments of the safety with which error of opinion may be tolerated where reason is left free to combat it."

Jeffersons principielle forsvar for pressefrihed blev ikke fulgt op af en tilsvarende principfasthed i politik. Så snart Jefferson havde indtaget præsidentembedet, viste han ingen tegn på at være imod at retsforfølge politiske modstandere for seditious libel. Det viser noget om Jefferson dobbeltstandarder i politik, og er et eksempel på afstanden mellem Jeffersons højstemte hyldester til abstrakte principper om frihed og hans ageren som politiker.

Jefferson var opmærksom på, at republika-

nernes nylige modstand mod retsforfølgelser ville forekomme hyklerisk, hvis de straks efter magtovertagelsen indledte retsforfølgelsen af politiske modstandere, så i et brev til guvernør McKean dateret den 19. februar 1803 beder Jefferson først om, at "what I say must be entirely confidential". Han beklager sig dernæst over pressens løgnagtighed: "the fact is that so abandoned are the tory presses in this particular that even the least informed of the people have learnt that nothing in a newspaper is to be believed. This is a dangerous state of things, and the press ought to be restored to its credibility if possible."

Jefferson fortsætter med at efterlyse et par velvalgte retsforfølgelser: "And I have therefore long thought that a few prosecutions of the most prominent offenders would have a wholesome effect in restoring the integrity of the presses. Not a general prosecution, for that would look like persecution: but a selected one. The paper I now enclose appears to me to offer as good an instance in every respect to make an example of, as can be selected." Jefferson vedlagde en kopi af den lille avis, *Port Folio*, der havde offentliggjort flere af historierne om Sally Hemings, og kort tid efter blev bladets redaktør retsforfulgt i en sag om *seditious libel*.

Samme år blev avisredaktør Harry Crosswell arresteret og tiltalt for at sprede rygter om, at Jefferson skulle have betalt Callender (at Callender var betalt af Jefferson er bevisligt) for at kalde George Washington for en forræder og John Adams for "a hoary-headed incendiary". De fornærmende ytringer havde allerede kostet Callender en tur i fængsel. Crosswell tabte sagen, og i appelretten var han repræsenteret af ingen ringere end Alexander Hamilton, der holdt en historisk tale om vigtigheden af en fri presse. Alligevel blev Crosswell dømt igen. Retssagen førte imidlertid til, at New York ændrede loven, så sandhed blev frifindelsesgrund, og så juryen skulle bestemme skyldsspørgsmålet, og en ny retssag fulgte.

Afslutning

Kontroversen omkring *Alien and Sedition Acts* var den første store krise for ytringsfriheden i USA efter ratificeringen af *First Amendment*, og den viser måske mere end noget an-

⁶ *Alien Enemy Act of 1798* blev ikke ophævet, og den blev revideret i 1918 for brug under første verdenskrig. Den blev senere brugt af præsident Roosevelt til at fængsle japanere, tyskere og italienere under anden verdenskrig, og efter krigens afslutning benyttede Truman loven til at fortsætte fængslingen og deportationen af udlændinge fra fjendtlighedsindede nationer. Loven er i kraft den dag i dag.

det, at frihed forudsætter en liberal politisk kultur. "Parchment barriers" som Bill of Rights er ikke tilstrækkelige, hvis der ikke er politisk vilje til at føre liberal politik og overholde forfatningen, og hvis der ikke er en uafhængig domstol, der kan ophæve en lov, såfremt den er forfatningsstridig.

Sedition Act kontroversen flyttede ikke grænserne for ytringsfriheden, men som så ofte før, hvor en regeringsmagt optræder tyrannisk, virkede undertrykkelsen som en katalysator for nye tanker om, hvad ytringsfrihed i et demokrati må indebære, der lagde grundlaget for senere at fortolke *First Amendment* som et forbud mod at indskrænke ytringsfriheden på nogen som helst måde.

Litteratur

Congress (1798): "An Act in Addition to the Act, Entitled 'An Act for the Punishment of Certain Crimes Against the United States'." http://avalon.law.yale.edu/18th_century/sedact.asp

Copeland, David A. (2006): *The Idea of a Free Press*. Evanston.

Feldman, Stephen M. (2008): *Free Expression and Democracy in America*. Chicago.

Haynes, C.C., S. Chaltain and S.M. Glisson (eds.) (2006): *First Freedoms. A documentary history of first amendment rights in America*. Oxford.

Hargreaves, Robert (2002): *The First Freedom. A History of Free Speech*. Sparkford.

Hay, George (1799): "An Essay on the Liberty of the Press" http://www.fjc.gov/history/home.nsf/page/tu_sedition_hd_hay.html

Jefferson, Thomas (1798): "Draft of the Kentucky Resolutions." *Thomas Jefferson Writings*. Library of America 1984.

Jefferson, Thomas (1803): "To Thomas McKean J. MSS., Feb. 19, 1803" <https://www.loc.gov/item/mjtbib012161/>

Jefferson, Thomas (1804): "Jefferson to Abigail Adams. 11 September 1804." <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/99-01-02-0348>

Levy, Leonard W. (1985): *Emergence of a Free Press*. Chicago.

Levy, Leonard W. (1999): *Origins of the Bill of Rights*. New York.

Madison, James (1798): "Virginia Resolutions Against the Alien and Sedition Acts." *James Madison Writings*, Library of America 1999.

Madison, James (1800): "Report on the Alien and Sedition Acts." *James Madison Writings*, Library of America 1999.

Meacham, Jon (2012): *Thomas Jefferson. The Art of Power*. N.Y.

Virginia Report (1798): *The Virginia Report of 1799-1800 touching the Alien and Sedition Laws; together with the Virginia Resolutions of December 21, 1798*.

Powers, Elizabeth (2011): *Freedom of Press. The History of an Idea*. Lanham.

Slack, Charles (2015): *Liberty's First Crisis. Adams, Jefferson, and the misfits who saved free speech*. N.Y.

Thorup, M., N. Eggers og M.H. Jessen (red.) (2012): *Den amerikanske revolution*. Århus.

Wortman, Tunis (1800): *A Treatise Concerning Political Enquiry, and the Liberty of the Press*. <https://archive.org/stream/atreatiseconcer-00wortgoog/page/n20/mode/2up>

Venezuela før Hugo Chavez og det 21. århundredes socialisme

Niels Westy

Venezuela er et af verdens olierigeste lande, og alligevel er landet på randen af økonomisk sammenbrud, og folket er ved at gøre oprør mod det socialistiske styre. Det er især Hugo Chavez' og hans efterfølger Maduros katastrofesocialisme, der har ført til økonomisk ruin, men en genopretning kræver opgør med årtiers fejlslagen økonomisk politik før Hugo Chavez.

Skal Venezuela igen opleve økonomisk fremgang, er det ikke nok at gøre op med den førte politik under Hugo Chavez og hans efterfølger Maduro. Det kræver et opgør med årtiers økonomisk politik. Og det bliver svært.

Præsident Maduro's dage er talte og Chavez "socialisme for det 21. århundrede" er på vej i graven. Derom er der næppe tvivl. Spørgsmålet er alene hvordan slutspillet kommer til at foregå.

Denne artikel handler dog ikke om den aktuelle situation i Venezuela, men om udviklingen før Hugo Chavez vandt præsidentvalget i 1998.

Fra verdens hurtigst voksende økonomi til det totale sammenbrud

Mens vi ofte taler om Argentina, er det faktisk Venezuela, som uden sammenligning er Latinamerikas mest absurde tragedie de seneste 100 år, set med en økonoms øjne.

Således var Venezuela formentlig verdens hurtigst voksende økonomi set over perioden fra starten af 1920'erne og frem til slutningen af 1970'erne. Drevet af olie gik man fra at være et af Sydamerikas fattigste lande i begyndelsen af det 20 århundrede, til at være det rigeste land i regionen frem til 1980'erne. Ja, i 1950'erne var man endda, målt på BNP per capita, blandt verdens rigeste lande.

Et indtryk af udviklingen får man ved at sammenligne udviklingen i BNP per indbygger med udviklingen i Chile og Spanien., figur

1. Hvor voldsom en nedtur Venezuelas økonomi har været igennem – og hvor længe den reelt har stået på – fremgår med al tydelighed af figur 1. Så sent som i 1980 var Venezuela fortsat rigere end både Spanien og Chile. I dag er landet markant fattigere.

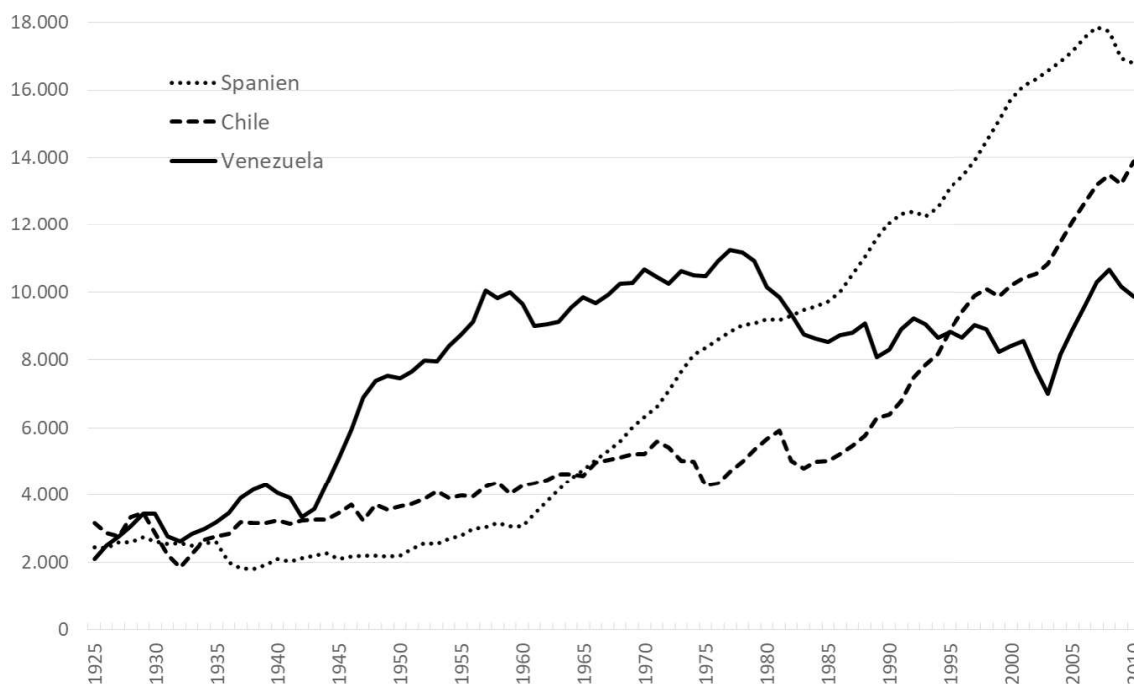
Før 1920 var Venezuela et relativt fattigt landbrugsland, hvis primære eksportartikler var kaffe, kakao og læder. Men herefter gik det stærkt. Allerede i 1926 var olie den vigtigste eksportvare, og i løbet af kort tid blev man verdens største eksportør af olie. Et position man bevarede frem til 1960'erne, hvor Saudi Arabien overtog denne plads. Samtidig oplevede landet en hastig urbanisering, olieudvinding og olieproduktion var i denne periode på private hænder, og statens indtægter bestod af skatter og indtægter ved tildeling af koncessioner.

I 1950'erne gennemførte den daværende militærregering (50-57) et storstilet offentligt investeringsprogram til udvikling af den offentlige infrastruktur, såsom veje, motorveje, havne og elværker. Hermed håbede man at lægge grundlaget for en egentlig industrialisering baseret på importsubstitution.

Moderniseringen af Venezuela baseret på olieindtægterne forandrede landet fuldstændigt. Således boede 80 procent af befolkningen i 1926 på landet, mens det i 1970 kun var ca. 1/3. Siden er andelen faldet yderligere.

Afslutningen på militærstyret og overgangen til demokrati i 1958 markerer også, hvad man kan kalde Venezuelas 1. stagnations/kriseperiode, som varede frem til olieprisstignin-

Figur 1. BNP per Indbygger

gerne i 1973-74. Den indebar også en fortsat stigende statslig intervention i økonomien og stigende beskyttelse af den fremvoksende hjemlige industri gennem omfattende regulering, importtold og kvoter.

I 1959 etablerede Venezuelas første demokratiske regering det nationale Planlægningskontor, CORDIPLAN, hvis formål var at fremme industrialisering via importsubstitution. Det skulle ske via femårsplaner, som bl.a. finansieredes gennem offentlige finansielle institutioner som CVF og CORPOINDUSTRIA.

I 1970'erne intensiveredes statens rolle yderligere, og i 1976 nationaliseredes olieindustrien. Seksdoblingen af oliepriserne fra 1973 til 1980 betød ikke kun en voldsom forøgelse af de offentlige indtægter, men også lettere tilgang til de internationale lånemarkeder, hvilket udnyttedes til fulde, mens nye offentligt ejede virksomheder etableredes, og den offentlige finansiering af industrielle projekter, både direkte og indirekte steg yderligere.

Fra 1975 investerede man i en række enorme projekter inden for bl.a. jern, stål, aluminium og kul i et forsøg på at sprede eksporten og udnytte de komparative fordele, man mente at

have inden for disse sektorer. Fra 1970 til 1982 mere end fordobledes statslige virksomheders andel af BNP, fra 3,2 procent til 7,2 procent. Inklusiv olieindustrien var andelen i 1982 29,4 procent.

Finansieringen af både private og offentlige projekter stammede primært fra staten, som ydede lån med subsidierede renter langt under markedsniveau. Samtidig pålagdes private banker kvoter, som skulle lånes ud til prioriterede sektorer af "national" interesse.

Endelig indførtes omfattende priskontrol og regulering af alt fra almindelige varer og tjenesteydelser til valutakurser og rentesatser samtidig med, at man yderligere regulerede arbejdsmarkedet og øgede omkostningerne ved at ansætte og fyre medarbejdere.

Havde man ikke haft det før, havde man nu endegyldigt etableret et typisk Latinsk statscentreret økonomiske system, der i sin ineffektivitet ikke stod tilbage for nogen i regionen. Paradoksalt nok på et tidspunkt hvor andre lande i regionen var begyndt at demontere selvsamme model.

Et paradoks ved udviklingen i Venezuela i 1980'erne er, at hvad der for de fleste andre lande i Latinamerika var et negativt eksternt chok

– fordoblingen af oliepriserne i 1979-80, uden at andre primærprodukters priser fulgte med op – for Venezuela burde have været et positivt eksternt chok.

Ifølge bl.a. Verdensbankens "Reversal of Fortune – The Ephemeral Success of Adjustment in Venezuela, 1989-93" var perioden præget af en ualmindelig ringe regeringsførelse. Noget der har gentaget sig under Hugo Chavez og hans efterfølger, Maduro.

Som Verdensbanken skriver om Venezuela i 1980'erne:

"The Venezuelan economy has been dominated by the oil industry since the beginning of the century. No other economic activity has been comparable in profitability, size, or importance for the financing of governmental activities. Yet one of the paradoxes of the Venezuelan case, as Rodriguez (1991) has emphasized, is that the 1980s were years of economic decline for the country, as they were for the rest of Latin America, although the oil shocks that were such an important factor in the negative performance of the Latin American economies of the time were positive shocks for Venezuela."

The explanation of this paradox can be found in economic mismanagement. The use of extraordinarily high oil revenues to finance a large expansion of state-owned enterprises during the 1970s contributed to create a structural public sector deficit that was not sustainable once the price of oil went down. Of course, the oil booms could not last forever; this would have been anticipated by more competent or less short-sighted decisionmakers than those in charge at the time. Instead, the Herrera administration decided in 1982 to sustain the overvaluation of the Bolivar, while at the same time keeping interest rates well below the high rates in the United States as the preferred instrument to fight inflation. That this policy was announced and sustained in spite of early and widespread warnings about its consequences suggests that, it is plausible to interpret the behavior of economic policymakers as simple ignorance of the critical technical aspects of their decisions, at least in the short term."

"Statifisering" af Venezuela ses tydeligt af, at hvor offentlige investeringer i 1973 udgjorde 24% af de samlede investeringer, var de

i 1982 steget til at udgøre mere end 67%. Og hvor investeringer i egentlig offentlige produktionsvirksomheder udgjorde under halvdelen af de samlede offentlige investeringer i 1970, udgjorde de mere end 80 procent i 1982. Omvendt er det gået for private investeringer. Fra 2. halvdel af 1970'erne og til første halvdel af 1980'erne faldt de med næsten 80 procent. En udvikling der ikke er blevet vendt siden. I 2000 var private investeringer per arbejdstager på niveau med 1955.

Flere af de politiktiltag man anvendte i 1980'erne, finder vi i øvrigt også anvendt i dagens Venezuela – herunder et komplekst valutakurssystem med forskellige kurser, alt efter formål.

Som det fremgik af figur 1, oplevede Venezuela et fortsat fald i BNP i 1980'erne og 1990'erne. I perioden 1989-93 prøvede man at reformere økonomien, men trods umiddelbar succes med en række ortodokse tiltag, opgav man yderligere reformer i 1993.

Sammenfatning

Sammenfattende kan man konkludere, at Venezuelas nedtur falder sammen med den stadig stigende statslige involvering, svækkelse af markeds kræfterne og semi-planøkonomiske tilgang.

En udvikling vi har set igen og igen i regionen, om end sjældent med så katastrofale konsekvenser som i Venezuela.

Frihandel og det nye højre

Ryan Smith

Mange på det nye højre begynder at spejle venstrefløjens position om, at frihandel er skadeligt for suverænitet, selvbestemmelse og demokrati. Har de ret?

O veralt i den vestlige verden har nye højreorienterede strømninger medvind. Et utal af politiske spørgsmål, der før blev betragtet som afgjort, genåbnes, og nye svar forfærder de gamle eliter.

Meget af det liberale idegods, der bare for 20-30 år siden blev anset som fremtidens ufravigelige verdensorden, fremstår i dag blåøjet, bizart og altmodisch. En oprykkelser er i gang, hvor både højre- og venstreorienterede gradvist indser, at Vesten må revidere sit verdensbillede. At løsninger, der unægteligt er i strid med fordums konventionskonsensus og liberaldemokratiske principper, gradvist må accepteres, hvis Vesten skal få bugt med migrationspreset.

Men hvor langt bliver vi nødt til at gå? Hvilke af fortidens vedtagne sandheder må kasseres, og hvilke får lov at bestå?

International frihandel bygger på den tanke, at hvis to lande handler med hinanden, vil den samlede velstand blive forøget, selv hvis det ene land er markant mere produktiv i produktionen af alle varer end det andet. Frihandel er et af de spørgsmål, som gennem mere end et århundrede er blevet betragtet som afgjort blandt eliten både på højrefløjen og blandt Vesteuropas socialdemokratier, med kun det yderste venstre som undtagelse. Men i løbet af 2015 og 2016 er mange på det nye højre begyndt at spejle det yderste venstres position om, at frihandel er skadeligt for suverænitet, selvbestemmelse og demokrati. Mest kendt er nok Trump, men vi har også hørt lignende røster herhjemme.

Oveni de approprierede venstrefløjsargumenter om "selvbestemmelse" lægger det nye

højre så argumenter om folkeslag, der er politisk forpligtiget på sig selv, og som der må forene sig mod det migrationspres, den vestlige verden oplever fra henholdsvis Latinamerika (USA) og Mellemøsten (Europa) i disse år.

Så hvor langt bliver man nødt til at gå? Bliver man nødt til at indføre protektionisme for at beskytte nationens egne ufaglærte, sådan som Morten Uhrskov Jensen, landsformand for Dansk Samling, har plæderet for? Eller kan man, som Pernille Vermund, forkvinde for Nye Borgerlige, stå på mål for en position, hvor grænserne lukkes for migration, mens frihandelen bevares?

Frihandelsmodstanderne blandt det nye højre begrundes især deres skepsis med to argumenter: (1) At den ufaglærte arbejder i Danmark vil få værre kår af frihandel og (2) at frihandel vil medføre øget indvandring til Danmark. Men er det nu også rigtigt?

Hvad angår det første argument, så ved vi reelt ikke, hvordan det vil gå. Erfaringen taler for, at danske lavtlønsarbejdere vil opnå en samlet velstandsforøgelse ved frihandel, fordi det, de taber på at blive udkonkurreret på arbejdsmarkedet, bliver genvundet gennem stadig lavere priser på stadig bedre varer. Dvs. man kan have en højere levestandard på overførselsindkomst med råd til iPads og de rigtige californiske rødvine end at være fabriksansat og kun have mulighed for at købe Harboe-pilsner og varer fra Fakta. Men frihandelsmodstandere som Uhrskov baserer netop ikke deres argumentation på betragtninger om et samlet velstandsniveau, men derimod om væsentligheden af at være i job. Her har Uhrskov m.fl. unægteligt ret i, at den værdi, man oplever ved at varetage et

job (mening og retning i tilværelsen såvel som anerkendelse og værdighed), ikke kan opgøres i kroner og øre, og derfor kan spørgsmålet om frihandel ikke reduceres til et spørgsmål om, hvor mange (velfærds)kroner Danmarks ufaglærte i fremtiden vil have mellem hænderne.

Til gengæld lader frihandelsmodstanderne til at misse en af den østrigske nobelpristager i økonomi, F.A. Hayeks, væsentligste økonomiske indsigter: Når nutidens jobs forsvinder, ved vi ikke, hvor fremtidens jobs skal komme fra. Og det har vi aldrig gjort. Det gjorde vi heller ikke i 1617, 1717, 1817 eller 1917. Men økonomien har altid tilpasset sig, så fortidens fyrede ufaglærte igen er kommet i job. Det betyder ikke, at vi kan være sikre på, at det samme vil indtræffe i 2017, men som Hayeks økonomiske arbejde har vist, så vil økonomisk intervention (i form af eksempelvis toldmure og omfordeling) destruere grundlaget for, at økonomien kan tilpasse sig de nye vilkår. Med andre ord ved vi ikke, om økonomien kan tilpasse sig, og vi finder heller ikke ud af det, hvis vi ikke giver den en chance.

Endelig er der spørgsmålet om, hvorvidt frihandel vil medføre øget indvandring til Danmark. Spørgsmålet opstår som følge af en manglende skelnen mellem frihandel forstået som varer og kapitalens fri bevægelighed og frihandel forstået som folkeslag og arbejdskraftens fri bevægelighed. Det er unægteligt sandt, at de to ideer hænger intellektuelt sammen og kan retfærdiggøres med henvisning til de samme argumenter, sådan som den østrigske økonom Ludwig Mises påpegede. Nogle økonomer taler endda om varers fri bevægelighed og folks fri bevægelighed som to faser af samme udvikling. Men blot fordi de to praksisser er intellektuelt forbundne, betyder det ikke, at de ikke kan adskilles i praksis. Der er intet politisk til hinder for, at man kan acceptere varer og kapital, mens man vedbliver at afvise indvandring (sådan som Pernille Vermund stod på mål for i Danmarks Radios *Debatten*).

På nogle punkter kan man endda argumentere for, at frihandel vil styrke det nye højres egen dagsorden: Jo større velstandsforskel, der er på de forskellige lande, des større incitament har den enkelte indbygger i de fattige lande til at risikere liv og lemmer for at komme ulov-

ligt til Europa. Uden adgang til det europæiske marked ved vi også, at der er betragteligt færre økonomiske muligheder i disse folks hjemlande. Vesten kan ikke løse alle de mellemøstlige og afrikanske landes problemer, men det, vi *kan* gøre, er at lade dem sælge deres varer på vore markeder, hvilket tillige vil tage en del af indvandringspresset.

Fortsat fra bagsiden

Men når det personlige bliver gjort politisk, så stopper det med at eksistere som noget personligt. Deres indre liv tømmes for indhold og bliver i stedet gjort til en del af deres ydre, politisk aktive liv.

Som om det tomme indre liv ikke var slemt nok, så vil politiske krigere opleve uenigheder som personlige angreb. Hvis det er umuligt at skelne mellem hvem de er og deres politiske observans, så vil enhver kritik af deres holdninger jo uundgåeligt føles som et angreb på dem. Samtidig risikerer de politiske krigere også at blive fremmedgjort overfor deres kære. Studier fra USA, hvor de politiske krigere trykker alle andre, har vist, at fire ud af ti ville være utilfredse, hvis deres børn giftede sig med en person, der havde en anden politisk observans end dem selv (i 60'erne var tallet 5 ud af 100). Det kan altså hurtigt blive smertefuldt at være politisk kriger.

Løsningen er selvfølgelig åbenlys. Hvis vi skal begrænse de skader som politik påfører os og forhindre, at vi alle degenererer til politiske krigere, så kræver det mindre politik og dermed underforstået en mindre stat. Det vil de politiske krigere næppe bryde sig om, og da slet ikke de venstreorienterede af slagsen, men det er jo heller ikke let for junkier at skulle på afvænnning.

Vil du skrive i LIBERTAS?

Har du lyst til at bidrage til et af de kommende numre af LIBERTAS, så send en e-mail til redaktøren på: torbenmarkp@hotmail.com

LIBERTAS bringer såvel artikler inden for som uden for tema, debatindlæg samt anmeldelser af bøger og film m.m., men redaktionen påtager sig intet ansvar for materiale tilsendt uopfordret. Nedenfor er angivet de kommende temanumre af LIBERTAS.

Skrivevejledning

- Alle indlæg skal være skrevet i Word
- Kort resume på maks 100 ord
- Kort forfatterbiografi på maks 20 ord
- Artikler må meget gerne indeholde illustrationer, grafer og tabeller, der vedlægges separat som JPG-filer og i sort-hvid
- Noter som fodnoter, ikke slutnoter
- Der anføres kilder for alle direkte refererede eller citerede kilder
- Litteraturhenvisninger i teksten anføres med forfatternavn og årstal og evt. sidetal i parentes, eksempelvis: Friedman (1992, 56).
- Litteraturliste sidst i artiklen. Citeret litteratur anføres alfabetisk efter efternavn og dernæst årstal, jf.

Friedman, Milton (1990): "Bimetallism revisited," *Journal of Economic Perspectives*, 4, 85-104.

Friedman, Milton (1992): *Money Mischief. Episodes in Monetary History*. New York.

Kommende numre af LIBERTAS

LIBERTAS nr. 64. Juni 2017: Tema: **Anarkisme**

LIBERTAS nr. 65. Oktober 2017: Tema: **Den østrigske skole**

LIBERTAS nr. 66. Februar 2018: Tema: **De store kriser - 30'erne og 00'erne**

DEN SYNLIGE HÅND

Politik gør os dumme, vrede og tomme

Johan J.R. Espersen

Politik fylder meget i vores liv. Vi snakker om Donald Trump på arbejdspladsen, vi diskuterer skattelettelser på de sociale medier, og vi ser tv-debatter om danskhed. Mange vil sikkert mene, at det er godt. Politik handler jo om retfærdighed, om magt og om hvem der får hvad og hvordan. Det er store og væsentlige spørgsmål.

Men politik er ikke godt for os. Det gør os dumstædige, det skaber konflikter, og det dræber vores indre liv.

Målet med politik er at påtvinge andre vores vilje. Vi bruger pænere eufemismer til daglig, men i sidste ende handler det om at kæmpe for sager, som ikke alle støtter og kæmpe for prioriteringer, som ikke alle er enige i. Når kampen er overstået, har nogen fået deres vilje, og andre har bøjet sig.

Man kunne håbe, at det ville føre til en vis ydmyghed overfor opgaven, men det er ikke tilfældet. Politiske krigere, dem som knytter næven, råber højest og hver dag fortærer politik, som var det et narkotikum, er exceptionelt dumstædige – det er altid modparten, som er blind for fakta og fornuft.

Sandheden er, at vi alle er tilbøjelige til at bruge vores fornuft til at nå den konklusion, vi ønsker at nå. Forskning har vist, at vi let accepterer beviser, der understøtter vores allerede eksisterende overbevisninger, også selvom det er pseudofakta og *fake news*, men ofte afviser og ignorerer velbegrundede modbeviser. Vi er også bedre til at søge efter beviser, der støtter vores synspunkter, end modbeviser som underminerer vores synspunkter. Kort sagt spørger vi ”*kan* jeg tro det?” når vi ønsker at tro noget, men ”*skal* jeg tro det?” når vi ikke ønsker at tro noget. Det er selvsagt ikke fremmende for saglige diskussioner.

Politiske krigere er dog ikke blot dumstædige. Vi er alle sammen bygget til at se vores egen gruppe i et positivt lys og andre grupper i et negativt lys. Vi leder konstant efter grunde, uanset hvor ubetydelige, der beviser, at vores egen gruppe er overlegen. Det gør sig selvfølgelig også gældende i politik. Politiske krigere vil altså være tilbøjelige til at mene, at de selv er retfærdige og gode, mens modparten ikke er. I de allermest ophedede diskussioner er modparten således ikke bare dum, men ond.

Det er den perfekte opskrift til dumme konflikter. Fjendtligsindede grupper, der lever i hvert deres ekkokammer, og som forsøger at tvinge deres vilje igennem. Berusede, sloganråbende hooligans. Sådan er politik.

Politik skaber dog ikke kun dumme konflikter. Politik er også skadeligt for den enkelte kriger.

For den politiske kriger handler den politiske kamp ikke bare om rigtigt og forkert eller om effektivt eller ineffektivt, men om identitet. De *er* deres politiske observans. Deres Facebook er propfyldt med snæversynede politiske udmeldinger, de vil kun omgå andre med samme holdninger, og de foretrækker film og litteratur med klare politiske budskaber, som de støtter. Alt det, der bidrager til at definere dem som personer, fra kunsten til kærligheden, bliver gjort politisk.

Fortsættes side 58